

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

Kraków, dnia 18 stycznia 2017 r.

Poz. 590

UCHWAŁA NR XXIII/132/16 RADY POWIATU GORLICKIEGO

z dnia 29 grudnia 2016 roku

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gorlickiego na lata 2017-2020”

Na podstawie art. 12 ust. 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tekst jednolity - Dz. U. z 2016 r., poz.814 z późn.zm.), art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity - Dz. U.z 2014 r., poz. 1446 z późn. zm.) po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie(OZNS.5120.4.2016.MB.1 z dnia 16.11.2016 r.), Rada Powiatu Gorlickiego uchwala co następuje:

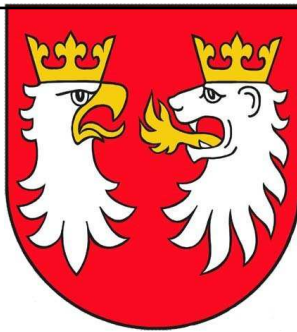
§ 1. Przyjmuje „Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gorlickiego na lata 2017-2020” w brzmieniu jak załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza Zarządowi Powiatu.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie w terminie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Małopolskiego.

Przewodniczący Rady Powiatu Gorlickiego

Marek Bugno

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU GORLICKIEGO NA LATA 2017 - 2020

Daniel Markowicz
Starostwo Powiatowe w Gorlicach
2016

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	5
UWARUNKOWANIA PRAWNE.....	7
II. 1. PODSTAWA PRAWNA PROGRAMU	7
II. 2. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.....	7
II. 3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ	10
II. 5. FORMY PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW	13
1. Wpis do rejestru zabytków	13
2. Pomnik Historii.....	13
3. Park kulturowy	14
4. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego	14
KOMPLEMENTARNOŚĆ PROGRAMU Z DOKUMENTAMI STRATEGICZNYMI	15
III. 1. NARODOWA STRATEGIA ROZWOJU KULTURY NA LATA 2004 – 2013 ORAZ UZUPEŁNIENIE NARODOWEJ STRATEGII ROZWOJU KULTURY NA LATA 2004 – 2020	15
Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe	15
Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.....	16
III.2. STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO NA LATA NA LATA 2011 – 2020	16
1. Kierunek polityki rozwoju 2.1 ochrona małopolskiej przestrzeni kulturowej.....	17
2. Kierunek polityki rozwoju 2.2 zrównoważony rozwój infrastruktury oraz komercjalizacja usług czasu wolnego	18
3. Kierunek polityki rozwoju 2.3 kształcenie kadr dla rozwoju i obsługi przemysłów czasu wolnego	18
4. Kierunek polityki rozwoju 2.4 Wzmocnienie promocji dziedzictwa regionalnego oraz oferty przemysłów czasu wolnego	19
III. 3. WOJEWÓDZKI PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI W MAŁOPOLSCE NA LATA 2014 – 2017.....	21
III. 4. ZINTEGROWANA STRATEGIA ROZWOJU POWIATU GORLICKIEGO NA LATA 2008 – 2015 I JEJ MODYFIKACJA	25
III.5. MIEJSCOWE PLANY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO.....	28
CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU GORLICKIEGO	30
PRZEDHISTORYCZNE POCZĄTKI.....	31
WCZESNE ŚREDNIOWIECZE (XI-XII W. – POŁOWA XIII W.).....	31
DOJRZAŁE ŚREDNIOWIECZE – DOBA LOKACJI MIAST I WSI NA PRAWIE NIEMIECKIM	32
Lokacyjne układy miejskie	32
Lokacyjne układy wiejskie	33
Najstarsza architektura murowana.....	34
PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE I POCZĄTEK ERY NOWOŻYTNEJ (XV W. – POŁOWA XVII W.).....	35
Osadnictwo na prawie wołoskim i układy przestrzenne wsi.....	35
Przekształcenia architektoniczne krajobrazu Biecza	36
Późnogotycki zespół kościoła parafialnego p.w. Bożego Ciała	37
Fortyfikacje miejskie	37
Późnogotycka zabudowa w miejscu <i>curia regalis</i>	38
Renesansowa i manierystyczna zabudowa miejska i mieszcząca	38
Przekształcenia zespołu kościoła parafialnego w dobie manieryzmu	39
Barokowy zespół Reformatów	40
Przekształcenia architektoniczne krajobrazu Bobowej.....	40
Wiejska, drewniana architektura sakralna.....	40
Późnogotyckie i renesansowe murowane dwory rycerskie	41
DOBA UPADKU RZECZYPOSPOLITEJ (1655 – 1772)	42
Kościoły rzymsko-katolickie doby baroku	42
Grekokatolickie łemkowskie cerkwie drewniane typu północno-zachodniego	42
Architektura żydowska.....	43
Mała architektura: kapliczki i figury przydrożne	43
OKRES NIEWOLI NARODOWEJ (1772 – 2 TERCJA XIX W.)	43
Rozwój sieci drożnej w końcu XVIII w.	44
Urbanizacja na przełomie XVIII/XIX w.	44
Architektura sakralna: kościoły i cerkwie.....	45
Cmentarze poza centrami miast i wsi	45

Kapliczki przydrożne, dzwonnice	46
Zespoły rezydencjonalne: pałace, dwory	46
ERA AUTONOMII GALICYJSKIEJ (1866 – 1914)	46
Przekształcenia krajobrazu miejskiego	47
Architektura sakralna na wsiach	49
Budownictwo funeralne	50
Architektura świecka na wsiach	50
Mała architektura: kapliczki i figury przydrożne, rzeźba cmentarna, pomniki	51
DOBA I WOJNY ŚWIATOWEJ (1914 – 1918)	51
OKRES II RZECZYPOSPOLITEJ (1918 – 1939)	55
Odbudowa i dalsza urbanizacja Gorlic	55
Architektura sakralna	56
Zabudowa uzdrowiskowa i letniskowa	56
DOBA OKUPACJI NIEMIECKIEJ (1939 – 1944/1945)	56
KATALOG ZASOBÓW KULTUROWYCH POWIATU GORLICKIEGO	58
PROGRAM OCHRONY WALORÓW KULTUROWYCH POWIATU	120
WALORYZACJA ZASOBU	121
Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO	121
Rejestr zabytków	125
Obiekty poza rejestrem zabytków	126
OCHRONA UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH I WIEJSKICH; OCHRONA KRAJOBRAZU	126
OCHRONA ARCHITEKTURY I SZTUKI SAKRALNEJ	128
Kościół rzymskokatolickie	128
Cerkwie greckokatolickie i prawosławne	129
Bożnice	130
Cmentarze z I Wojny Światowej	130
Cmentarze przykościelne i przycerkiewne	132
Cmentarze rzymskokatolickie, greckokatolickie i komunalne z XVIII/XIX – XIX w.	132
kirkuty	133
Cmentarze choleryczne	134
Cmentarz z II Wojny światowej	134
OCHRONA ZESPOŁÓW ARCHITEKTURY REZYDENCJONALNEJ: PAŁACE I DWORY WRAZ Z PARKAMI	134
OCHRONA ŚWIECKIEJ ARCHITEKTURY MIEJSKIEJ I MAŁOMIASTECZKOWEJ	135
Gorlice	135
Biecz	136
Bobowa	137
OCHRONA WIEJSKIEJ ZABUDOWY REGIONALNEJ	137
Ochrona budownictwa regionalnego Pogórzan	138
Ochrona budownictwa regionalnego Łemków	138
OCHRONA MAŁEJ ARCHITEKTURY	139
OCHRONA ARCHITEKTURY PRZEMYSŁOWEJ I KOLEJOWEJ	139
OCHRONA KOMPOZYCJI ZIELENI	140
PROBLEMATYKA BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH A OCHRONA WARTOŚCI ARCHEOLOGICZNYCH	140
PROBLEMATYKA MUZEALNA I WYSTAWIENNICZA	141
OCHRONA MIEJSC HISTORYCZNYCH	144
OCHRONA WARTOŚCI NIEMATERIALNYCH	144
POPULARYZACJA WALORÓW KULTUROWYCH: SZLAKI HISTORYCZNE	145
SZLAKI ISTNIEJĄCE	146
Szlak architektury drewnianej	146
Szlak cmentarzy z I wojny światowej oraz Szlak frontu wschodniego I wojny światowej	146
Szlak renesansu	146
Szlak średniowiecznych miasteczek małopolski	146
Szlak Rzemiosła	147
Śladami Żydów Małopolskich	147
Dwory Małopolski	147
Małopolska trasa światowego dziedzictwa UNESCO	148
Szlaki dziedzictwa przemysłowego	148

Szlak kultury łemkowskiej	149
Szlak chrześcijańskich sanktuariów	149
PODSTAWY FINANSOWANIA OPIEKI NAD ZABYTKAMI	150
Informacje statystyczne	150
Wydatki na ochronę zabytków wg budżetów jednostek	151
Źródła finansowania ochrony i opieki nad zabytkami	153
Finansowanie ochrony zabytków w latach 2011 – 2016	160
Przykłady dobrych praktyk	162
PODSUMOWANIE	163
BIBLIOGRAFIA	165

WPROWADZENIE

Jednym z najciekawszych aspektów a zarazem jednym z najważniejszych atutów rozwojowych Powiatu Gorlickiego jest jego dziedzictwo kulturowe. Wytwarzało się ono przez setki lat w tyglu wzajemnie nakładających się na siebie kultur: polskiej, ruskiej (łemkowskiej), żydowskiej, poddanych również oddziaływaniu kultury węgierskiej czy też słowackiej. Dziedzictwo to jest dorobkiem materialnym i duchowym poprzednich pokoleń, ale również i naszych czasów.

Intuicyjnie najłatwiej jest nam utożsamić dziedzictwo kulturowe z archeologią, architekturą i sztuką, jednak pojęcie to jest daleko szersze i bogate w brzemienne implikacje. Dziedzictwo kulturowe jest bowiem zasobem obiektów nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi, uznawanym za godny ochrony prawnej, sprawowanej dla dobra społeczeństwa. Zasób ten wymaga przekazania następnym pokoleniom z uwagi na swe wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej.

Dziedzictwo kulturowe stanowi ważny czynnik kształtowania tożsamości kraju i regionu oraz rozwoju społecznego i ekonomicznego. Jest częścią ogólnego pojęcia kultury, która w naszych czasach rozumiana jest jako jeden z podstawowych czynników rozwoju regionalnego w odniesieniu do kapitału intelektualnego, wyrównywania szans i rozwoju ekonomicznego. Wpływ dziedzictwa kulturowego na rozwój ekonomiczny jest zasadniczy i bardzo wymierny. Właściwie zarządzane zasoby kulturowe stanowią bowiem zarówno o atrakcyjności danego regionu, jego krajobrazu i przestrzeni, jak też o jego walorach ekonomicznych. W ten sposób mają szansę stać się motorem rozwoju turystyki, a poprzez nią pobudzają przedsiębiorczość lokalną.

Stąd też nie sposób nie skonstatować faktu, iż wszelkie działania związane z rozwojem regionu, powiatu czy miasta muszą nie tylko uwzględniać, ale często wręcz opierać się przede wszystkim na jego zasobach i walorach kulturowych. Dotyczy to zwłaszcza takich miejsc jak Powiat Gorlicki, szczególnie hojnie obdarzony przez historię. Jednym z jego priorytetów rozwojowych jest wykorzystanie zasobów środowiska kulturowego przy zapewnieniu warunków jego trwania i wzbogacania.

Szczególną rolę w szeroko pojętym dziedzictwie kulturowym odgrywa materialna spuścizna wieków czyli obiekty zabytkowe jako namacalne świadectwa przeszłości. Ich ochrona jest jednym z zasadniczych sposobów dbałości o dziedzictwo kulturowe. Świadomość potrzeby ratowania i zachowania substancji zabytkowej stała się w Polsce, miejmy nadzieję, że na trwałe, aksjomatem polityki jednostek samorządu terytorialnego. Świadomość ta jest również coraz głębsza i pełniejsza wśród mieszkańców. Dbłość o stan zabytków i ich atrakcyjny wygląd, rewitalizacja poszczególnych obiektów czy też ich zespołów to nie tylko zrozumiwały odruch wynikający z poczucia estetyki. To także uświadomienie sobie, że obiekty zabytkowe muszą być zadbane, właściwie wyeksponowane i promowane, bo tylko wtedy dany zakątek będzie atrakcyjny dla turysty, który urzeczony jego klimatem wróci tu niejednokrotnie. A to przekłada się jednoznacznie wymiernie na rozwój danego regionu, o czym była mowa wyżej.

Niniejszy dokument – „Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gorlickiego na lata 2017 – 2020” – jest kolejnym już opracowaniem stanowiącym instrument powiatowej polityki administracyjnej dotyczącej poprawy stanu utrzymania i zarządzania zasobem powiatowego dziedzictwa kulturowego, ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego oraz promocji, edukacji i dokumentowania walorów dziedzictwa kulturowego. Jako taki, jest naturalną kontynuacją poprzedniego programu na lata 2011 – 2014 i zawartych w nim znakomitych opracowań profesora Bogusława Krasnowolskiego, które – po znacznym rozszerzeniu – przybrały w końcu postać odrębnego wydawnictwa¹. Jednocześnie program uwzględnia nowe uwarunkowania prawne, zmieniające się warunki ekonomiczno – społeczne, aktualizuje stan zachowania zasobu oraz zawiera elementy oceny efektów wdrażania poprzednio obowiązującego programu.

Program opieki nad zabytkami podtrzymuje i rozwija współpracę między samorządem powiatowym, samorządem wojewódzkim i samorządami gminnymi, a także właścicielami zabytków oraz organami konserwatorskimi. Współpraca ta niezmiennie ma na celu rzecz fundamentalną – zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

¹ Bogusław Krasnowolski, „Między Wschodem a Zachodem. Studia nad historią i sztuką pogranicza polsko-łemkowskiego”, Toruń 2010

U WARUNKOWANIA PRAWNE

II. 1. PODSTAWA PRAWNA PROGRAMU

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446) o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w sposób kompleksowy reguluje kwestie związane z prawną ochroną zabytków. Określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Ustawa nakłada na organy administracji rządowej i samorządowej obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury a tym samym określa kształt programów ochrony zabytków.

Na podstawie art. 87 ust. 1. ustawy, zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami, które są przyjmowane odpowiednio przez sejmik województwa, radę powiatu lub radę gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Programy te są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza sprawozdanie (za okres każdych 2 lat), które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

W myśl ustawy, cele powiatowego programu opieki nad zabytkami winny obejmować:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

II. 2. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Dziedzictwo kulturowe zostało objęte ochroną zadeklarowaną już na poziomie ustawy zasadniczej. **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej** stwierdza, iż państwo polskie strzeże dziedzictwa narodowego oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (art. 5, art. 6 ust.1 i art. 86 Konstytucji RP).

Konstytutywnym aktem prawnym mówiącym o ochronie zabytków jest wspomniana ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., jednak należy podkreślić, że oprócz niej istnieje wiele innych regulujących te kwestie. Poniższe zestawienie daje obraz porządku prawnego w przedmiotowej materii:

1. Ustawa z 23 lipca 2003 **o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446),
2. Ustawa z 16 kwietnia 2004 **o ochronie przyrody** (Dz. U. Nr 92, poz. 880 z późn. zm.),
3. Ustawa z 27 marca 2003 **o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. Nr 80, poz. 717, z późn. zm.),
4. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. **o bibliotekach** (Dz. U. z 1997 r. Nr 85 poz. 539),
5. Ustawa z 21 sierpnia 1997 **o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U z 2004 Nr 261 poz. 2603 z późn. zm.),
6. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. **o muzeach** (Dz. U. z 1997 r. Nr 5 poz. 24),
7. Ustawa z 7 lipca 1994 **prawo budowlane** (Dz. U. z 2006, Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.),
8. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. **o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (Dz.U. z 2006 r. Nr 9, poz. 673),
9. Ustawa z 28 lipca 1983 **o podatku od spadków i darowizn** (Dz. U. nr 16, poz. 89 oraz z 2004, Nr 142, poz. 1514 z późn. zm.),
10. Ustawa z 31 stycznia 1959 **o cmentarzach i chowaniu zmarłych** (Dz. U. z 2000 Nr 23 poz. 295 z późn. zm.),
11. Ustawa z 28 marca 1933 r. **o grobach i cmentarzach wojennych** (Dz. U. z dnia 30 maja 1933 r. z późn. zm.),
12. Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. – **Prawo ochrony środowiska** – (Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150),
13. Ustawa z 25 października 1991 r. **o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2001 r. Nr 13, poz. 123),
14. Ustawa z 24 kwietnia 2003 r. **o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (Dz. U. z 2003 r. Nr 96, poz.873 z późn. zm.)

Aktami niższego rzędu, regulującymi kwestie szczegółowe są rozporządzenia Ministra Kultury. Spośród nich warto wymienić następujące:

1. Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 30, poz. 259),
2. Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 kwietnia 2004 w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. Nr 75, poz. 706),
3. Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153),
4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661),
5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. poz. 1789).²

² Pełna baza przepisów prawnych dotyczących ochrony zabytków znajduje się na stronie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego: <http://bip.mkidn.gov.pl/pages/legislacja/prawo-w-dziale-kultura-i-ochrona-dziedzictwa-narodowego/ochrona-zabytkow.php>

Program opieki nad zabytkami musi brać pod uwagę także międzynarodowy porządek prawny odnoszący się do dziedzictwa kulturowego i jego ochrony. Ratyfikowane umowy międzynarodowe należą do źródeł prawa obowiązującego w naszym kraju, a zatem obejmują wszystkich adresatów, zarówno organy administracji publicznej jak i obywateli. Dla Powiatu Gorlickiego jest to szczególnie ważne w przypadku Konwencji ONZ/UNESCO ze względu na wpis na Listę Światowego Dziedzictwa aż pięciu bezcennych obiektów: kościoła pw. Św. Św. Filipa i Jakuba z Sękowej i Św. Michała Archanioła w Binarowej (wpis z 2003 r.) oraz cerkwi pw. Opieki Bogarodzicy w Kwiatoniu, cerkwi p.w. Św. Michała Archanioła w Brunarach i cerkwi p.w. Św. Paraskewy w Kwiatoniu (wpis w 2013 r.).

Przykłady ważniejszych dokumentów międzynarodowych:

- Karta Ateńska z 1931 r., m. in. stwierdza, że „odpowiednie instytucje powinny okazywać swe zainteresowanie dla arcydzieł, w których wyraziła się w najwyższym stopniu cywilizacja”.³
- Karta Wenecka z 1964 r. – zawiera postanowienia dotyczące konserwacji i restauracji zabytków i miejsc zabytkowych celem zarówno ich ochrony jak i włączenia do systemu funkcjonowania współczesnego człowieka
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną ONZ dla Wychowania, Nauki i Kultury. Polska ratyfikowała Konwencję w 1976 r. (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 i 191).

Konwencja jest umową międzynarodową określającą obowiązki Państw – Stron i instrumentem współpracy międzynarodowej. Do Konwencji Światowego Dziedzictwa UNESCO przystąpiło 192 państwa⁴, w związku z czym jest to umowa międzynarodowa o globalnym zasięgu i jednocześnie jedna z najlepiej rozpoznawalnych światowych inicjatyw.

Szczególna opieka, którą miejscom na swoim terytorium mają zapewnić Państwa – Strony Konwencji ma je chronić przed utratą wyjątkowej uniwersalnej wartości i umożliwić ich zachowanie w możliwie niezmienionej postaci dla przyszłych pokoleń.

Uznanie przez społeczność międzynarodową istnienia dziedzictwa wspólnego dla całej ludzkości stanowi istotę Konwencji, zaś jej oryginalność polega na połączeniu pojęć kultury i przyrody. Tożsamość kulturowa narodów i społeczności kształtuje się bowiem w określonym środowisku naturalnym, a krajobraz często jest inspiracją do tworzenia dzieł architektury.

Lista Światowego Dziedzictwa jest otwarta, aktualizowana każdego roku. Wniosek o wpis składa państwo, na terytorium którego znajduje się dane miejsce, decyzję o wpisie podejmuje zaś Komitet Światowego Dziedzictwa po zasięgnięciu opinii ICOMOS (Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków) lub IUCN (Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody i Jej Zasobów). Obecnie na Liście Światowego Dziedzictwa znajduje się 1031 miejsc (14 wpisów z terenu Polski, 6 z terenu Województwa Małopolskiego - 2 wpisy w Powiecie Gorlickim).⁵

- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. – uznaje niematerialne dziedzictwo kulturowe za źródło różnorodności kulturowej, gwarancję zrównoważonego rozwoju i wzbogacenie ludzkiej kreatywności. Konwencja definiuje niematerialne dziedzictwo jako

³ „Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Małopolsce na lata 2014 – 2017” str. 11

⁴ Stan na 9 czerwca 2016 r. Źródło: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/>

⁵ Stan na 6 lipca 2016 r. Źródło: <http://whc.unesco.org/en/list/&order=country#alphaP>

przejawiające się w tradycjach, przekazach ustnych, języku, zwyczajach, widowiskach, rytuałach i obrzędach świątecznych, a także w tradycyjnym rzemiośle i wytwórczości. Podstawowym przesłaniem konwencji jest przeciwdziałanie degradacji, wyginięciu i zniszczeniu dziedzictwa niematerialnego poprzez jego identyfikację, badanie, dokumentację, promowanie i edukowanie.

Poważny dorobek prawny w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego ma także Wspólnota Europejska, przy czym coraz większe znaczenie zyskują digitalizacja, udostępnienie i zachowanie dziedzictwa cyfrowego.

- Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564),
- Europejska Konwencja Krajobrazowa przyjęta we Florencji 20 października 2000 r.,
- Dokument Europejskiej Konfederacji Organizacji Konserwatorów – Restauratorów (E.C.C.O.) przyjęty przez Komisję Europejską w Brukseli 1 marca 2002 r. i zatwierdzony przez IV Generalne Zgromadzenie Europejskiej Sieci Wyższego Szkolnictwa Konserwatorskiego (ENCoRE) w Toruniu w maju 2003 r.,
- Karta w sprawie zachowania dziedzictwa cyfrowego ONZ do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury przyjęta na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO 15 października 2003 r.,
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno – Społecznego oraz Komitetu Regionów w sprawie digitalizacji i udostępniania w internecie dorobku kulturowego oraz w sprawie ochrony zasobów cyfrowych, jako działań usprawniających wykorzystanie potencjału gospodarczego i kulturalnego, tkwiącego w dziedzictwie kulturowym.

II. 3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ

Przywołana na wstępie ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i wprowadza w tej materii szereg fundamentalnych definicji i pojęć. W myśl ustawy **zabytek** jest to *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową*.

Zgodnie z ustawą opiece podlegają – bez względu na stan zachowania – zabytki pogrupowane w trzech kategoriach:

1. **zabytki nieruchome** będące w szczególności:

- a. krajobrazami kulturowymi,
- b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c. dziełami architektury i budownictwa,
- d. dziełami budownictwa obronnego,
- e. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f. cmentarzami,

- g. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2. zabytki ruchome będące w szczególności:

- a. dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b. kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c. numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d. wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e. materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012 r. poz. 642 i 908 oraz z 2013 r. poz. 839)
- f. instrumentami muzycznymi,
- g. wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h. przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3. zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- a. pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b. cmentarzyskami,
- c. kurhanami,
- d. relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto, zgodnie z art. 6.2. ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

II.4. OBOWIĄZKI ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ SZCZEBŁA POWIATOWEGO

Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 4 precyzuje, iż organy administracji publicznej, w tym zarządy powiatów, podejmują działania mające na celu:

1. zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
2. zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
3. udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
4. przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
5. kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
6. uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W wypadku gdy właścicielem zabytku jest powiat, dotyczy go również art. 5 ustawy, który precyzuje na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza. Opieka ta polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku,
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Szczególnie istotne są artykuły 73, 74, 77 oraz 81 (ustęp 1 i 2.) dopuszczające możliwość zarówno ubiegania się o dotację jak i dotowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący powiatu, przy czym dotowanie odbywa się na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Artykuł 77 określa, iż dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować nakłady konieczne na:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego,
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza,
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50 % oryginalnej substancji tej przynależności,
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15,
17. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.⁶

Ustawa określa również inne, szczególne zadania własne organów i jednostek samorządu terytorialnego - w tym wypadku starosty - takie jak np.:

⁶ Dotacja może sięgnąć nawet 100 % nakładów w wyjątkowych okolicznościach (art. 78 ust. 2 i 3 ustawy).

1. umieszczanie na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znaku informującego o tym, iż zabytek ten podlega ochronie,
2. wydawanie decyzji o zabezpieczeniu zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru w formie ustanowienia czasowego zajęcia, w przypadku wystąpienia zagrożenia polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia,
3. wywłaszczanie zabytku nieruchomego na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w wypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia zabytku,
4. opracowanie powiatowego programu opieki nad zabytkami,
5. ustanawianie i cofanie ustanowienia społecznego opiekuna zabytków,
6. prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków,
7. wydawanie legitymacji osobom fizycznym oraz osobom prawnym lub innej jednostce organizacyjnej nie posiadającej osobowości prawnej zaświadczeń o pełnieniu funkcji społecznego opiekuna zabytków.

Z mocy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organami ochrony zabytków w Polsce są:

1. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
2. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

II. 5. FORMY PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW

Ustawodawca wyróżnia następujące formy ochrony zabytków:

1. wpis do rejestru zabytków,
2. uznanie za pomnik historii,
3. utworzenie parku kulturowego,
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

1. WPIS DO REJESTRU ZABYTKÓW

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis może występować właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu na którym znajduje się zabytek. Również wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków prowadzi odpowiedni wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Do rejestru można wpisać także otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać także do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny. Sprawy te reguluje ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661),

2. POMNIK HISTORII

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu.

Na elitarną listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne. Do dziś w całym kraju za pomniki historii uznano 60 obiektów.⁷

3. PARK KULTUROWY

Kolejną formą ochrony jest utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podstawą jego utworzenia jest uchwała rada gminy, którą podejmuje się po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

4. MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO

Relacje pomiędzy ochroną zabytków a planami zagospodarowania przestrzennego są regulowane przez artykuły 18, 19 i 20 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Przede wszystkim art. 18 wprowadza obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.⁸

W wymienionych koncepcjach, strategiach, analizach, planach i studiach, winno się w szczególności uwzględnić krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określić rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków i zapewnić im ochronę przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu oraz ustalić przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami. W przypadku zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych, ochrona ich musi być bezwarunkowo uwzględniona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

⁷ Stan na 7 lipca 2016 r. Źródło: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Pomniki_historii/

⁸ Ustawa mówi także o „*planie zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłączonej strefy ekonomicznej, (...) decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*”

KOMPLEMENTARNOŚĆ PROGRAMU Z DOKUMENTAMI STRATEGICZNYMI

Powiatowy program opieki nad zabytkami powinien funkcjonować w powiązaniu z następującymi dokumentami strategicznymi i programowymi:

1. Narodową Strategią Rozwoju Kultury,
2. Strategią Rozwoju Województwa Małopolskiego,
3. Wojewódzkim Programem Ochrony Dziedzictwa i Krajobrazu Kulturowego Małopolski,
4. Zintegrowaną Strategią Rozwoju Powiatu Gorlickiego,
5. Miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego.

III. 1. NARODOWA STRATEGIA ROZWOJU KULTURY NA LATA 2004 – 2013 ORAZ UZUPEŁNIENIE NARODOWEJ STRATEGII ROZWOJU KULTURY NA LATA 2004 – 2020

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały zawarte w dokumencie o nazwie „Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013” (przyjętym przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r.) oraz jego uszczegółowieniu pt. „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020” (przyjętym w 2005 r.).

Są to rządowe dokumenty tworzące ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowocześnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach rynkowych, w połączeniu z perspektywami kolejnych okresów programowania Unii Europejskiej. Głównym celem strategii jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce.

Dokumentem służącym wdrożeniu „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury” jest Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2013”. W programie zapisano następujące priorytety i działania:

PRIORYTET 1. AKTYWNE ZARZĄDZANIE ZASOBEM STANOWIĄCYM MATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE

Działania realizowane w ramach niniejszego priorytetu mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja działań pozwoli na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadaniem dziedzictwem kulturowym.

Działanie 1.1. Budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne.

Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

PRIORYTET 2. EDUKACJA I ADMINISTRACJA NA RZECZ OCHRONY I ZACHOWANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego

Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wwozem, wywozem i przewozem przez granice.

„Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020”, opracowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2005 r., zawiera opis Programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe”.

Priorytet I dotyczy rewaloryzacji zabytków nieruchomych i ruchomych. Celami tego priorytetu są:

1. poprawa stanu zachowania zabytków,
2. zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także dziedzictwa archeologicznego),
3. kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne,
4. zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
5. poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji,
6. zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

III.2. STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO NA LATA NA LATA 2011 – 2020

Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2011-2020, przyjęta uchwałą nr XII/183/11 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 26 września 2011 roku jest najważniejszym dokumentem, określającym obszary, cele i priorytety polityki rozwoju prowadzonej na terenie Małopolski, a zatem na terenie również Powiatu Gorlickiego. Strategia mówi o tym, co, jako społeczność regionalna, możemy i chcemy osiągnąć w dłuższej perspektywie, zwłaszcza w korelacji z możliwościami finansowymi jakie dają nam fundusze strukturalne Unii Europejskiej.

Rola strategii w ochronie zabytków i opiece nad nimi jest tym istotniejsza, że Małopolska jest wyjątkowo uposażona przez historię w substancję zabytkową, stanowiąc na tle wielu innych części Polski unikalny rezerwuar dziedzictwa kulturowego:

- w Małopolsce podjęto 3376 decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych, z czego 1200 dotyczyło Krakowa (1392 Powiatu Krakowskiego). Jeśli nie liczyć bezkonkurencyjnej stolicy województwa, to Powiat Gorlicki znajduje się na czwartym miejscu pod względem

liczby decyzji o wpisie – 230. Wyprzedza go Powiat Nowosądecki – 317 obiektów, Powiat Tarnowski – 272 oraz Powiat Nowotarski – 251.⁹

- jak już wskazywano wyżej, spośród 14 wpisów na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO jakie dotyczą Polski, aż 6 przypada na Małopolskę, z czego 2 na Powiat Gorlicki.¹⁰
- Województwo Małopolskie od lat należy do ścisłej czołówki pod względem środków przeznaczanych na ochronę zabytków.
- Małopolska to również region niezwykle bogaty przyrodniczo – znajduje się tu 6 parków narodowych oraz 11 parków krajobrazowych, a ponad połowa terytorium województwa objęta jest ochroną prawną.
- Małopolska to jeden z najchętniej odwiedzanych regionów, tak przez turystów polskich jak i zagranicznych.

Zapisy analityczne strategii województwa są w związku z powyższym jasne – unikalny i wszechstronny charakter zasobów powinien zostać przekuty na gospodarczy rozwój regionu. Przepracowane na nowo postrzeganie potencjału Małopolski powinno zmierzać do odegrania roli ważnego czynnika rozwoju społeczno-ekonomicznego, kreującego znaczącą część regionalnego PKB w sferze usług i produkcji oraz generującego dodatkowe zatrudnienie. *„Dziedzictwo regionalne odnoszone do wyjątkowego potencjału kultury, historii i tożsamości regionalnej, ale również walorów przyrodniczych – powinno być traktowane jako podstawowy element regionalnej szansy, warunkujący rozwój działalności opartej na przemysłach czasu wolnego.”*¹¹ Innymi słowy, należy odejść od pasywnej ochrony zabytku, skupionej wyłącznie na jego zachowaniu, ku jego racjonalnemu i efektywnemu wykorzystaniu dla zrównoważonego rozwoju lokalnego i regionalnego.

Realizacji tych założeń służy OBSZAR 2. DZIEDZICTWO I PRZEMYSŁY CZASU WOLNEGO z celem strategicznym: *„Wysoka atrakcyjność Małopolski w obszarze przemysłów czasu wolnego dzięki wykorzystaniu potencjału dziedzictwa regionalnego i kultury”*. Obszar dzieli się na kierunki, a te na działania.

1. KIERUNEK POLITYKI ROZWOJU 2.1 OCHRONA MAŁOPOLSKIEJ PRZESTRZENI KULTUROWEJ

Strategiczne podejście zakłada pełne wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturowych Małopolski poprzez wdrożenie mechanizmów włączających dziedzictwo kulturowe w obieg gospodarczy. Zachowanie i eksponowanie autentyzmu zabytków powinno współgrać z nadawaniem im nowych funkcji, zwiększaniem dostępności, sprzyjaniem sektorowi przemysłu czasu wolnego (nowy model „użytkowania zabytków”).

Kluczowe działania:

2.1.1 Kształtowanie zrównoważonego krajobrazu kulturowego.

2.1.2 Poprawa stanu i sposobu użytkowania zabytków oraz przeciwdziałanie procesowi ich degradacji.

⁹ Dane zaktualizowane w oparciu o materiały Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie, stan na kwiecień 2016 r. Źródło: http://www.wuoz.malopolska.pl/images/file/Rejestr%20powiaty_aktualne22.pdf

¹⁰ Warto zwrócić uwagę, że formalny wpis nie jest tożsamy z konkretnym miejscem, może obejmować wiele obiektów w różnych lokalizacjach. W ten sposób, Małopolski dotyczy istotnie 6 wpisów, ale w rzeczywistości status zabytku światowego dziedzictwa ma aż 13 różnych miejsc i obiektów.

¹¹ „Strategia rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2011 – 2020”, str. 44.

- 2.1.3 Ochrona i kształtowanie zabudowy historycznych miast i miasteczek.
- 2.1.4 Ochrona tradycyjnej zabudowy regionalnej i układów ruralistycznych.
- 2.1.5 Powstrzymanie degradacji wartościowych krajobrazów kulturowych oraz dewastacji obiektów zabytkowych i ich otoczenia.
- 2.1.6 Kompleksowa rewitalizacja obszarów zdegradowanych.
- 2.1.7 Zachowanie i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, w tym przywrócenie rzeczywistej wartości zniszczonym obiektom oraz ponowne określenie dla poszczególnych obiektów ich wartości zabytkowych, wskazanych do bezwzględnej ochrony.
- 2.1.8 Utrzymanie wielokulturowego bogactwa oraz tożsamości lokalnej i regionalnej szczególnie poprzez wspieranie folkloru, tradycji i sztuki ludowej.
- 2.1.9 Funkcjonalne zarządzanie kulturą i dziedzictwem kulturowym, w tym rozwój partnerstwa sektora publicznego, pozarządowego i prywatnego.
- 2.1.10 Badanie i dokumentowanie regionalnego dziedzictwa kulturowego.
- 2.1.11 Poprawa funkcjonowania instytucji opieki nad zabytkami.
- 2.1.12 drożenie mechanizmów włączających wartości dziedzictwa w obieg gospodarczy.
- 2.1.13 Zapobieganie degradacji i ochrona zasobów dziedzictwa przyrodniczego regionu.
- 2.1.14 Stworzenie systemu oraz procedur zarządzania dziedzictwem przyrodniczym.
- 2.1.15 Zintegrowana ochrona krajobrazu kulturowego i środowiska przyrodniczego, szczególnie w zakresie wysokiego poziomu estetycznego otoczenia i ładu przestrzennego.

2. KIERUNEK POLITYKI ROZWOJU **2.2 ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ INFRASTRUKTURY ORAZ KOMERCJALIZACJA USŁUG CZASU WOLNEGO**

Strategia stawia na rozwój turystyki wynikający z właściwego wykorzystanie zasobów dziedzictwa regionalnego, zarówno kulturowego, jak i przyrodniczego. Przemysły czasu wolnego winny zwiększać swój udział w gospodarczym rozwoju regionu. Województwo musi budować swą przewagę konkurencyjną na rynku poprzez rozwój i różnicowanie oferty opartej o małopolskie produkty turystyczne, oferujące możliwość uprawiania różnych form turystyki i wykorzystującej specyficzne walory poszczególnych części województwa. Działania w ramach tego kierunku polityki rozwoju koncentrują się na rozwijaniu infrastruktury – w powiązaniu ze standaryzacją, kategoryzacją oraz komercjalizacją usług.

Kluczowe działania:

- 2.2.1 Turystyka miejska i kulturowa.
- 2.2.2 Turystyka pielgrzymkowa.
- 2.2.3 Turystyka aktywna, rekreacyjna i specjalistyczna.
- 2.2.4 Turystyka uzdrowiskowa i prozdrowotna.
- 2.2.5 Turystyka na terenach wiejskich.
- 2.2.6 Turystyka biznesowa.
- 2.2.7 Turystyka przygraniczna.

Specyfika zasobu kulturowego Powiatu Gorlickiego powoduje, że w praktyce wszystkie wymienione działania są istotne z punktu widzenia ochrony zabytków.

3. KIERUNEK POLITYKI ROZWOJU **2.3 KSZTAŁCENIE KADR DLA ROZWOJU I OBSŁUGI PRZEMYSŁÓW CZASU WOLNEGO**

Strategia w tym kierunku rozwoju wskazuje na konieczność profesjonalizacji kształcenia m. in. w dziedzinie szeroko pojętej kultury, dziedzictwa kulturowego oraz obsługi ruchu turystycznego.

Kluczowe działania:

2.3.1 Rozwój kształcenia oraz doskonalenia kadr w obszarze:

- obsługi ruchu turystycznego,
- rozwoju i upowszechniania kultury fizycznej, sportu i rekreacji,
- przemysłów kultury, animacji kultury oraz zarządzania kulturą i dziedzictwem kulturowym,
- „zawodów ginących”

2.3.2 Kształcenie i rozwijanie postaw i kompetencji w zakresie:

- kultury, w tym odbioru sztuki, poprzez szkolne oraz pozaszkolne projekty edukacyjne i artystyczne, a także zwiększanie dostępności do wysokiej jakości oferty kulturalnej,
- upowszechniania kultury fizycznej wśród dzieci i młodzieży

2.3.3 Wdrożenie mechanizmów wsparcia dla rozwoju i upowszechniania „zawodów ginących”.

Kierunek ten ma znaczenie uzupełniające i wspierające z punktu widzenia programu opieki nad zabytkami.

4. KIERUNEK POLITYKI ROZWOJU **2.4 WZMOCNIENIE PROMOCJI DZIEDZICTWA REGIONALNEGO ORAZ OFERTY PRZEMYSŁÓW CZASU WOLNEGO**

Celem strategii dla Małopolski w tym kierunku polityki rozwoju jest wzrost rozpoznawalności regionu jako miejsca zróżnicowanego kulturowo, o bogatej tradycji i silnej tożsamości, a zarazem nowoczesnego i otwartego. Bardzo ważne są wzmocnienie świadomości społecznej odnośnie wagi krajobrazu kulturowego oraz edukacja obywatelska skoncentrowana na budowaniu właściwych postaw społecznych wobec dziedzictwa kulturowego. Strategia kładzie nacisk na współpracy pomiędzy podmiotami sektora publicznego, pozarządowego i prywatnego: „działania powinny prowadzić do wdrożenia skutecznych mechanizmów szczególnie w zakresie edukacji, promocji oraz kształtowania nawyków i potrzeb związanych z dziedzictwem regionalnym, estetyką otoczenia oraz ładem przestrzennym”.¹²

Kluczowe działania:

2.4.1 Inicjowanie i wspieranie działań mających na celu podnoszenie społecznej świadomości i wrażliwości w zakresie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego (zabytków oraz obiektów kultury współczesnej), a także podejmowanie działań na rzecz poprawy poziomu estetycznego otoczenia i ład przestrzennego.

2.4.2 Promocja na rzecz ochrony i wykorzystania dziedzictwa regionalnego dla rozwoju gospodarczego regionu oraz aktywizacji użytkowników do inwestowania we własne nieruchomości i adaptacji ich do nowych funkcji.

2.4.3 Aktywna i skuteczna promocja oraz wsparcie regionalnej oferty przemysłów czasu wolnego, w szczególności markowych produktów turystycznych i wydarzeń kulturalnych, w tym artystycznych i twórczych.

¹² „Strategia rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2011 – 2020”, str. 99.

2.4.4 Zwiększenie poziomu społecznego uczestnictwa w kulturze oraz aktywnych formach spędzania czasu wolnego poprzez promocję i informację o ofercie kulturalnej oraz zapewnianie jej dostępności i różnorodności

2.4.5 Intensyfikacja współpracy pomiędzy podmiotami sektora publicznego, pozarządowego i prywatnego w zakresie edukacji, promocji oraz poprawy świadomości i postaw obywatelskich w odniesieniu do dziedzictwa regionalnego.

Podobnie jak kierunek polityki rozwoju 2.3, także i powyższy pełni funkcje komplementarne w stosunku do działań wynikających z programu opieki nad zabytkami.

Nowe podejście do spraw związanych z dziedzictwem kulturowym ukazuje i potwierdza zestawienie wskaźników osiągnięć przyjętych w strategii dla Obszaru 2.¹³

NAZWA WSKAŹNIKA	ZRÓDŁO	WARTOŚĆ BAZOWA: WIELKOPOLSKIE	WARTOŚĆ BAZOWA: POMORSKIE	WARTOŚĆ BAZOWA: DOLNOŚLĄSKIE	WARTOŚĆ BAZOWA: ŁÓDZKIE	WARTOŚĆ BAZOWA: POLSKA	WARTOŚĆ BAZOWA: MAŁOPOLSKA	WARTOŚĆ SZACUNKOWA 2020 MAŁOPOLSKA
Pracujący (faktyczne miejsca pracy) wg sekcji, PKD 2007 Sekcja I (Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi)	GUS (2009)	11 732	8 561	12 029	7 277	140 399	18 319	24 066
Korzystający z noclegów w turystycznych obiektach zakwaterowania zbiorowego (w tys. osób): • w tym turyści zagraniczni • w tym w Krakowie	GUS (2009), dane dla Krakowa: badanie MOT (2009)	1 457,3 243,5	1 610,7 254,7	1 802,4 365,2	923,7 115,5	19 353,7 3 861,9	2 720,6 810,5 1 247,2	3 793,7 1 376,8 1 652,2
Korzystający z obiektów kultury: • biblioteki publiczne (czytelniczy na 1000 mieszkańców), • teatry (widzowie na 1000 mieszkańców), • kina (widzowie na 1000 mieszkańców), • muzea (odwiedzający na 1000 mieszkańców)	GUS (2009)	163 203 1 002 326	140 344 1 284 805	178 292 1 129 461,8	164 208 855 275	172 301 1 022 556,6	203 340 1 081 1 832	192 423 1 277 3 167
Wartość dodana brutto wg sekcji PKD 2004 Sekcja H Hotele i restauracje (w mln zł)	GUS (2008)	1 182	764	1 071	781	13 485	1 422	1 829,3

Zasoby kulturowe są postrzegane poprzez pryzmat ich ekonomizacji i wciągnięcia do krwioobieg gospodarczego Małopolski. Warto przy tym podkreślić, że wartość wskaźników szacunkowych na rok 2020 jest wysoka, przy już imponujących wskaźnikach bazowych (zwłaszcza na tle danych porównawczych). Jest to wyraz zaufania co do możliwości wykorzystania potencjału tkwiącego w zabytkach i dziedzictwie kulturowym regionu, jak i wyzwanie dla wszystkich właścicieli i zarządców zabytków oraz interesariuszy różnego szczebla i typu.

¹³ „Strategia rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2011 – 2020”, str. 95.

III. 3. WOJEWÓDZKI PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI W MAŁOPOLSCE NA LATA 2014 – 2017

Program został przyjęty uchwałą nr LI/822/14 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 26 maja 2014 r. Jest to już trzeci program opracowany przez Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego. Poprzednie były przyjmowane na lata 2005 – 2009¹⁴ i 2010 – 2013 i obecny jest ich kontynuacją.

Program wojewódzki zawiera dogłębną analizę zasobów dziedzictwa kulturowego Województwa Małopolskiego oraz uwarunkowań jego ochrony. Analiza zarówno diagnozuje stan opieki nad zabytkami w Małopolsce, wskazując na zagrożenia jak i możliwości, oraz określa wynikający stąd potencjał rozwojowy regionu. Zgodnie zatem z wnioskami płynącymi z analizy, całej Małopolski dotyczą następujące cechy pozytywne i negatywne:

- wysoka pozycja regionu w skali międzynarodowej ze względu na unikatowe zabytki - UNESCO, pomniki historii, miejsca pamięci, parki narodowe i krajobrazowe
- bardzo dobre położenie geograficzne i skomunikowanie stolicy

- słaba dostępność komunikacyjna obszarów peryferyjnych
- niedostateczna promocja atrakcji położonych poza większymi ośrodkami

- liczne i zróżnicowane szlaki kulturowe i turystyczne
- bogaty zasób zabytków mogących po przystosowaniu pobudzać rozwój gospodarczy

- słaba promocja szlaków i brak doinwestowania
- skomplikowane procedury, ograniczenie swobody inwestycyjnej, wysokie nakłady

- wysoko wykwalifikowane kadry naukowe, eksperckie i konserwatorskie
- bardzo aktywna rola Kościołów i związków wyznaniowych
- stabilny system finansowania prac konserwatorsko-restauratorskich

- stosunkowo słabe wykorzystanie kapitału naukowego i eksperckiego
- niedostateczna edukacja w dziedzinie ochrony zabytków

¹⁴ Był to pierwszy w kraju program regionalny.

- historyczny ład przestrzenny, zachowane zespoły staromiejskie duże nasycenie obiektami zabytkowymi, bogactwo krajobrazów inżynieryjnych, uzdrowiskowych i krajobrazów pamięci

- postępująca degradacja i powszechne stosowanie agresywnej reklamy niszczącej ład i harmonię
- niedostatki prawa w zakresie zagospodarowania przestrzennego, ochrony dziedzictwa, architektury i budownictwa
- niski poziom świadomości estetycznej społeczeństwa

- dobrze zachowana, liczna, o wyjątkowej jakości i wartości artystycznej zabudowa drewniana, w tym szczególnie sakralna
- bogaty zasób zabytków ruchomych, w tym wysokiej klasy
- żywe i stale odnawiane dziedzictwo niematerialne

- gorsza sytuacja zabytków inżynieryjnych, militarnych, archeologicznych, zespołów parkowo-pałacowych
- proces niszczenia zabytków o niższej randze i ich niewłaściwa komercjalizacja
- wypieranie dziedzictwa niematerialnego przez złe wzorce
- słaba archiwizacja i cyfryzacja kultury niematerialnej

- silna tożsamość mieszkańców, bogate tradycje narodowe i dbałość o miejsca pamięci,
- ogromne zróżnicowanie etnograficzne, bogactwo kulturowe
- silne ośrodki kultu religijnego

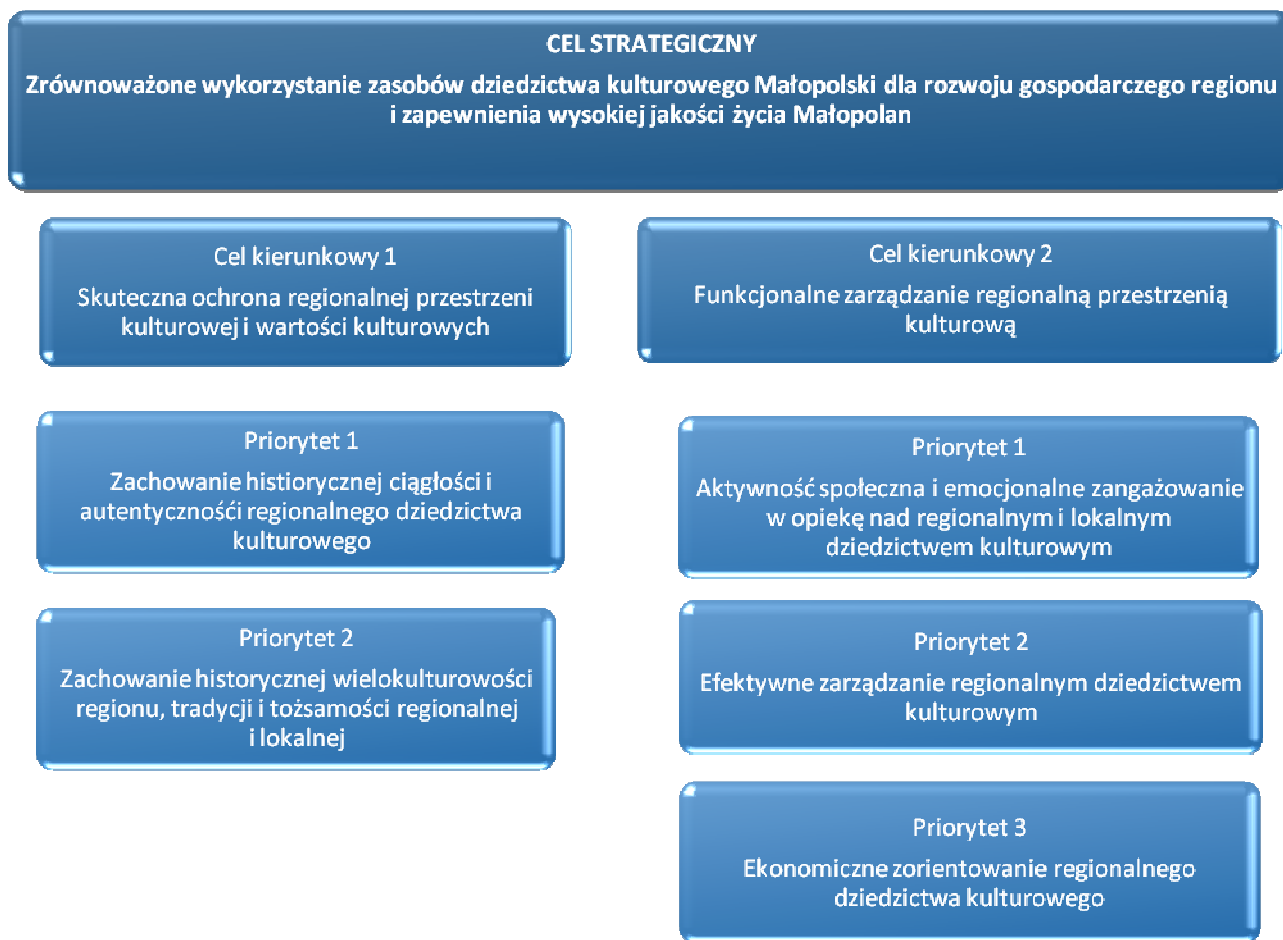
- brak programowego wsparcia kształtowania świadomości regionalnej
- brak należytego wsparcia finansowego tradycji, architektury, produktów regionalnych

Na podstawie przeprowadzonej analizy, Samorząd Województwa Małopolskiego sformułował w „Wojewódzkim programie opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2014 – 2017” następującą wizję i misję¹⁵:

Program kreśli następujące drzewo celów, priorytetów i kierunków działań:

¹⁵ „Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2014 – 2017”, str. 107

Kierunki działań

Cel 1. Priorytet 1:

1. Egzekwowanie wytycznych konserwatorskich oraz stosowanie zintegrowanej, kompleksowej konserwacji zabytków.
2. Stosowanie zasady ochrony zabytku *in situ* z uwzględnieniem najbliższego otoczenia zabytku.
3. Badanie, dokumentowanie i upowszechnianie regionalnego dziedzictwa kulturowego.
4. Rozpoznanie stanu zachowania oraz potrzeb konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych w regionie.
5. Stosowanie optymalnych form ochrony strategicznych dla regionu zabytków i obszarów dziedzictwa kulturowego.
6. Zapobieganie rozproszeniu osadnictwa oraz przekształceniom układów urbanistycznych, ruralistycznych i tradycyjnej zabudowy historycznych miast, miasteczek i wsi.
7. Rewaloryzacja cennych krajobrazów kulturowych połączona z rozwojem przestrzennym – uwzględniającym wartości estetyczne, historyczne i tradycje miejsca – oraz z uczytelnieniem walorów estetyczno-widokowych krajobrazu.
8. Rewitalizacja zabytkowych założeń urbanistycznych i ruralistycznych, zespołów obiektów zabytkowych oraz innych obiektów o wartości artystycznej, historycznej i/lub naukowej, wraz z aspektem społecznym.

Cel 1. Priorytet 2:

1. Zapobieganie procesowi degradacji i zagospodarowanie zabytków stanowiących pozostałość po kulturach i narodach zamieszkujących dawną Małopolskę.
2. Wzmocnienie ochrony dziedzictwa niematerialnego, w tym folkloru i sztuki ludowej.
3. Wspieranie tradycyjnych form działalności gospodarczej: rzemiosła i ginących zawodów oraz wytwarzania produktów regionalnych i tradycyjnych.
4. Wspieranie inicjatyw społecznych w zakresie tworzenia i funkcjonowania muzeów lokalnych i izb tradycji.
5. Wspieranie funkcjonowania zbiorów prywatnych oraz ich udostępnianie.
6. Digitalizacja materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Cel 2. Priorytet 1:

1. Aktywizowanie społeczności lokalnych w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego.
2. Społeczne zorientowanie działalności muzeów i innych podmiotów funkcjonujących w obszarze kultury.
3. Wspieranie programów edukacji regionalnej (na rzecz i o dziedzictwie) oraz projektów edukacyjnych i obywatelskich wzmacniających kompetencje kulturowe i kreatywne Małopolan, wrażliwość estetyczną oraz poczucie odpowiedzialności za przestrzeń publiczną.
4. Zapewnienie powszechnego dostępu do elektronicznych baz informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego.
5. Budowanie silnej identyfikacji Małopolan z regionalnym dziedzictwem kulturowym.

Cel 2. Priorytet 2:

1. Stworzenie ponadlokalnej struktury koordynującej współpracę i zarządzanie w obszarze dziedzictwa kulturowego.
2. Wspieranie i unowocześnianie instytucji zarządzających i dokumentujących małopolskie dziedzictwo kulturowe, zwłaszcza w zakresie wdrażania perspektywicznych planów ochrony i programów działań konserwatorskich wobec zasobów dziedzictwa.
3. Zintegrowanie ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz środowiska przyrodniczego.
4. Wzmocnienie instrumentów skutecznego planowania przestrzennego, stymulowania rozwoju projektowania urbanistycznego, chroniącego i wzbogacającego przestrzeń kulturową.
5. Wzmocnienie służb konserwatorskich i urbanistycznych oraz ich znaczenia i oddziaływania społecznego.
6. Inicjowanie i wdrażanie form współpracy administracji publicznej, środowisk naukowych i innych podmiotów w obszarze dziedzictwa kulturowego.
7. Tworzenie systemowych rozwiązań i mechanizmów aktywizujących użytkowników i właścicieli zabytkowych obiektów do inwestowania we własne nieruchomości i adaptowania zabytków do nowych funkcji.
8. Promocja najlepszych rozwiązań współpracy publiczno-prywatnej i rozwój partnerstwa sektora publicznego, pozarządowego i prywatnego jako skutecznego mechanizmu zarządzania i wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego.
9. Wspieranie współpracy międzynarodowej i międzyregionalnej oraz integracji regionalnej budowanej w oparciu o ideę sieci obszarów, miejsc i instytucji.

Cel 2. Priorytet 3.

1. Wypracowanie mechanizmów włączających dziedzictwo kulturowe w obieg gospodarczy.
2. Systemowe promowanie i aktywny marketing regionalnego dziedzictwa kulturowego.
3. Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej i rekreacyjnej wraz z rozwojem infrastruktury turystycznej.
4. Wspieranie rozwoju przemysłów czasu wolnego opartych na miejscowych tradycjach i autentyzmie lokalnego dziedzictwa kulturowego oraz wartościach krajobrazu kulturowego.
5. Prowadzenie aktywnej polityki rynku pracy – tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzictwem kulturowym i wspieranie tradycyjnych form działalności gospodarczej.

„Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2014-2017” jest dokumentem bardzo ważnym dla Powiatu Gorlickiego, a jego zapisy wyznaczają ramy tak dla niniejszego programu powiatowego jak i dla istniejących i przyszłych programów opieki nad zabytkami poszczególnych gmin Ziemi Gorlickiej. Analiza, diagnoza, konkluzje i kierunki działań programu wojewódzkiego, choć oczywiście formułowane w skali całego regionu, w znakomitej większości dają się zastosować do zasobu, stanu, warunków, możliwości i ograniczeń rozwojowych dziedzictwa kulturowego Powiatu Gorlickiego. Dzieje się tak za sprawą nagromadzenia tutaj bardzo wielu zabytków, w tym najwyższej klasy (rekordowa liczba miejsc UNESCO), jak i występowania po dziś dzień historycznych, wielobarwnych, wieloetnicznych struktur, wpływających na wiele aspektów życia Ziemi Gorlickiej i kształtujących jej krajobraz kulturowy. Stąd też, w Powiecie Gorlickim jak w soczewce skupiają się blaski i cienie problematyki ochrony zabytków i obszarów kulturowych, o których mówi program wojewódzki. Należy podkreślić przy tym, jak wskazują to wielokrotnie autorzy programu wojewódzkiego, że chronić należy w tym momencie już nie tylko sam zabytek, jego otoczenie środowiskowe, ale także dziedzictwo niematerialne, które ginie szybciej niż zabytek, a ono właśnie stanowi jego naturalne tło i nadaje mu sensowny i logiczny kontekst. Co również bardzo ważne, program wojewódzki kładzie ogromny nacisk na współpracę pomiędzy jednostkami samorządowymi każdego szczebla, instytucjami odpowiedzialnymi za ochronę zabytków, właścicielami i zarządcami obiektów zabytkowych i wszystkimi zainteresowanymi. Jest to warunek powodzenia i realizacji celów strategicznych, uznających dziedzictwo kulturowe za jedno z kluczowych kół napędowych gospodarki regionalnej i lokalnej.

III. 4. ZINTEGROWANA STRATEGIA ROZWOJU POWIATU GORLICKIEGO NA LATA 2008 – 2015 I JEJ MODYFIKACJA

Przyjęcie „Zintegrowanej Strategii Rozwoju Powiatu Gorlickiego na lata 2008 – 2013” nastąpiło na mocy uchwały Nr XXII/204/08 Rady Powiatu Gorlickiego z dnia 25 września 2008 r.

Od roku 2012 trwały prace nad modyfikacją tego dokumentu. Było to konieczne z wielu powodów: narastała liczba zadań strategicznych, które zostały zrealizowane; niektóre postulaty wyrażone w strategii straciły na znaczeniu bądź stały się anachroniczne ze względu na zupełnie nowe możliwości techniczne i finansowe; zmieniające się uwarunkowania środowiskowe i prawne nakazywały wręcz wskazanie nowej grupy zadań w nowych obszarach, do tej pory dość marginalnych. Świadczy o tym treść uchwały nr XLI/277/14 Rady Powiatu Gorlickiego z dnia 25 września 2014 r. w sprawie przyjęcia zadań Zintegrowanej Strategii Rozwoju Powiatu Gorlickiego na lata 2014 – 2020. Paragraf 1 uchwały stwierdza przyjęcie „*zmodyfikowanej Zintegrowanej Strategii*

Rozwoju Powiatu Gorlickiego z elementami Planu Efektywności Energetycznej Powiatu Gorlickiego na lata 2014 – 2020".¹⁶

Widać zatem wyraźnie przesunięcie akcentów strategicznych, aczkolwiek naczelnie zapisy strategii pozostały niezmiennie: w dalszym ciągu jej misją jest Powiat Gorlicki jako kraina:

1. gwarantująca swym mieszkańcom wysoki poziom i jakość życia,
2. wspierająca aktywność społeczną i gospodarczą mieszkańców,
3. sprzyjająca inwestorom,
4. dbająca o zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz lokalnych wartości przyrodniczych i historycznych,
5. proponująca gościom i turystom konkurencyjną i unikalną ofertę czerpiącą z różnorodności kulturowej, walorów przyrodniczych i historycznych, stanowiącą nowe istotne źródło dochodów mieszkańców.

Zadania odnoszące się bezpośrednio do dziedzictwa kulturowego znajdują się w Priorytecie strategicznym IV: „Podnoszenie atrakcyjności turystycznej powiatu gorlickiego”. Priorytet ten dzieli się na trzy cele strategiczne:

IV.1.	Powiat atrakcyjny turystycznie i wyposażony w infrastrukturę turystyczną
IV.2.	Powiat chroniący i prezentujący dziedzictwo historyczno-kulturowe oraz unikatowe walory środowiska naturalnego
IV.3.	Rozwijające się współzależnie różne typy turystyki wiejskiej i miejskiej

Analiza SWOT wykazała następujące siły i słabości w najbardziej interesującym dziale, odnoszącym się do dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków:

POWIAT CHRONIĄCY I PREZENTUJĄCY DZIEDZICTWO HISTORYCZNO-KULTUROWE ORAZ UNIKATOWE WALORY ŚRODOWISKA NATURALNEGO

Siły

1. Dziedzictwo historyczno-kulturowe: zabytki – Biecz, obiekty sakralne wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Cmentarzy Wojskowych z I Wojny Światowej, Karpacko-Galicyski Szlak Naftowy, Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów;
2. Bitwa pod Gorlicami – początek drogi do niepodległości Polski (2 maja 1915 r.);
3. Dziedzictwo Monarchii Austro-Węgierskiej (obiekty kolejowe, szkoły, urzędy);
4. Położenie na styku religii – rzymskokatolickiej, greckokatolickiej i prawosławnej; wpływy wielu kultur (łemkowskiej, pogórzańskiej, staropolskiej, żydowskiej, wołoskiej, węgierskiej, słowackiej) – kościoły, synagogi, kirkuty, cerkwie

Słabości

1. Niewystarczająco wyeksponowana, regionalna oferta kulturalna.
2. Brak sztandarowej, medialnej imprezy promocyjno-turystycznej.
3. Brak mechanizmów zachęcających do zachowania mieszkalnej architektury drewnianej przez jej właścicieli (drewniana architektura wiejska).
3. Brak kompleksowej wizji i programu przekształcenia Biecza w lokalne centrum kulturalno-turystyczne.

¹⁶ Biuletyn Informacji Publicznej Powiatu Gorlickiego <http://bip.malopolska.pl/spgorlice/Article/get/id.973826.html>

5. Architektura krajobrazu i rozproszona zabudowa wiejska

W ramach priorytetu wyróżniono następujące zadania:

IV.1. Wspieranie działań na rzecz konserwacji i rewitalizacji dóbr dziedzictwa kulturowego na terenie miasta i gminy Biecz.

IV.2. Podjęcie działań na rzecz wpisania na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO kościoła w Szalowej, cerkwi w Owczarach i Kwiatoniu, szlaku cmentarzy z I wojny światowej.

IV.3. Opracowanie i wdrożenie zintegrowanych działań (w tym harmonizacji architektonicznej) na rzecz wpisania na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO starówki w Bieczu.

IV.4. Opracowanie długofalowej strategii marketingu i promocji Biecza jako regionalnego centrum kultury w oparciu o jego walory.

IV.7. Realizacja procesu uruchamiania trwałej dostępności atrakcji regionu dla ruchu turystycznego, w tym poprawa dostępności komunikacyjnej zabytków na terenie powiatu.

IV.10. Koordynacja działań stowarzyszeń i instytucji oraz ekspertów lokalnych na rzecz turystycznego wypromowania cmentarzy z I wojny światowej, znajdujących się na terenie powiatu gorlickiego i regionu poprzez opracowanie i wydanie bogato ilustrowanej i opatrzonej historycznymi komentarzami publikacji.

IV.12. Przygotowanie i druk publikacji oraz multimedialnej prezentacji (przeznaczonej do umieszczenia na stronie internetowej), opisującej zabytkowe kościoły powiatu gorlickiego, m.in. obiekty w Binarowej i Sękowej.

IV.19. Ekspozowanie wartości kulturowych ziemi gorlickiej w obrębie i na zewnątrz powiatu, m.in. poprzez organizowanie konkursów i imprez o charakterze regionalnym.

IV.20. Realizacja programu „Regionalne rzemiosło artystyczne jako źródło dochodów”.

IV.24. Zorganizowanie ogólnopolskiego rajdu turystycznego szlakiem osobliwości i atrakcji kulturalnych regionu.

IV.27. Włączenie się do prac Ligi Polskich Miast i Miejsc UNESCO.

IV.29. Pozyskiwanie partnerów do odnowy i zagospodarowania obiektów zabytkowych na terenie powiatu.

IV.34. Zbudowanie komunikacji wizualnej, oznakowanie atrakcji turystycznych i sposobu dotarcia do nich.

IV.35. Utworzenie szlaku konfederacji barskiej.

IV.36. Rozwój ogólnopolskiego produktu turystycznego – Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej w Powiecie Gorlickim jako integralnej części europejskiego i światowego dziedzictwa kulturowego.

IV.37. Podjęcie działań na rzecz odbudowy zabytkowych cmentarzy z I wojny światowej, ze szczególnym uwzględnieniem cmentarzy na wzgórzu Pustki w Łuźnej oraz na wzgórzu Rotunda w Regetowie.

IV.38. Budowa muzeum budownictwa ludowego kultury łemkowskiej w Bartnem.

IV.39. Utworzenie muzeum na wolnym powietrzu historii przemysłu naftowego w gminie Sękowa.

IV.40. Rozwijanie imprez masowych propagujących Karpacki Trakt Naftowy i dzieje gorlickiego przemysłu naftowego.

IV.41. Podjęcie działań na rzecz rozwoju i większego udostępnienia skansenu naftowego na Magdalenie w Gorlicach jako elementu szlaku naftowego.

IV.42. Stworzenie koncepcji ekspozycji najstarszej rafinerii na świecie i rozpoczęcie procesu wykonania.

IV.45. Stworzenie centrum konferencyjnego (wraz z zapleczem restauracyjnym) w kasztelu w Szymbarku poprzez Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów.

IV.55. Promocja tradycji pogórzańskich i łemkowskich oraz zabytkowego budownictwa sakralnego jako integralnej części regionalnego dziedzictwa kulturowego Europy.

IV.56. Wsparcie tworzenia i rozbudowy wiosek tematycznych: średniowiecznych, pogórzańskich, chasydzkich, łemkowskich, I WŚ, dziedzictwa naftowego, przyrodniczo – rekreacyjnych.

Łatwo dostrzec, że „Zintegrowana Strategia Rozwoju Powiatu Gorlickiego” docenia i eksponuje zabytki związane z kulturą pogórzańską, łemkowską i żydowską, wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, odnoszące się do historii politycznej jak i gospodarczej tych ziem. Należy jednak dodać, że dokument ten powinien być ściślej skorelowany z omówionym wyżej „Wojewódzkim programem opieki nad zabytkami”, zaś umieszczone w nim zadania winny być bardziej doprecyzowane oraz zaktualizowane¹⁷.

III.5. MIEJSCOWE PLANY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO

Uchwały rad gmin w sprawie planów zagospodarowania przestrzennego to akty prawa miejscowego będące, obok ustaw, najważniejszymi narzędziami realizacji działań z zakresu ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego.

Aby te działania były skuteczne, a tym samym miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego istotnie chroniły substancję zabytkową gminy, muszą się zasadzać na kilku fundamentalnych założeniach:

- uznaniu, że ochrona dziedzictwa kulturowego jest ważnym interesem publicznym tak na poziomie państwa polskiego, jak i regionu oraz społeczności lokalnej,
- zrozumieniu, że dziedzictwo kulturowe nie stanowi zagrożenia dla rozwoju, a wprost przeciwnie – jest jego immanentnym elementem,
- społeczność lokalna musi być świadoma wagi i wartości swojego dziedzictwa kulturowego i zasad jego ochrony oraz akceptować je, a na wypadek konfliktów pomiędzy interesami mieszkańców a potrzebami ochrony dziedzictwa, należy mieć wypracowane sposoby ich łagodzenia,
- plan winien być kompleksowy tzn. obejmować ochroną tak substancję zabytkową jak i środowisko przyrodnicze oraz dążyć do odbudowy krajobrazu (szczególnie takiego, który został dewastacyjnie zmieniony)
- ustalenia planistyczne winny w sposób szczegółowy i jednoznaczny formułować warunki i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego oraz funkcjonowania obiektów zabytkowych w życiu społeczno-gospodarczym gminy, tak, aby plany mogły być podstawą do wydawania pozwoleń na realizację inwestycji przez odpowiednie służby, również bez udziału wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Wszystkie gminy Powiatu Gorlickiego mają opracowane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego:

1. **Bobowa** – Uchwała nr IV/25/03 Rady Gminy Bobowa z dnia 27 stycznia 2003 roku (Dz. Urz. Woj. Małopolskiego z 2003 r. Nr 53 poz. 742),

¹⁷ Np. cerkwie w Owczarach i Kwiatoniu znajdują się już na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO (od 2013 r.)

2. **Biecz** – Uchwała Nr XVI/155/2004 Rady Miejskiej w Bieczu z dnia 9 grudnia 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Biecz oraz Uchwała Nr XVI/156/2004 Rady Miejskiej w Bieczu z dnia 9 grudnia 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Biecz (Dziennik Urzędowy Województwa Małopolskiego Nr 149/2005, poz. 942 z późn. zmianami),
3. **Gmina Gorlice** – Uchwały Rady Gminy Gorlice z dnia 21 grudnia 2001 roku Nr XXXII/250-259/2001 (Dz. Urz. Woj. Małopolskiego Nr 37 poz.559 z dnia 6 marca 2002 r.) z późniejszymi zmianami,
4. **Miasto Gorlice** – miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego opracowano w latach 2004 – 2005 w czterech etapach¹⁸
5. **Lipinki** - Uchwała Nr XXVIII/157/05 /2005 Rady Gminy w Lipinkach z dnia 3 lutego 2005 r., w sprawie "Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Lipinki" (Dz. Urz. Woj. Małopolskiego Nr 167 poz. 1096 z 23 marca 2005 roku z późn. zmianami),
6. **Łużna** - Uchwała Nr IV/23/03 Rady Gminy Łużna z dnia 17 marca 2003 r. w sprawie: uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Łużna, wsie: Łużna, Biesna, Mszanka, Szalowa, Wola Łużańska,
7. **Moszczenica** – Uchwała nr XXI/132/2005 Rady Gminy Moszczenica z dnia 29 kwietnia 2005 roku (Dz.U. Woj. Małopolskiego Nr 383 z 19 lipca 2005 roku z późn. zmianami),
8. **Ropa** – miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego przyjęto dla wsi Ropa Uchwałą Nr IX/54/03 Rady Gminy Ropa z dnia 29 września 2003 roku. (Dz. Urz. Woj. Małopolskiego z 2003 roku Nr 405 poz. 4289 ze zm.), dla wsi Łosie Uchwałą Nr X/58/03 Rady Gminy Ropa z dnia 31 października 2003 r. (Dz. Urz. Woj. Małopolskiego Nr 414 poz. 4401 z 2003 roku ze zm.) i dla wsi Klimkówka Uchwałą Nr XVIII/106/08 Rady Gminy Ropa z dnia 5 września 2008 r. (Dz. Urz. Woj. Małopolskiego Nr 640 poz. 4370 z 2008 roku ze zm.),
9. **Sękowa** – Uchwała Nr XVII/112/2004 Rady Gminy Sękowa z dnia 26 listopada 2004 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Sękowa,
10. **Uście Gorlickie** – w latach 2010 – 2012 Rada Gminy Uście Gorlickie podjęła uchwały dotyczące przyjęcia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla poszczególnych miejscowości tworzących gminę. Plany uchwalono w siedmiu pakietach od „Uście Gorlickie I” do „Uście Gorlickie VII”.¹⁹

Wszystkie plany zostały sporządzone zgodnie są ze studiami uwarunkowań przestrzennych gmin. Zawarte są w nich ogólne zasady ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego w poszczególnych wsiach, dzielnicach miast i ich częściach. Plany zawierają także wykazy zespołów i obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, pozostających w gminnej ewidencji. Należy podkreślić, że plany te cechuje duża dynamika zmian - we wszystkich praktycznie przypadkach plany były modyfikowane w pewnych częściach.

¹⁸ Zestawienie planów, studiów uwarunkowań, i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Uście Gorlickie dostępne jest pod adresem: <http://bip.malopolska.pl/umgorlice/Article/get/id,394751.html>

¹⁹ Zestawienie planów, studiów uwarunkowań, i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Uście Gorlickie dostępne jest pod adresem: <http://www.usciegorlickie.pl/pl/39772/0/Prawo.html>

C H A R A K T E R Y S T Y K A Z A S O B Ó W D Z I E D Z I C T W A I K R A J O B R A Z U K U L T U R O W E G O P O W I A T U G O R L I C K I E G O

Powiat Gorlicki prezentuje wielkie zróżnicowanie walorów kulturowych. Na małej powierzchni 967,36 km² (ok. 0,31% powierzchni Polski) w ciągu wieków mieszkali obok siebie przedstawiciele kilkunastu narodowości i grup etnicznych; wyznawcy katolicyzmu w obrządkach rzymskim i greckim, prawosławia, judaizmu. Z kościołami sąsiadowały – i nadal sąsiadują – cerkwie i bożnice, z cmentarzami chrześcijańskimi obu wyznań żydowskie kirkuty i tak tutaj liczne cmentarze wojenne z I wojny światowej.

W średniowieczu, w dobie kolonizacji na prawie niemieckim, pojawiali się też niemieckojęzyczni osadnicy, zaś w dobie zaborów austriaccy urzędnicy. Rozwijały się nieliczne miasta ze społecznościami kupców i rzemieślników oraz znacznie liczniejsze wsie z chłopskimi gospodarstwami i szlacheckimi dworami.

Dzisiejszy Powiat Gorlicki – to południowo-wschodni skraj historycznej Małopolski a zarazem historycznej Ziemi Krakowskiej, której granice, uformowane w średniowieczu, zachowane były do rozbiorów (1772-1918), gdy południowa część dawnej Rzeczypospolitej stała się austriacką Galicją. Historycznie i administracyjnie tereny dzisiejszego powiatu długie wieki wchodziły w skład Ziemi Bieckiej. Pod względem kulturowym i geograficznym dzisiejszy powiat rozpada się na dwie jednostki, wyraźnie zarysowane w historycznych procesach osadniczych. Pogórze karpackie na północy, objęte w 2. poł. XIII i w XIV w. osadnictwem na prawie niemieckim, z jedynymi tu miastami (Biecz, Bobowa, Gorlice, początkowo także Szymbark) i licznymi wsiami, związane było z ludnością rzymsko-katolicką, polską (w pewnym stopniu również niemiecką); w XVI/XVII w. aktywnie rozwijała się tu reformacja, a od XVIII w. gminy żydowskie. Tereny Beskidu Niskiego na południu, zrazu bezludne, osadzone były z powodzeniem później, na prawie wołoskim. Mieszkańcy tutejszych wsi na ogół wyznawali prawosławie, przechodząc od końca XVI w. na obrządek greckokatolicki; w latach międzywojennych XX w. część wiernych powróciła do prawosławia. W dobie osadnictwa na prawie wołoskim ludność zapewne etnicznie zróżnicowana, poprzez wspólną kulturę religijną skłonna była do unifikowania się jako społeczność od XIX w. nazywana Łemkami.

W historii Powiatu Gorlickiego wyróżnić można wiele okresów, których dokumentami są w znacznym stopniu zauważalne do dzisiaj przekształcenia krajobrazu i w różnym stopniu zachowane zabytki. Okresy te zdefiniować można następująco:

- przedhistoryczne początki, których wielce niepełny obraz zależy jest całkowicie od wyników badań archeologicznych i ich interpretacji,
- wczesne średniowiecze obejmujące początki i rozwój osadnictwa w początkach państwa polskiego do połowy XIII w.,
- dojrzałe średniowiecze (XIII i XIV w.) i przypadająca na nie masowa (w północnej części dzisiejszego powiatu) lokacja miast i wsi na prawie niemieckim, z wykształceniem czytelnych do dzisiaj układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz powstawaniem najstarszej, fragmentarycznie zachowanej zabudowy murowanej,
- okres rozkwitu, przypadający na schyłek średniowiecza i początki ery nowożytnej (XV w. – poł. XVII w.), związany – na terenach Beskidu Niskiego – z osadnictwem na prawie wołoskim, zapoczątkowującym zapewne tak charakterystyczną dla omawianych terenów wielokulturowość,
- okres upadku w dobie kryzysu Rzeczypospolitej (2 poł. XVII w. – 1772 r.), przynoszący m. in. rozwój zespołów sakralnych,

- okres niewoli narodowej (1772 r. – poł. XIX w.), przynoszący m. in. regulacje przestrzenne i architekturę związaną z działalnością władz zaborczych,
- okres autonomii galicyjskiej (1866 – 1914), obfitujący w zmiany urbanistyczne w miastach oraz rozwój górnictwa i przemysłu naftowego,
- tragedia I wojny światowej (1914-1918), odzwierciedlona tu w dziesiątkach cmentarzy wojskowych,
- odbudowa w dobie niepodległej II Rzeczypospolitej (1918-1939), owocująca m. in. ciekawymi realizacjami budowlanymi w Gorlicach i na wsiach (kościoty, cerkwie),
- tragedia II wojny światowej, okupacji niemieckiej i Holokaustu (1939-1944/1945) uwidoczniła w miejscach związanych z dramatycznymi wydarzeniami,
- doba Polski Ludowej związana m. in. z destrukcją licznych zespołów zabytkowych, odzwierciedlającą politykę władz komunistycznych (reforma rolna jako przyczyna niszczenia zespołów dworskich i pałacowych, akcja „Wisła” i zagrożenie kultury łemkowskiej),
- okres najnowszy, przynoszący znaczący postęp w dziedzinie ochrony zabytków.

PRZEDHISTORYCZNE POCZĄTKI

Na terenie powiatu znajduje się 8 stanowisk archeologicznych: 2 w gminie Bobowa, 4 w gminie Biecz oraz po jednym w gminach Lipinki oraz Gorlice²⁰. Materiały (aczkolwiek wrywkowe) zawarte w „Archeologicznym zdjęciu Polski” (AZP)²¹ wskazują, że początki osadnictwa w Powiecie Gorlickim sięgają epoki kamiennej, zwłaszcza neolitu (przy pojedynczych znaleziskach z doby późnego paleolitu). Liczba stanowisk wzrasta na północy. Już od najdawniejszych czasów – poprzez epokę brązu i wpływów rzymskich – charakterystyczną wydaje się być koncentracja osadnictwa ponad szkarpami zalewowych teras dolin rzecznych.

WCZESNE ŚREDNIOWIECZE (XI-XII W. – POŁOWA XIII W.)

Okres wczesnośredniowieczny przypadł tu na początki polskiej państwowości i przyniósł rozwój osadnictwa, obejmujący w zasadzie jedynie północny skraj dzisiejszego Powiatu Gorlickiego (zatem Pogórze, nie zaś Beskid Niski). Lokalnym centrum władzy była kasztelania biecka, której obecność potwierdza wzmianka *districtus Bieciensis* z 1184 r. oraz pierwsze wzmianki o kasztelanach (od 1243 r.). Ośrodkiem był gród, położony na wzgórzu nad doliną Ropy, po południowo-zachodniej stronie późniejszego miasta, potwierdzony przez badania archeologiczne, pierwotnie (od XI względnie XII w.) broniony fortyfikacjami ziemnymi. Obok grodu, na sąsiednim wzniesieniu, rozwijała się nie ufortyfikowana osada – podgrodzie – z kościołem p.w. św. św. Piotra i Pawła.²²

Mniejsze, wczesnośredniowieczne ośrodki osadnicze, to być może gródek w Kobylance, osada w Rożnowicach nad Ropą i „Zamczysko” w Krygu (aczkolwiek na terenie domniemanego grodziska natrafiono jedynie na materiały późnośredniowieczne) oraz prawdopodobnie góra „Zamczysko” w Ropicy Polskiej. Rozwój badań archeologicznych niewątpliwie przyniesie w przyszłości zagęszczenie mapy wczesnośredniowiecznego osadnictwa, już dzisiaj jednak można uznać, że znaczną rolę odgrywał „naturalny” trakt w dolinie Ropy i urodzajniejsze ziemie w północnej części omawianych terenów.

²⁰ Mapę zabytków archeologicznych można zobaczyć pod adresem: <http://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

²¹ Centralną bazę danych AZP prowadzi Narodowy Instytut Dziedzictwa:

http://www.nid.pl/pl/Dla_specjalistow/Badania_i_dokumentacja/zabytki-archeologiczne/archiwum-azp/

²² Wezwanie to – którego tradycja weszła później do herbu Biecza - może wskazywać na działalność benedyktynów z podkrakowskiego Tyńca, bo tym patronom poświęcono zbudowany w XI w. tamtejszy kościół opacki.

DOJRZAŁE ŚREDNIOWIECZE – DOBA LOKACJI MIAST I WSI NA PRAWIE NIEMIECKIM (2 POŁ. XIII W. – XIV W.)

Okres średniowieczny to zarazem przełomowy czas miast i wsi na prawie niemieckim. Pojawiły się nowe zasady gospodarowania i wymiany towarowo-pieniężnej czemu towarzyszyła nowa organizacja przestrzeni, wymiernej w określonych jednostkach – łanach frankońskich²³. Obok dawnych rozproszonych osad – pojawiały się znacznie liczniejsze nowe, niekiedy przejmujące nazwy tych dawnych, o wyraźnie określonych, stykających się z sobą granicach, o regularnych układach osadniczych i rolnych, na ogół dobrze czytelnych w krajobrazie do dziś. W ramach tego procesu kształtowana była sieć parafialna, aczkolwiek Kościół nie wykazywał tu wielkiej aktywności lokacyjnej. Oprócz dominującej – w zasadzie do XIX wieku – zabudowy drewnianej, powstawały pierwsze budowle kamienne.

LOKACYJNE UKŁADY MIEJSKIE

Średniowieczne osadnictwo na prawie niemieckim objęło północną, podgórską część omawianego terenu; najdalszy zasięg na południe wyznaczyły lokowane w XIV w.: Ropa, Szymbark, Siary, Sękowa, Męcina, Kryg, Lipinki i Bednarka. Jak się wydaje, rysowały się tu dwie fazy: wcześniejsza, XIII-wieczna (z doby Bolesława Wstydlwego), skoncentrowana na północy, w okolicach Biecza, i późniejsza, znacznie intensywniejsza i lepiej udokumentowana, której apogeum wiąże się z osadniczą polityką Kazimierza Wielkiego (1333 – 1370) lub za jego pozwoleniem, rodów rycerskich jak np. Gładyszów. Charakterystycznym zjawiskiem było wiązanie w jednolite kompleksy lokacji wsi i miast.

Niejako hasłem do tych przeobrażeń była lokacja kasztelańskiego miasta **Biecz**, dokonana przez Bolesława Wstydlwego w roku 1257, aczkolwiek, jeśli wiązać lokację z erygowaniem parafii Bożego Ciała, mogło to być nieznacznie później.

Zgodnie z ogólnie stosowanymi przy osadzaniu miast zasadami – centrum osadnicze było oddalone od przedlokacyjnego grodu i podgrodzia i wykorzystywało naturalne warunki obronne niewysokiego wzniesienia ujętego od południa korytem Ropy (zdublowanym może już wówczas, a najpóźniej w XIV w. przez młynówkę), od północy i wschodu potokiem Zadziurze, od zachodu – naturalnym, lecz zapewne sztucznie wyprofilowanym obniżeniem. Regularny, geometryczny plan zyskał dyspozycję szachownicową opartą o miary sznurowe²⁴. W centrum układu, wydłużonego w linii wschód – zachód zgodnie z korytem rzeki i przebiegiem traktu handlowego, znalazł się prostokątny rynek o wymiarach 3 x 2 sznury, ujęty blokami zabudowy, podzielonymi na regularne działki siedliskowe. Kościół parafialny zlokalizowano w północno-zachodniej części układu, przy linii obronnej prowadzonej wzdłuż krawędzi wzniesienia, zapewne dopiero kilkadziesiąt lat po lokacji. Być może już wówczas (staraniem biskupa krakowskiego Jana Muskaty?) lub najpóźniej w dobie Władysława Łokietka (1. tercja XIV w.) wschodni skraj fortyfikacji – na cyplu między dolinami Ropy i Zadziurza – zabezpieczył niewielki, kamienny zameczek, sprawujący zarazem kontrolę nad miastem. Charakter najstarszej zabudowy (sprzed XV w.) nie jest znany; można mniemać, że już od XIII-XIV – XIV w. na lokacyjnych działkach postawały pierwsze kamienice, których pozostałościami byłyby niektóre z zachowanych do dzisiaj piwnic. Przywileje Kazimierza Wielkiego z lat 1361 i 1363 przyniosły zagospodarowanie przestrzeni wewnątrz rynku przez charakterystyczną, związaną z handlem zabudowę: wagę, sukienice, postrzygalnię, kramy solne. W końcu XIV w. istniały tu także jatki rzeźnicze i piekarskie oraz kramy szewskie. Ta nie zachowana dzisiaj zabudowa (jej relikty mogłyby ujawnić badania

²³ Od 22,6 do 25,8 ha.

²⁴ Sznur „mały” = 125 stóp, sznur „duży” = 150 stóp, stopa „krakowska” = ok. 30 cm.

archeologiczne), wznoszona głównie z drewna, miała też elementy murowane, w tym piwnice na wino.

Jednocześnie z wytyczeniem centrum osadniczego Biecza, rozmierzono granice miasta i tereny rolne. Analiza modułarna wskazuje, że granice tych terenów da się wpisać w prostokąt o powierzchni 100 łanów frankońskich, wytyczanych prostopadle do osi (dolina Ropy). W obrębie owego prostokąta rysuje się pokaźne uposażenie wójtów Biecza (o powierzchni 8 łanów), które z czasem stało się odrębną wsią (Korczyzna), gdzie późniejszy dwór szlachecki w Bieczu – Załawiu kontynuował tradycje wójtowskiej siedziby. Wspomniana dyspozycja przestrzenna – historyczny przebieg granic i rozłóg ról – jest równie dobrze zachowana do dziś, jak lokacyjne rozmieszczenie centrum, będąc wybitnym zabytkiem średniowiecznego krajobrazu kulturowego.

Przed połową wieku XIV (ok. 1330 r.?) lokowane zostało na prawie niemieckim położone na zachód od Biecza miasto **Bobowa**, należące do rycerskiego rodu Gryfitów. Kompozycja osadniczego centrum – z prostokątnym rynkiem w centrum i kościołem parafialnym w narożniku – jest identyczna, jak w Bieczu. Podobna jest też sytuacja – na niewysokim wzniesieniu, ujętym z jednej strony doliną rzeki Białej, z drugiej dolinką potoku. Może od lokacji miastu towarzyszyła styczna doń siedziba właścicieli, zlokalizowana również nad stromą szkarpą rzeki Białej (w miejscu obecnego dworu). Areał rolny – stosunkowo mały – objął tutaj dwa kompleksy, liczące 10 i 7 łanów.

W 1354 r. Kazimierz Wielki wydał przywilej lokacji miasta na prawie niemieckim nad rzeką Ropą. Beneficjentem był nobilitowany mieszczanin krakowski Derśław Karwacjan i on stał się założycielem miasta **Gorlice**. Miasto zajęło obronne położenie nad stromą szkarpą rzeki i może od początku czuwała nad nim styczna do układu urbanistycznego siedziba właścicieli. Kompozycja doskonale zachowanego, szachownicowego układu urbanistycznego, jest nieco inna, niż w Bieczu i Bobowej: można ją określić jako dziewięciopolową, złożoną z kwadratów o boku 2 sznurów, z których środkowy jest rynkiem, zaś jeden z narożnych zajął kościół parafialny. W obrębie znacznego uposażenia rolnego (150 łanów) wydzielono później wsie Ropice, Stróżyska i Glinik. Czytelne do dziś są regularne rozłogi ról, wytyczone prostopadle do doliny rzeki Ropy.

Uzupełnieniem sieci miast średniowiecznych jest **Szymbark**, lokowany na prawie niemieckim przez Kazimierza Wielkiego, zapewne staraniem Jana Gładysza, po uzyskaniu przezeń od króla terenów położonych nad rzeką Ropą (1368-1369). Proces osadniczy rozpoczął się tu zapewne nieco wcześniej, gdyż około 1359 r. nastąpiła erekcja parafii i budowa kościoła. W rezultacie lokacji wytyczono szachownicowy układ urbanistyczny²⁵, niemal całkowicie dziś zatarty w wyniku utraty statusu miejskiego (w okresie 1565-1595) i przebiecia austriackiego traktu w 80. latach XVIII w. Podobnie jak w Bieczu, Bobowej i Gorlicach – wykorzystano obronne położenie nad stromą szkarpą rzeczną. Może od początku – jak w Gorlicach i zapewne Bobowej – miasto sprzężone było z siedzibą właściciela w miejscu późniejszego dworu/kasztelu. Zachował się lokacyjny rozłóg ról, wytyczonych na zboczach doliny Ropy.

LOKACYJNE UKŁADY WIEJSKIE

Średniowieczne miasta nie mogłyby się rozwijać bez zaplecza wiejskiego, toteż w okolicach Biecza, Bobowej, Gorlic i Szymbarku nastąpiło szereg lokacji wsi. Regularne układy wiejskie – do dzisiaj decydujące o kulturowych walorach krajobrazu – prezentowały zasadniczo dwa typy: łanowo-leśny i niwowy. W pierwszym przypadku, zagrody znajdowały się po obu stronach drogi, która przebiegała zazwyczaj dnem doliny. Każda zagroda oznaczała jednego osadnika i zbudowana była na własnym łanie wykarczowanego pola, który odchodził od głównej drogi. Dalej przechodził w należący do tego samego gospodarza las, który biegł aż do granicy wsi. Charakterystyczne dla tego typu jest „nawsie”

²⁵ Jego pozostałością po dziś dzień jest nazwa części Szymbarku – Miastko.

czyli centrum osadnicze skupiające działki z dwóch stron łąki, położonej najczęściej nad potokiem, ciągnące się przez całą szerokość wsi. Wśród ról tych – rozmierzonych precyzyjnie w łanach frankońskich – wyróżniało się uposażenie sołtysa-zasadźcy (od czasów nowożytnych związane z reguły z dworem), na ogół większe, niż we wsiach małopolskich o lepszych glebach i korzystniejszym położeniu. Jeżeli lokacji wsi towarzyszyła fundacja kościoła parafialnego – to wyodrębniła się także związana z nim rola plebańska. Regularny układ niwowy różnił się od łanowo-leśnego tym, że role grupowano w kilku, na ogół w trzech kompleksach (co związane było z trójpółwką), z których tylko jeden lub dwa wiązały się bezpośrednio z działkami siedliskowymi przy znacznie mniejszym „nawsiu”. W obu typach odrębnymi elementami programu były pastwisko (skotnica) i teren leśny nie przewidziany do wycięcia, zajmujący teren najmniej nadający się do karczunku i uprawy. Jak wynika z nielicznych zachowanych przywilejów lokacyjnych – zasadźcy pochodzili ze Śląska, a więc z regionu mającego największe doświadczenia w prowadzeniu akcji osadniczych. I tak np. Kazimierz Wielki osadzenie Lipinek powierzył w 1363 r. Michałowi z Cieszyna, zaś niewielkiej wsi Grodna (dziś Grudna Kępska) w 1369 r. Mikołajowi z Nysy.

Szczupłość źródeł pisanych nie pozwala ustalić, ile tego rodzaju wsi powstało jeszcze w XIII w. Były to prawdopodobnie monarsze wsie w okolicy Biecza: Wójtowa (wzmianka już w 1313 r.), Strzeszyn i Raclawice, zaś w dolinie Białej zapewne wsie rycerskie Wilczyśka i Stróżna. Wcześniej wspomniane są również Zagórzany związane z dobrami benedyktynów tynieckich (1319 r.).

Znacznie więcej wiemy o akcjach osadniczych doby kazimierzowskiej. Wsie królewskie zakładano zwłaszcza w północnej i północno-wschodniej części dzisiejszego Powiatu Gorlickiego, w okolicach Biecza, wsie rycerskie natomiast w części zachodniej i północno-zachodniej, w okolicach Bobowej, nad Białą i jej dopływami oraz w okolicach Gorlic. Szczególnie aktywny był ród Gładyszów z Szymbarku oraz Sąd Pieniążek z Iwanowic, na prośbę którego Kazimierz Wielki w 1342 r. przeniósł na prawo średzkie istniejące już wsie, Kobylankę i Libuszę. Właściciele Szymbarku, na mocy przywileju Kazimierza Wielkiego z 1359 r. wystawionego dla Jana Gładysza prowadzili akcję kolonizacyjną w południowej, górskiej części dzisiejszego Powiatu Gorlickiego na terenach po obu stronach rzeki Ropy i przy wszystkich jej dopływach. Ich wysiłki przyniosły pewne sukcesy, ale jak pokazał czas – nietrwałe.

Istniejące po dziś dzień układy planistyczne wsi znajdują potwierdzenie w nielicznych, zachowanych dokumentach lokacyjnych. I tak np. wieś Lipinki – jak wynika z dokumentu z 1363 r. – ma otrzymać powierzchnię 70 łanów, rozmierzonych w dwóch kompleksach po obu stronach potoku Libuszanek, z zarezerwowaniem 4 łanów dla zasadźcy-sołtysa oraz 1 ½ łana dla kościoła (plebana). Wyjątkowo dużą powierzchnię 120 łanów (charakterystyczną dla trudnych do uprawy i słabo zasiedlonych terenów podgórskich) otrzymała – na mocy przywileju Kazimierza Wielkiego z 1348 r. – Libusza: łany wytyczono w dwóch kompleksach po obu stronach potoku, przy czym dla zasadźcy-sołtysa przeznaczono ich aż 8, dla kościoła – 1. Czytelne na archiwalnych planach katastralnych granice obu tych wsi można wpisać w modułowe prostokąty o wymiarach 1080 x 840 prętów (Lipinki) i 1080 x 1330 prętów (Libusza), co daje założone powierzchnie. Łanowo-leśne układy planistyczne obu tych wsi są do dziś wybitnymi zabytkami średniowiecznego planowania przestrzennego, opartego na geometrycznych zasadach.

NAJSTARSZA ARCHITEKTURA MUROWANA

Do najstarszych zabytków architektury murowanej na omawianym należy kościół parafialny p.w. św. Mikołaja w Siedliskach koło Bobowej. Za wczesną datą powstania tej prostej, kamiennej budowli – zapewne w dobie kolonizacji na prawie niemieckim – zdaje się przemawiać konserwatywny rzut z prostokątnym, węższym od korpusu prezbiterium, zamkniętym ścianą prostą. Murowaną budowlą musiał być pierwszy (nieznany w swych formach) kościół parafialny w Bieczu.

Zapewne w XIII/XIV w., może za sprawą biskupa krakowskiego Jana Muskaty, powstał murowany zamek w miejscu ziemnego grodu kasztelańskiego w Bieczu, z potężną, cylindryczną wieżą i prostokątnym obwodem obronnym, znany niestety tylko z fragmentarycznych badań archeologicznych²⁶.

Na schyłek omawianego okresu mogła przypaść pierwsza faza budowlana siedziby właścicieli Gorlic – Karwacjanów, zlokalizowanej stycznie do lokacyjnego układu urbanistycznego, jednocześnie zabezpieczająca i kontrolująca miasto. Można mniemać, że w końcu XIV w. powstała kwadratowa, kamienna wieża, o obronnej sytuacji nad stromą szkarpą doliny Ropy. Zdaniem profesora Bogusława Krasnowolskiego²⁷, podobne początki – związane z dobą lokacyjną lub z okresem bezpośrednio po lokacjach – mogły mieć siedziby właścicieli Szymbarku i Bobowej. Przemawia za tym podobna, obronna sytuacja wszystkich siedzib rycerskich właścicieli – w Gorlicach, Szymbarku i Bobowej – nad stromą szkarpą rzeczną, styczna do lokacyjnego miasta.

POŹNE ŚREDNIOWIECZE I POCZĄTEK ERY NOWOŻYTNEJ (XV W. – POŁOWA XVII W.)

Jest to okres, który odcisnął się na dziejach Ziemi Gorlickiej w sposób fundamentalny. Po pierwsze, wtedy właśnie powstawały najstarsze budowle, głównie kościoły katolickie. Były to obiekty zarówno monumentalne, murowane, jak mniejsze skalą, ale dojrzałe w formie, późnogotyckie wiejskie kościoły drewniane (Sękowa, Libusza, Binarowa, Wójtowa), tworzące dominanty architektoniczne w krajobrazie. Z czasem – od końca XV w. – będą to także murowane dwory rycerskie. Zjawiskiem w tutejszym krajobrazie odosobnionym był bujny rozwój późnogotyckiej, renesansowej i manierystycznej, okazałej, murowanej, świeckiej i sakralnej architektury Biecza.

Po drugie, co najmniej w XV wieku na południowych terenach dzisiejszego Powiatu Gorlickiego pojawili się Wołosi, stymulując akcję osadniczą na prawie wołoskim. Wołosi to ludność pochodzenia romańskiego, wędrująca od XIV do XVIII w. łukiem Karpat z terenu Mołdawii i Siedmiogrodu. Jako pasterze, okazali się być skuteczni w zasiedlaniu terenów trudnych, górzystych, nieurodzajnych. Kiedy i jak Wołosi zetknęli się z ludnością ruską dokładnie nie wiadomo, niemniej wyznając prawosławie, stopili się z nią i szybko zrutenizowali. Tak powstała nowa grupa etniczna, zrazu zwąca się Rusnakami, a od połowy XIX w. Łemkami. Zasięg ich osadnictwa w obrębie polskich Karpat to około 170 wsi, ciągnących się pasmem o długości ok. 170 i szerokości 20-30 km; południowa część Powiatu Gorlickiego to łemkowszczyzna zachodnia.

OSADNICTWO NA PRAWIE WOŁOSKIM I UKŁADY PRZESTRZENNE WSI

Układy przestrzenne nowych wsi, zakładanych na prawie wołoskim²⁸, zasadniczo przypominały wcześniejsze lokacje na prawie magdeburskim z XIV w. Bardzo często lokację wołoską przeprowadzano na miejscu nieudanej wcześniejszej²⁹, przy czym „nowe-stare” wsie były na ogół mniej regularne, co często dyktowała mniej dogodna dla osadnictwa rzeźba terenu. Bardzo często

²⁶ Muskata otrzymał gród biecki zapewne już w 1292 r. w ramach transakcji z Wacławem II czeskim, w zamian za biskupią wieś Kamienica – na terenie której król czeski lokował wówczas Nowy Sącz.

²⁷ Bogusław Krasnowolski, „Między Wschodem a Zachodem. Studia nad historią i sztuką pogranicza polsko-łemkowskiego”, Toruń 2010, str. 83

²⁸ Należy mieć na uwadze, że jakkolwiek Wołosi byli głównym żywiołem osadniczym, to lokacja na prawie wołoskim mogła być dziełem zarówno ich jak i Rusinów lub Polaków.

²⁹ Typowe rolnictwo ówczesnej doby było bardzo trudne do realizacji w górskim klimacie, na mało urodzajnych glebach. Przy nałożeniu się klęsk żywiołowych czy chorób (częstych epidemii, zaraz), egzystencja pierwotnych osadników z czasów kolonizacji na prawie niemieckim stawała się niemożliwa.

też zasady prawa niemieckiego adaptowano na potrzeby wołoskiego – stąd na przykład wołoski zasadźca-kniaź stawał się sołtysem. W rozplanowaniu wsi wystąpiły oba znane wcześniej schematy: łanowo-leśny i niwowy. Nietypowy dla osadnictwa na prawie wołoskim plan ma Uście (początkowo Wołoskie, potem Ruskie, a dziś Gorlickie) z czworobocznym nawsiem i nieregularną dyspozycją niw. Ogromną rolę w akcji osadzania wsi na prawie wołoskim odegrał ród Gładyszów, niejako wyrównując sobie zawiązką niepowodzenie pierwszej lokacji na prawie niemieckim w XIV w. Przykładowe lokacje wołoskie i ich strukturę właścicielską przedstawia poniższe zestawienie:

Wieś	Data lokacji na prawie wołoskim	Własność
Owczary	1417	Karwacjanie
Śnietnica	przed 1422	biskupstwo krakowskie
Uście Wołoskie	przed 1413	Gładyszowie
Zdynia	przed 1437	Gładyszowie
Wysowa	przed 1437	Gładyszowie
Bielanka	przed 1480	Gładyszowie
Gładyszów	ok. 1504	Gładyszowie
Nowica	przed 1512	Gładyszowie
Kunkowa	od 1512	Gładyszowie
Hańczowa	po 1512	Gładyszowie
Smerekowiec	1521	Gładyszowie
Skwirtne	XVI w.	Gładyszowie
Konieczna	XVI W.	Gładyszowie
Kwiatów	przed 1462	Gładyszowie
Blechnarka	przed 1528	biskupstwo krakowskie
Izby	1547	biskupstwo krakowskie
Ropica Górna	przed 1480	królewska
Wapienne	1546	królewska
Krzywa	przed 1564	królewska
Wołowiec	przed 1581	królewska
Pętna	1557	Bonerowie
Nieznajowa	1546	królewska
Brunary	1547	biskupstwo krakowskie
Radocyna	XVI w.	biskupstwo krakowskie
Regetów	XVI w.	biskupstwo krakowskie

PRZEKSZTAŁCENIA ARCHITEKTONICZNE KRAJOBRAZU BIECZA

Późne średniowiecze przyniosło istotne zmiany w krajobrazie Biecza, który wszedł w okres swej największej świetności, a skala murowanej zabudowy zdecydowanie przewyższyła nie tylko okoliczne wsie, lecz i sąsiednie miasta. Pierwszy plan okazałej panoramy miejskiej tworzyły fragmentarycznie zachowane do dzisiaj mury obronne z basztami, dwiema bramami i okazałym przedbramiem – barbakanem od zachodu (fundamenty odsłoniły i eksponowały badania archeologiczne). Sukcesywna rozbudowa murów, obejmująca wiek XV i początek XVI, prowadzona była w wyniku rozwoju broni palnej. Miasto miało aż dziewięć kościołów, ustępując na tym polu tylko Krakowowi. Bardzo wcześnie też władze miejskie przeprowadziły tu ważne inwestycje komunalne: wodociągi działały co najmniej od 1464 r.

PÓZNOGOTYCKI ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO P.W. BOŻEGO CIAŁA

Najpotężniejszą, murowaną budowlą okolicy i dominantą urbanistyczną Biecza stał się **późnogotycki, ceglany kościół parafialny**, który zastąpił wcześniejszą, niewątpliwie murowaną budowlę. Zapewne w pierwszej fazie – związanej z Jakubem z Dębna³⁰ jako fundatorem, a datowanej na okres 1474-1488 – powstało czteroprzęsłowe, trójbocznie zamknięte prezbiterium. W kolejnej fazie, przypadającej na przełom XV/XVI w. powstał monumentalny, pięcioprzęsłowy, halowy korpus, najokazalsze dzieło późnogotyckiej architektury sakralnej w Małopolsce, wykazujące powiązania z architekturą Bawarii, Czech a zwłaszcza Austrii.

W kościele zachowało się kilka wartościowych elementów wyposażenia z czasu budowy. W późniejszą strukturę ołtarza głównego „wmontowano” płaskorzeźbę przedstawiającą Koronację Najświętszej Marii Panny, związaną z warsztatem Wita Stwosza. To cenne dzieło późnogotyckiej plastyki z przełomu XV/XVI w. jest bez wątpienia pozostałością większej całości, zapewne poliptyku, który był poprzednim głównym ołtarzem. Spośród sprzętów kościelnych przetrwały późnogotyckie stalle (XV/XVI w.) oraz szafka zakrystyjna (XV w.). Są też odlewy z brązu: gotycka chrzcielnica z 1480 r. i wiszący świecznik gotycko-renesansowy z pocz. XVI w.

W skład zespołu kościelnego, przyległego od wewnątrz do zachodniego odcinka fortyfikacji miejskich, weszła też potężna, ceglana wieża-dzwonnica (pełniąca równocześnie funkcję obronną w murach miejskich); obok, po wewnętrznej stronie miejskiego muru obronnego, przybudowano późnogotycką, cmentarną kaplicę św. Barbary (2. poł. XV w.; w XIX wieku zastąpioną przez budowlę neogotycką) i późnogotycki budynek klasztoru Norbertanek (1 poł. XVI w.).

FORTYFIKACJE MIEJSKIE

Najstarsza wzmianka o fortyfikacjach bieckich pochodzi z 1399 r. a fakt, że dotyczy ona remontu, świadczy, że mury miały już wówczas za sobą dłuższą historię. Badania archeologiczne i architektoniczne³¹, pozwalają na ramowe odtworzenie kilku faz kształtowania bieckich fortyfikacji, zapewne w miejscu wcześniejszego wału ziemnego z doby lokacji miasta (ujawnionego po stronie zachodniej, niedaleko kościoła parafialnego).

Fortyfikacje otoczyły miasto zgodnie z naturalnym przebiegiem szkarp Ropy i potoku Zadziurze oraz sztucznie wyprofilowanego, naturalnego obniżenia od zachodu. Najstarsze zachowane partie, datowane na przełom XIII/XIV w., murowano z łamanego kamienia, później stosowano cegłę w układzie tak zwanym „polskim” (na przemian „główki” i „wozówki”). Jak już wspomniano, w obręb fortyfikacji od strony południowo-wschodniej, włączono warowny **zamek królewski** (*curia regalis*), wywodzący się może z warowni biskupa Jana Muskaty z XIII/XIV w., o odrębnych obwarowaniach. Od wschodu i zachodu, w linii głównego, równoległego do koryta Ropy traktu komunikacyjnego, znajdowały się bramy umieszczone w charakterystycznych załamaniach muru: Dolna (Pilzneńska) i Górna, wzmocnione w XV w. przedbramiami, rozbudowywanymi w XVI w. (dolne partie przedbramia bramy Dolnej odsłonięte są dziś jako rezerwat archeologiczny). Obwód wzmocniano na pewno w XV i XVI w. basztami – starsze **baszty** miały rzuty kwadratowe (zachodnia, północna),

³⁰ Był on m. in. podskarbisem koronnym, kanclerzem koronnym, wojewodą sandomierskim, a także starostą bieckim. Kościół biecki wykazuje związki z późnogotyckim zamkiem wzniesionym przez starostę w Dębnie koło Brzeska (okazała architektura, wzorzysty wątek ceglany z zendrówkami tworzącymi kratownicę i kamiennym portalem). Herb Jakuba z Dębna – Odrowąż – znajduje się na sklepieniu prezbiterium.

³¹ Szczególnie prowadzone w latach 1964-1966 przez Janusza Bogdanowskiego, a także niepublikowane materiały opracowane przez Jerzego Tura.

późniejsze były okrągłe (dwie z nich są obecnie zrekonstruowane³²). Mury dublowano ziemnymi przeciwwagami, a ostatnie prace fortyfikacyjne wykonywano do 1. poł. XVII w. Fortyfikacje Biecza wykazują liczne analogie z systemami obronnymi innych, znaczniejszych miast małopolskich. Sprzężenie z zamkiem – jednocześnie zabezpieczającym i kontrolującym miasto – ma odpowiedniki m. in. w Krakowie (gdzie zapewne po buncie wójta Alberta z 1312 r. powiązано fortyfikacje miejskie z Wawelem), w Nowym Sączu (tutaj analogia mogłaby mieć wspólną genezę, wywodzącą się z doby Wacława II czeskiego i biskupa Jana Muskaty) czy w miastach śląskich. W systemie obronnym Nowego Sącza również „odcięto” wzniesienie miejskie sztucznym przekopem (wykorzystującym naturalne obniżenie), rozbudowano przedbramie i operowano ziemnymi wałami.

PÓŻNOGOTYCKA ZABUDOWA W MIEJSCU *CURIA REGALIS*

Zamek królewski został zlikwidowany wraz z darowizną królowej Jadwigi i ufundowaniem na wschodnim skraju miasta **szpitala dla ubogich** (1395 r.) skojarzonego z istniejącym kościołem Św. Ducha. Szpital był okazałą, piętrową budowlą na planie wydłużonego prostokąta (20 m x 10,5 m). Budowla ta wykazuje związki stylistyczne z innymi inwestycjami Jakuba z Dębna, a także jest zbliżona do niektórych fundacji Jana Długosza³³. Podobnie, jak w prezbiterium kościoła parafialnego, ceglane mury, ożywione geometrycznym wzorem z zendrówek, skonstrastowano z bogatym kamiennym detalem, w którym wyróżnia się portal, ostrołukowy, w uskokowym obramieniu, z jagiellońskim Orłem Polskim i gmerkiem nieustalonego budowniczego względnie kamieniarza. Portal ten umieszczono tam wtórnie, prawdopodobnie podczas remontu, a pochodzi on z trzeciego zamku bieckiego (na to wskazuje data – 1487 r.).

W zbliżonym okresie starsze piwnice zamkowe nadbudowano jako późnogotycki dwór starościński (dziś budynek ten – całkowicie przebudowany – mieści szkołę), przyległy od wewnątrz do starszego muru obronnego.

RENASANSOWA I MANIERYSTYCZNA ZABUDOWA MIEJSKA I MIESZCZAŃSKA

Nową dominantą urbanistyczną stał się przebudowany, **późnogotycki ratusz** z XV/XVI w., który w latach 1569-1581 otrzymał wysoką, 80. metrową, renesansową wieżę, skutecznie i niewątpliwie celowo konkurującą w panoramie miasta z bryłą kościoła parafialnego. Charakterystycznym elementem wystroju plastycznego stała się pokrywająca całą wieżę dekoracja sgraffitowa. W ciągu XV i XVI w. centrum Biecza zdominowane zostało przez zwartą, w większości murowaną zabudowę mieszkalną, określaną mianem „kamienic” (względnie drewnianą na murowanych piwnicach). Zapewne dopiero po połowie XVI wieku pojawiły się italianizujące formy renesansowe. Jak wynikałoby z zachowanych, kamiennych detali, takich jak portale, obramienia okienne i kolumny międzyokienne, miejscowe bogate warsztaty kamieniarskie i budowlane znajdowały się bardziej pod wpływami węgierskimi (ewentualnie lwowskimi) niż włoskimi, w których celowały wytwórnie krakowskie.

O późnorenesansowej i manierystycznej zabudowie mieszkalnej Biecza świadczą dziś – poza piwnicami – tylko trzy „kamienice”. Dawny charakter najlepiej zachowała „kamienica” Barianów-Rokickich, przybudowana do wewnętrznej strony miejskiego muru obronnego. Wieńczy ją attyka, której krenelażowy grzebień nawiązuje do średniowiecza, podczas gdy horyzontalne zamknięcie odpowiada „modzie włoskiej”, podobnie, jak biegnący u jej podstawy ornamentalny, sgraffitowy fryz. Elementem decydującym o datowaniu budowli na ok. 1600 r. jest m. in. sklepienie jednego

³² Baszta Kowalska i Baszta Radziecka; w okresie świetności Biecz miał 17 baszt.

³³ Tzw. Domy Długosza w Sandomierzu i w Wiślicy.

z pomieszczeń parteru, kolebkowe, z lunetami o „wyciągniętych” w tynku, zaostrzonych krawędziach. W skład wyjątkowo bogatego wystroju plastycznego wchodzi też obramienia okienne, kolumna międzyokienna w reprezentacyjnej sali parteru (stały motyw w reprezentacyjnych wnętrzach mieszczańskich kamienic najświetniejszych miast małopolskich, m. in. Krakowa, Sandomierza, Tarnowa), portale, belkowane stropy (dzisiejsze są w większości rekonstrukcjami). Nie mniej bogaty detal manierystyczny zachował tak zwany „dom Marcina Kromera”, wzniesiony w postaci zbliżonej do obecnej w 1612 r., a więc po jego śmierci. Na szczególną uwagę zasługuje tu triada okienna na piętrze, z bogatymi, dekorowanymi reliefem obramieniami w elewacji i parą kolumn międzyokiennych we wnętrzu. Co ciekawe, obie okazałe „kamienice”, znajdują się nie w rynku, lecz przy wybiegających z niego ulicach, a to zdaje się wskazywać na jeszcze bogatsze kształty dawnej zabudowy przyrynkowej: to właśnie przy rynku mieszkały najbogatsze i najznacześniejsze rodziny mieszczańskie (kupców, rajców, starszych cechowych). Świadczyłyby o tym tylko fragmentarycznie zachowana, wtopiona w późniejsze przebudowy „kamienica” Chodorów (zwana popularnie „domem zbója Becza”) na narożniku rynku i ul. Węgierskiej. Pochodzi ona z 2. połowy XVI w. i można domyślać się, że nie uboższe cechy stylowe miała przynajmniej część „kamienic”, otaczających rynek w XVI/XVII w. Ważnym przekazem jest widok miasta opublikowany w dziele Brauna i Hogenberga „*Civitates orbium terrarum*”³⁴, gdzie Biecz jest zaliczony do najważniejszych miast Europy. Nie wiadomo jednak jak bardzo obraz jest wierny czy raczej przeważała *licentia poetica* artysty.

PRZEKSZTAŁCENIA ZESPOŁU KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO W DOBIE MANIERYZMU

Późny renesans i manieryzm przyniosły znaczące przekształcenia wystroju bieckiego kościoła parafialnego. Dowodem wielkich ambicji i smaku artystycznego fundatorów było pozyskanie dzieła włoskiego malarza manierystycznego z 2. połowy XVI w., obrazu „**Oplakiwanie Chrystusa**”, wyraźnie wzorowanego na rzeźbie Michała Anioła („*Pietà Bandini*”). To wybitne dzieło sztuki – jeden z najcenniejszych obrazów włoskich w Polsce – umieszczone zostało w ołtarzu głównym, perfekcyjnym w swej snycerskiej strukturze z XVI/XVII w. Podobne cechy stylistyczne, wykazujące związek z manierystyczną snycerką we wnętrzach kościołów krakowskich – wykazują dwa ołtarze boczne. W prezbiterium i pod chórem muzycznym stanęły równie świetne manierystyczne stalle. Końcowym etapem ówczesnych przekształceń kościelnego wystroju było wprowadzenie w 1638 r. rzeźbiarskiej grupy Ukrzyżowania w arkadzie tęczącej, o wielce rozbudowanym programie, obejmującym nie tylko Chrystusa, Matkę Boską Bolesną i św. Jana, lecz także dwóch łotrów, św. Marię Magdalenę i Longinusa. Charakterystyczny dla małopolskiego renesansu i manieryzmu typ przyściennego nagrobka z postacią leżącą w pozie „sansovinowskiej” (pogrążonej w symbolizującym śmierć śnie, z głową wspartą na ręce i ugiętą nogą) reprezentują w Bieczu dwa nagrobki rycerzy: bieckiego sędziego grodzkiego Piotra Sułowskiego (1569) oraz kasztelana wiślickiego i starosty bieckiego Mikołaja Ligęzy (wykonany za jego życia, w 1579 r.), zwiastujący nadejście rodzimej ideologii sarmatyzmu. Z innych elementów nowej sztuki w zespole kościelnym należy wymienić figuralną dekorację sgraffitową, która zwieńczyła gotycką dzwonicę (poł. XVI w.) i dwuarkadową bramkę w murze cmentarnym (1. poł. XVII w.).

³⁴ Georg Braun i Hans Hogenberg, „*Civitates orbis terrarum*”, Tom VI, wydanie I (łacińskie), Kolonia 1617; za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Civitates_orbis_terrarum

BAROKOWY ZESPÓŁ REFORMATÓW

Zapewne w 1473 r. strategiczne miejsce na pagórku po wschodniej stronie miasta (za potokiem Zadziurze) zajęła kolejna, warowna rezydencja starościńska („trzeci zamek”) z kaplicą św. Anny. W latach 1645-1653 – z fundacji Jana Wielopolskiego³⁵ – rozpoczęto tu budowę **zespołu kościoła św. Anny z klasztorem franciszkanów reformatów**. Pojawili się oni w Bieczu już w 1624 r., co związane było z postęпами kontrreformacji. Otoczone murem założenie utrzymało walor obronny, realizując – do konsekracji w 1663 r. – typowy dla tego zakonu, skromny program architektoniczny, z jednonawowym kościołem o wydzielonym chórze zakonnym, czteroskrzydłowym klasztorem skupionym wokół wirydarza i dziedzińcem, otoczonym stacjami Męki Pańskiej. Skromna, barokowa architektura odpowiada tak regule zakonnej jak i swej epoce, z magnackimi fundacjami klasztorными, coraz wyraźniej rysującym się regresem gospodarczym, upadkiem miast.

PRZEKSZTAŁCENIA ARCHITEKTONICZNE KRAJOBRAZU BOBOWEJ

Rozwijała się również Bobowa – na przełomie XIV i XV w. zbudowano dzisiejszy **kościół parafialny p.w. Wszystkich Świętych**: jednonawowy, z węższym od korpusu, trójbocznie zamkniętym, sklepionym prezbiterium i wieżą w fasadzie. Na przedmieściu Bobowej w połowie XV w. powstał kamienny **kościół św. Zofii**, bezwieżowy, o podobnych proporcjach prezbiterium i jednonawowego korpusu, z późnogotyckimi portalami, których kompozycja (ostrołukowe arkady w uskokowych obramieniach) znów kojarzy się z inwestycjami Jakuba z Dębna. Zapewne na 1. połowę XVII w. przypadły ostatnie próby fortyfikowania Bobowej. Wtedy to wprowadzono tu kleszczowy bastion wysunięty przed kościół parafialny, a więc akcentujący północno-zachodnie naroże obwodu obronnego (zachowały się fragmenty dwóch murowanych z kamienia barków, wykorzystanych w ogrodzeniu przykościelnego cmentarza) i odpowiadający mu ziemny bastion przy narożniku północno-wschodnim, przy kościele św. Zofii. Ślady wałów zachowane są fragmentarycznie wokół całego miasta, ale ich datowanie bez badań archeologicznych jest niemożliwe.

WIEJSKA, DREWNIANA ARCHITEKTURA SAKRALNA

Charakterystyczną cechą rodzimego pejzażu wiejskiego stawał się od XV w. późnogotycki, parafialny kościół drewniany. Rzut powtarzał najskromniejsze rozwiązania budownictwa murowanego (prostokątny, niemal kwadratowy korpus, węższe od niego prezbiterium zamknięte zrazu ścianą prostą, od XV/XVI w. trójbocznie, prostokątna zakrystia po północnej stronie prezbiterium, z czasem – zasadniczo od XVI/XVII w. – od zachodu wieża o konstrukcji słupowej, zwieńczona izbicą). Wyjątkową strzelistość osiągnęto dzięki więźbowo-zaskrzynieniowemu systemowi konstrukcyjnemu, umożliwiającemu nakrywanie obu zasadniczych członów – prezbiterium i korpusu – wysmukłym dachem o wspólnej kalenicy. Do kamieniarki późnogotyckiej nawiązywały drewniane detale: portale (w wejściach do kościoła i w przejściu z prezbiterium do zakrystii), ostrołukowe arkady tęczowe. Wnętrza pokrywano polichromiami.

Najwybitniejszymi na omawianym terenie przykładami są **kościół św. św. Filipa i Jakuba w Sękowej** (ok. 1520), **św. Michała Archanioła w Binarowej** z ok. 1500 r. i św. Bartłomieja w Wójtowej (przed

³⁵ Wielopolski był m. in. kasztelanem wojnickim i wojewodą krakowskim oraz starostą warszawskim, bocheńskim, nowotarskim, a od 1639 r. – bieckim. W Warszawie również ufundował kościół św. Anny.

1525, przebudowany w XVIII w.). Do grupy tej należał też słynący z późnogotyckiej polichromii kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Libuszy (XV/XVI w.), zniszczony pożarami w 1986 i 2016 r. Ten typ kościoła kontynuowany był w wieku XVII - przykładem jest kościół św. Stanisława w Wilczyskach, ukształtowany może po odzyskaniu go z rąk arian w latach 1605-1606. Ze starszej, gotyckiej jeszcze budowli, pochodzi drewniany portal (z profilowanym łukiem w typie „oślego grzbietu”) dzisiejszej kaplicy cmentarnej w Moszczenicy.

Odmienny świat form prezentują najstarsze, drewniane cerkwie łemkowskie, wznoszone na terenach objętych osadnictwem na prawie wołoskim. Stworzyły one styl znany jako **północno-zachodni typ łemkowskiej cerkwi drewnianej**. Było to rezultatem powstania obrządku greckokatolickiego w wyniku unii brzeskiej (1596) i przypadło zapewne na 1. połowę XVII w., wiążąc ze sobą elementy wschodnie i zachodnie. Wydaje się, że w swej najstarszej wersji³⁶ cerkwie składały się z dwóch, kwadratowych członów, nakrytych kopułkami: szerszej i wyższej nawy oraz węższego i niższego prezbiterium. Dopiero później ukształtował się trzeci, zachodni człon – wysoka, słupowa wieża z „babińcem” w przyziemiu i z izbicą lub pseudoizbicą w zwieńczeniu. Element ten przejęty został z programu drewnianego, wiejskiego kościoła rzymskokatolickiego, od którego odróżniał go w zasadzie tylko baniasty hełm.

PÓZNOGOTYCKIE I RENESANSOWE MUROWANE DWORY RYCERSKIE

Najstarszą murowaną architekturę świecką prezentują późnogotyckie i renesansowe dwory rycerskie. Zapewne schyłku XIV w. sięga **siedziba właścicieli Gorlic – Karwacjanów** nad stromą szkarpą doliny Ropy. Gotycki dwór, rozbudowany w XV w. z domniemanej obronnej wieży, został w XVI w. przebudowany – jako renesansowy – przez kolejnych właścicieli, Pieniążków. W stanie dzisiejszym – po zniszczeniach z doby I wojny światowej (1915) i po roku 1945 – jest to rekonstrukcja z resztami pierwotnego założenia wyeksponowanymi w elewacjach.

W kompletnym stanie zachował swe dawne formy **dwór w Szymbarku** – miejskim centrum dóbr Gładyszów, zajmujący obronne położenie również nad wysoką szkarpą doliny Ropy. Późnogotycka budowla powstała w okresie 1530-1550; przebudowy z lat 1585-1590 i początku XVII w. ukształtowały renesansową bryłę zwieńczoną attyką, o bogatej, sgraffitowej dekoracji. Okazała, piętrowa budowla, flankowana na narożnikach alkierzami (o nadwieszonymi na wspornikach górnych kondygnacjach), zachowała archaiczny układ wnętrza bez wyodrębnionej sieni. O bogactwie późnorenesansowego wystroju mówi kamieniarka portali i obramień okiennych.

Równie dobrze zachował się **dwór w Jeżowie**, zbudowany może już w XV w., przekształcony przed 1525 r. w późnogotycki, obronny, piętrowy, z wieżą-alkierzem na narożniku. Rozbudowa o część północną, przeprowadzona – jak wynika z zachowanej tablicy – w 1544 r. staraniem Adama Strasza herbu Ogończyk, miała charakter renesansowy. W 1. poł. XVII w. powstał bogaty wystrój wnętrza z późnorenesansową polichromią i portalami.

Znacznie mniej wiemy o renesansowych **dworach w Ropie** (XVI – 1. poł. XVII w.) i w **Rożnowicach** (zapewne z 1. poł. XVI w.; włączony w budynek gospodarczy z XVIII-XIXw.). Na Załawiu w Bieczu, w miejscu przypuszczalnej, średniowiecznej siedziby bieckich wójtów, zachował się w stanie ruiny relikw obronnego założenia dworskiego z narożną basztą – basteją, pochodzącą zapewne z XVI w.

³⁶ Cerkiew opieki Bogurodzicy w Owczarach (Rychwałdzie), zbudowana (jak wynika z daty na portalu) w 1653 r.

DOBA UPADKU RZECZYPOSPOLITEJ (1655 – 1772)

Druga połowa XVII w. to pasmo wojen, z katastrofalnym „potopem” szwedzkim z lat 1655-1657³⁷ na czele. Wojny te pociągnęły za sobą ogromne straty ludzkie, terytorialne i materialne, stały się przyczyną stagnacji gospodarczej i upadku miast, trwale podkopując siły państwa. **W okresie tym w miastach Powiatu Gorlickiego nie powstała ani jedna okazalsza budowla użyteczności publicznej.** Rozwój następuje jedynie w sferze budownictwa sakralnego. O charakterze ówczesnej zabudowy Biecza zdaje się świadczyć dom, z 1688 r., który do ok. 1960 r. stał przy ul. Kromera: okazała, lecz drewniana i parterowa budowla, nakryta wysokim, gontowym, przyczółkowo-naczółkowym dachem. Podobne, nieistniejące drewniane domy bieckie – z półpiętrzami w wysokich dachach – rejestruje rysunek Jana Matejki.

KOŚCIOŁY RZYMSKO-KATOLICKIE DOBY BAROKU

W katolickiej architekturze sakralnej wyróżnia się późnobarokowy **zespół kościoła w Kobylance**, ukształtowany w połowie XVIII stulecia, zapewne z udziałem wybitnego, czynnego w Krakowie włoskiego architekta Francesco Placidiego, związany z bardzo typowym dla religijności baroku kultem cudownego wizerunku Chrystusa Ukrzyżowanego³⁸. Architektura, otoczenie – z akcentującymi główną oś schodami przed fasadą i figurą św. Jana Nepomucena – oraz bogate wyposażenie wnętrza, tworzą kompozycyjną i ideową jedność.

Monumentalna, murowana architektura sakralna oddziaływała na kościoły drewniane. Niekiedy przejmowano pojedyncze elementy architektoniczne, jak w kościele parafialnym w Rożnowicach (1756) oraz kościół w Ropie (1761). Zjawiskiem wyjątkowym – w skali kraju – jest **kościół w Szalowej**, zbudowany w latach 1739-1756. Naśladownictwo architektury murowanej dotyczy tu zarówno bryły i dwuwieżowej fasady, jak trójnawowego wnętrza, podzielonego filarami wspierającymi biegnące linią falistą arkady, a także wyposażenia: polichromii, ołtarzy, chóru muzycznego, ambony, grup rzeźb (w arkadzie tęczowej i nad arkadami międzynawowymi), ław.

Refleksem renesansowych, centralnych budowli, jest nietypowa, ośmioboczna **kaplica Ciemnicy Pańskiej w Moszczenicy**, datowana na wiek XVIII, lecz – jak zdaje się wynikać z wystroju (rzeźba Chrystusa u słupa z 2 poł. XVII w. i wspomniany, starszy, gotycki jeszcze w swym charakterze portal z XVI w.) – powtarzająca formy starszej budowli o tej samej funkcji, związanej z pasyjnymi nabożeństwami.

W Gorlicach cenną pozostałością epoki baroku jest rzeźba Cierpiący Chrystus (Chrystus u słupa) z ok. 1700 r., przeniesiona w 1925 r. z zewnętrznej kaplicy do kościoła parafialnego.

GRECKOKATOLICKIE ŁEMKOWSKIE CERKWIE DREWNIANE TYPU PÓŁNOCNO-ZACHODNIEGO

Znacznie bardziej konserwatywne wobec nowych wzorów było greckokatolickie budownictwo cerkiewne. Dopiero w omawianym okresie wykształcił się w pełni typ północnozachodniej, łemkowskiej, trójczłonowej cerkwi drewnianej, ze słupową wieżą od zachodu, korpusem pośrodku i węższym od niego prezbiterium od wschodu. Zaznaczyły się też dwie odmiany tego typu: starsza (z wszystkimi członami na planach zbliżonych do kwadratów) i młodszej (z prezbiterium zamkniętym trójbocznie i nieco przedłużonym korpusem). O ile zachodnia wieża przypomina budownictwo rzymskokatolickie, o tyle cechą wschodnią jest akcentowanie wszystkich trzech członów baniastymi

³⁷ II wojna północna, w Polsce znana jako najazd vel „potop” szwedzki, wojna polsko – rosyjska 1654-1667, wojna polsko – turecka 1672-1699.

³⁸ Obraz ten darował papież Innocenty XI Janowi Wielopolskiemu, synowi Jana, fundatora klasztoru w Bieczu, a kościół w Kobylance ufundował w latach 1747 – 1753 kolejny Jan, odpowiednio wnuk i prawnuk poprzednich.

kopułkami, nad korpusem i prezbiterium „wyrastającymi” z łamanych dachów. Wpływy zachodnie dają się zauważyć od początku XVIII w. w postaci rozwiązań i form barokowych czy nawet rokokowych: bocznych ołtarzy, ikonostasów o formach architektonicznych, ażurowych carskich wrót. Do najstarszych i najcenniejszych realizacji należy **cerkiew w Kwiatoniu** (z ok. 1700 r.), **Brunarach Wyżnych** (XVIII w.), kolejne zachowały się w Śnietnicy (1755-1758), Przysłupie (1756), Czarnej (1764). Z cerkwi w Klimkówce (1754) przetrwało prezbiterium, dziś na cmentarzu w Łosiu. Istotną cechą świątyni tego terenu jest stosowanie od XVIII w.

ARCHITEKTURA ŻYDOWSKA

Upadające życie miejskie ratowali Żydzi, ściągani i osadzani przez prywatnych właścicieli. Wkrótce po osiedleniu się w Bobowej (1732) Żydzi wzniesli tu okazałą, murowaną **bożnicę**; była ona ukończona w 1756 r. Wzniesiona na rzucie kwadratu prezentuje charakterystyczny dla polskich bożnic barokowych typ budowli dziewięciopolowej, z czterema filarami wspierającymi sklepienia i flankującymi pole środkowe – bime. Pośrodku ściany wschodniej zachowała się kamienna, polichromowana, architektoniczna szafa ołtarzowa (aron-ha-kodesz), od zachodu powstała piętrowa, drewniana, słupowa przybudówka z przedsionkiem na parterze i „babińcem” na piętrze. Było to typowe rozwiązanie bożnic drewnianych, popularne zwłaszcza na kresach dawnej Rzeczypospolitej. Wraz z osiedleniem się Żydów powstał także **kirkut bobowski**, na którym do dziś przetrwało ok. 200 macew - z których najstarsze pochodzą z XVIII w. Wiek XVIII sięgają zapewne początki kirkutu w Gorlicach (na zboczu Góry Cmentarnej), ale tam niewiele macew przetrwało II wojnę światową.

MAŁA ARCHITEKTURA: KAPLICZKI I FIGURY PRZYDROŻNE

Niewiele przetrwało również kapliczek i figur przydrożnych z omawianego okresu, niemniej ta mała architektura sakralna zaczyna być zauważalna w krajobrazie gorlickim. Do najstarszych należą **dwie figury na przedmieściach Gorlic**: maryjna, w formie murowanego z kamienia słupa z arkadkami na rzeźby i obrazy, wzniesiona na szkarpie miejskiej, zapewne na pamiątkę najazdu siedmiogrodzkiego z 1657 r. oraz kamienna, z Chrystusem Frasobliwym umieszczonym na wysokim słupie o kandelabrowej formie, z XVII/XVIII w. Na terenach Pogórza, zamieszkałych przez ludność polską, szczególną popularnością cieszył się – jako patron od powodzi – św. Jan Nepomucen, któremu poświęcono późnobarokowe, kamienne figury w Rożnowicach (1746) i w Kobylance (we wspomnianym barokowym zespole kościelnym). Zapewne elementami większego zespołu o tematyce pasyjnej są dwie kapliczki w Ropicy Polskiej koło Gorlic, z późnobarokowymi, polichromowanymi rzeźbami z XVIII w.: w jednej przedstawiono grupę Ukrzyżowania z Chrystusem między dwoma łotrami, w drugiej Chrystusa u słupa.

OKRES NIEWOLI NARODOWEJ (1772 – 2 TERCJA XIX W.)

Kolejny okres następuje po pierwszym rozbiórce Polski (1772) – w wyniku którego południowa część Rzeczypospolitej staje się austriacką prowincją, Galicją. Nowymi elementami w strukturach przestrzennych stały się trakty komunikacyjne, w miastach pojawiła się nowa zabudowa murowana, natomiast krajobraz wiejski, mimo budowy m. in. cerkwi łemkowskich i szlacheckich dworów, w zasadzie nie ulegał większym przekształceniom. Zaznaczyła się tendencja do podporządkowywania architektury narzucanym odgórnie wzorom urzędowym. Istotną rolę odegrały początki przemysłu, np. rozwój płóciennictwa, dzięki czemu Gorlice zaczęły dystansować Bobową, a nawet Biecz.

W połowie XIX w., właśnie pod Gorlicami położono solidne podwaliny pod przemysł naftowy, co pozwoliło miastu na dynamiczny rozwój w epoce autonomii galicyjskiej³⁹.

ROZWÓJ SIECI DROŻNEJ W KOŃCU XVIII W.

Niemal natychmiast po „ukonstytuowaniu” Galicji, Austriacy przystąpili do **budowy nowych dróg**. Podstawowe założenia były takie, że nowe linie komunikacyjne mają być proste i zadrzewione: poza funkcją estetyczną, drzewa zapewniały podróżnym w lecie cień, zimą ochronę przed śniegami. Podstawową zatem formą drogi stawała się wysadzana drzewami aleja. Budowa dróg wiązała się z ich jednoczesnym zagospodarowywaniem, a więc tworzeniem sieci poczt i zajazdów, przy czym zalecano rozmieszczanie stacji pocztowych co 2 mile austriackie⁴⁰. Główna inwestycja drogowa tego okresu – tak zwany trakt „cesarski” z Wiednia do Lwowa – ominęła wprawdzie okolice Gorlice, jednak podjęto budowę kolejnej drogi – „karpackiej”⁴¹. Prowadziła ona doliną Ropy, przez Szymbark, Gorlice i Biecz. Realizacja ta została ukończona i oddana w całości do użytku dopiero w 1832 r., jednak poszczególne odcinki funkcjonowały znacznie wcześniej. Na terenie Gorlic drogę tę budowano w latach 1787-1788, omijając centrum miasta. Powstały w ten sposób ciągi dzisiejszych ulic Kościuszki i Chopina. W Bieczu droga przeszła przez historyczne centrum, co przyniosło poszerzenie i „wyprostowanie” ul. Grodzkiej oraz wytyczenie w jej przedłużeniu dzisiejszej ul. Kazimierza Wielkiego. W Szymbarku trakt ten zapewne zniszczył pozostałości lokacyjnego rynku z XIV w. W tym samym okresie – to jest w latach 1787-1788 – zbudowano kolejne drogi zbiegające się w Gorlicach: do Bardejowa (dzisiejsza ul. Węgierska) i do Żmigrodu (dzisiejsze ulice Sienkiewicza i Dukielska). Uczyniło to z miasta lokalny węzeł drogowy, co było niebagatelnym czynnikiem prorozwojowym. Drogi kształtowały krajobraz i zagospodarowanie przestrzenne.

URBANIZACJA NA PRZEŁOMIE XVIII/XIX W.

Dowodem rozwoju i aspiracji **Gorlic** jest późnoklasycystyczny **ratusz**, wzniesiony w pierzei rynku jako jego dominanta już ok. 1790 r., a przebudowany przed połową XIX w. – jednopiętrowy, z niewysoką, lecz dominującą w panoramie miasta wieżyczką.

Mając na uwadze bezpieczeństwo przeciwpożarowe, austriackie władze budowlane kształtowały w Gorlicach parterową i piętrową, murowaną zabudowę przyrynkową, częściowo adaptując starsze „kamienice”. Najciekawsze przykłady – to piętrowe kamienice przy Rynku 6 i 7 (nadbudowa piętra z ok. 1800 r.), które w 1837 otrzymały wspólną fasadę; jej ornamentalny wystrój stiukowy był powielany w innych domach (ul. Piekarska 5). Podobną zabudowę rozwijano przy ulicach wybiegających z rynku np. przy ul. Wąskiej 7, 9 i 11. Było to to lokalne, prowincjonalne odzwierciedlenie form późnoklasycystycznych. Ciekawy, fragmentarycznie zachowany do dzisiaj zespół urbanistyczny powstał w Gorlicach na Zawodziu: ukształtowano tam zwartą, południowo-wschodnią pierzeję drogi, wznosząc szereg podobnych, parterowych, murowanych domów mieszkalnych (ul. Kościuszki 1 – zajazd, 3, 11, 13, 17, 19 – w stanie daleko posuniętych przekształceń). Charakterystycznymi cechami tego zespołu – poza powtarzalnością form – były: ogniotrwały materiał, parterowe gabaryty, wysokie dachy, skromny, klasycyzujący detal z profilowanymi gzymsami podokapowymi, operowanie we wnętrzach (zwłaszcza w sieniach)

³⁹ Pierwszą na świecie kopalnię ropy naftowej założył w Siarach pod Gorlicami książę Stanisław Jabłonowski (1852), a w następnym roku pojawił się tu Ignacy Łukasiewicz (1853), wynalazca nowoczesnej lampy naftowej.

⁴⁰ 1 mila pocztowa austriacka = 4000 sążni = 7585,6 m

⁴¹ Austriacka biurokracja określała ją jako *Zweyte Haupt- Commercial- Post oder Karpathen-Strasse*, biegnąca z Żywca do Chyrowa i Smolicy.

sklepieniami żaglastymi na gurtach (tak zwane „kapy czeskie”). Regres nadal przeżywały Biecz i Bobowa, gdzie w 1. poł. XIX w. nadal wznoszono domy drewniane.

ARCHITEKTURA SAKRALNA: KOŚCIOŁY I CERKWIE

Doskonałymi przykładami „biurokratycznej” architektury doby cesarza Józefa II są niektóre, **murowane kościoły i cerkwie**, o barokowo-klasycystycznych formach i wymiarach ściśle opartych na urzędowych normach sprecyzowanych w końcu XVIII w. Normy te stanowiły, że np. kościół w parafii liczącej 950 „dusz” winien mierzyć 10 sążni wiedeńskich (sążen = ok. 1,90 m) i 1 stopę długości oraz 5 sążni i 3 ½ stopy szerokości⁴². Według tejże architektury „józefińskiej”, wzniesiono murowane kościoły parafialne w Lipinkach (1780-1782) i Zagórzanach (1816) oraz murowane cerkwie greckokatolickie w Rozdzielu (1786), Małastowie (1805), Blechnarce (1801) i Smerekowcu (1818).

Nie wszędzie jednak liczono się z normami: w latach 80. XVIII w. zbudowano tradycyjny kościół drewniany w Szymbarku (1782 r.). Ciekawie rozbudowano drewniany kościół w Ropie ok. 1800 r. – właściciele wsi, Siemieńscy, upodobnili tę tradycyjną budowlę do nowych świątyń klasycystycznych, nawiązując jednocześnie do kształtowanej w tym samym okresie, klasycystycznej architektury dworu (dobudowa elementów murowanych w fasadzie – pary wież i portyku). Z urzędowymi normami nie liczył się murowany kościół w Moszczenicy (z ok. 1820 r.; ciekawe połączenie form późnoklasycystycznych z wczesnym neogotykiem) i kaplica cmentarna św. Piotra w Bieczu (późnoklasycystyczna z ok. 1846 r., wzniesiona w miejscu kościoła wczesnośredniowiecznego podgrodzia).

Znacznie liczniej zachowane niż z epoki poprzedniej są tradycyjne, drewniane cerkwie typu północnozachodniotemkowskiego: w Bielance (może 1773; na ikonostasie data 1783), Wysowej (1779), Nieznajowej (1780; nieistniejąca), Uściu Ruskim (Gorlickim; 1786), Zdyni (1786 lub 1795), Czarnem (zapewne 1786; dziś w Sądeckim Parku Etnograficznym), Banicy (najpóźniej 1787), Wołowcu (koniec XVIII w.), Szymbarku (XVIII/XIX w.), Męcinie Wielkiej (1806-1807), Łosiu (zapewne 1810), Stawiszy (zapewne 1813; spalona), Ropicy Górnej (Ruskiej; 1813 lub 1819), Leszczynach (zapewne 1835), Skwirtnem (1837), Bartnem (1842), Nowicy (1842-1843).

Niezwykle ciekawym przykładem tradycjonalizmu łemkowskiej architektury sakralnej jest **murowana cerkiew w Bielicznej** z 1792 r., utrzymująca trójdzielny podział (z wieżą zwieńczoną przez drewnianą izbicę w fasadzie), lecz wprowadzająca nowy, obcy tutejszej tradycji cerkiewnej motyw: półkolistą absydę prezbiterialną.

CMENTARZE POZA CENTRAMI MIAST I WSI

W myśl reform józefińskich ze względów sanitarnych nakazano likwidację dotychczasowych cmentarzy przykościelnych i przycerkiewnych, „wyrzucając” je poza centra osadnicze. Tym samym w krajobrazie pojawił się nowy, nieznany do tej pory element – nekropolia. Najefektowniejszym przykładem jest **cmentarz w Gorlicach** o kompozycji geometrycznej z elementami założenia krajobrazowego, z główną aleją na osi. Podobnie prezentują się cmentarze Biecza i Bobowej. Wiejskie cmentarze z tego okresu znajdują się w szeregu wsi m. in. w Libuszy, Wilczyskach, Szymbarku (dwa: greckokatolicki w przysiółku Dolina i rzymskokatolicki w przysiółku Zalipie), Łużnej, Szalowej, Ropie, Owczarach, Sękowej, Brunarach Wyżnych, Zdyni. Na ogół zachowały się elementy pierwotnej kompozycji (przeważnie z aleją na osi), sporadycznie przetrwały nagrobki sprzed połowy

⁴² 1 sążen wiedeński (miara podstawowa) = 6 stóp = 1,8966 m; za każde dodatkowe 50 dusz przysługiwało kolejne kilka stóp.

XIX w., jak np. kamienny obelisk nagrobny ks. Kazimierza de Sitowskiego (+ 1847) na cmentarzu w Ropie oraz jeden z najstarszych żeliwnych krzyży na grobie kapitana wojsk polskich Józefa Wybranowskiego(+ 1846) na cmentarzu w Sękowej.

KAPLICZKI PRZYDROŻNE, DZWONNICE

W tym okresie wielce spopularyzowały się **kapliczki**, zarówno murowane jak drewniane (konstrukcji słupowej), nakryte dwuspadowymi daszkami, w rejonach łemkowskich zaakcentowane dodatkowo baniastą kopułką na kalenicy dwuspadowego daszku. Pewną odmianą – charakterystyczną dla rynków w miastach – były **figury św. Floriana**, jako patrona chroniącego od pożarów – ustawiane pod namiotowym daszkiem, wspartym na czterech kolumnach (Biecz, Bobowa). Jeszcze popularniejsze były figury i kapliczki chroniącego przed powodzią św. Jana Nepomucena, umieszczane tradycyjnie nad rzekami, potokami i stawami na terenach zamieszkałych przez ludność polską np. późnobarokowa kapliczka z drewnianą rzeźbą świętego w Gorlicach, przy moście na Ropie. Z 1. poł. XIX w. pochodzą ludowe kapliczki św. Jana Nepomucena w Siedliskach i Zagórzanach. W zespołach kościelnych charakterystycznym elementem stawały się murowane, trójarkadowe dzwonnice, znane z Libuszy, Bobowej (przy kościele św. Zofii), Siedlisk, Kobylanki, Szymbarku, Zagórzan, pojawiające się niekiedy przy cerkwiach (Łosie).

ZESPOŁY REZYDENCJONALNE: PAŁACE, DWORY

W północnej części dzisiejszego powiatu dynamicznie rozwijała się architektura rezydencjonalna – to wtedy kształtują się klasycystyczne dwory z kolumnowymi portykami w fasadach, powiązane z kompozycjami parkowymi w „stylu angielskim”. To ogólnopolskie zjawisko znalazło ciekawe odzwierciedlenie m. in. w **zespole dworu Siemieńskich w Ropie**, przekształconego gruntownie około 1803 r. W wyniku ówczesnych prac powstał zespół o niemal pałacowym charakterze, z parterowym, od strony ogrodu piętrowym dworem, z kolumnowym portykiem w fasadzie i parą symetrycznych względem siebie oficyn, flankujących podjazd przed fasadą. Klasycyzującą formą z XVIII w. jest też para herm wspierających ganek przed fasadą budynku. Pałacowe, późnoklasycystyczne formy zyskał gruntownie przebudowany przed połową XIX w. **dwór właścicieli Bobowej**⁴³.

Najokazalszą rezydencją omawianej epoki jest kształtowany w duchu wczesnego, romantycznego neogotyku **zespół pałacowy Skrzyńskich w Zagórzanach**. Zbudowano go w latach 1834-1839 według projektów czynnego w Polsce włoskiego architekta Franciszka Marii Lanciego (znanego z wielu podobnych realizacji) i powiązano z rozległym, krajobrazowym parkiem typu angielskiego.

Podobny charakter jak dworki wiejskie zyskiwały **plebanie**. Niestety większość tych budowli uległa zniszczeniu (dwór w Kobylance), aczkolwiek niektóre podźwignęły się z ruin (np. dwór „Nędzówka” w Biecu). Do naszych czasów zachowały się skromne, drewniane, klasycystyczne dworki w Libuszy i Szalowej z 1. połowy XIX stulecia.

ERA AUTONOMII GALICYJSKIEJ (1866 – 1914)

Przebrane wojny i ciśnienie polityczne rozsadzające wielonarodową monarchię austriacką doprowadziły do głębokich reform i przekształcenia państwa w Austro-Węgry. Wielkim beneficjentem zmian stała się Galicja, obdarzona szeroką autonomią, a w niej Powiat Gorlicki, pojawiający się po raz pierwszy w 1867 r. jako samodzielny byt terytorialno-administracyjny. Znaczne

⁴³ Od 1887 r. rodzinny dom Bolesława Wieniawy – Długoszowskiego, generała, ambasadora i prezydenta II Rzeczypospolitej, osobistego adiutanta Józefa Piłsudskiego.

swobody polityczne (wybory do władz państwowych, krajowych i lokalnych) i narodowe (język polski w urzędach i oświacie, zrzeszanie się w organizacjach narodowych) oraz powolny, ale zauważalny zwłaszcza w Gorlicach rozwój przemysłu naftowego⁴⁴, miały wpływ na krajobraz kulturowy powiatu. Przekształcenia architektoniczne objęły w szczególności sposób miasta i architekturę sakralną. Prestiżowe zlecenia otrzymywali renomowani architekci lwowscy i krakowscy, murowane domy i kamienice projektowali i wznosili miejscowi budowniczowie, związani m. in. z powiatowymi władzami budowlanymi. Krajobraz wiejski ulegał dużym zmianom szczególnie na terenach roponośnych, pokrywających się siecią szybów z charakterystycznymi sprzętami wydobywczymi – kiwonami i trójnogami⁴⁵. Poza enklawami przemysłowymi – oraz poza nowymi kościołami i cerkwiami – zmiany na wsi były niewielkie.

Dużym przekształceniom uległa społeczność Powiatu Gorlickiego. Rozwijały się istniejące i powstawały nowe gminy żydowskie, a wielkim ośrodkiem chasydyzmu stała się Bobowa z dominującym rodem Halberstamów⁴⁶. Wykształciło się ostatecznie pojęcie Łemków jako grupy etnicznej, przy równoczesnym rozwoju świadomości narodowej Ukraińców. Zaznaczył się zarówno odwrót od latynizacji w architekturze cerkiewnej jak i wzrost sympatii rusofilskich, powiązanych z konwersjami na prawosławie. Na różnicowanie się narodowe, etniczne czy religijne nakładały się napięcia polityczne – rosły w siłę partie narodowe, ludowe, socjalistyczne. Godziła wszystkich przysłowiowa „nędza galicyjska”, która powodowała masową emigrację do Ameryki bez względu na narodowość czy poglądy – do portów w Hamburgu, Bremie czy Antwerpii podążali tak samo Polacy, Żydzi, Łemkowie czy Ukraińcy.

Jest rzeczą paradoksalną, że aspiracje narodowe – polskie, łemkowskie czy ukraińskie – prowadziły w architekturze sakralnej do eliminacji oryginalnych form rodzimych, regionalnych. Budownictwo rzymskokatolickie zwróciło się w kierunku okazałych świątyń murowanych o kosmopolitycznych formach zachodnioeuropejskich. W budownictwie cerkiewnym pojawiły się natomiast przeszczepione z Ukrainy czy też z Rosji wzory monumentalnego budownictwa prawosławnego. Typ drewnianej cerkwi północnozachodniej Łemkowszczyzny zakończył swój historyczny rozwój, co – znów paradoksalnie – zwróciło na niego uwagę badaczy, którzy uznali go za kwintesencję rodzimego krajobrazu. Znalazło to odzwierciedlenie w pierwszych publikacjach naukowych oraz działaniach studentów krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych, takich jak Stanisław Wyspiański i Józef Mehoffer.

PRZEKSZTAŁCENIA KRAJOBRAZU MIEJSKIEGO

Najbardziej radykalnym przekształceniom ulegał **krajobraz Gorlic**, stolicy nowego powiatu. Złożyły się na to zarówno funkcja administracyjna miasta, dynamiczny rozwój przemysłu naftowego, budowa linii kolejowej (1885), ale również tragiczne wydarzenia jakimi były pożary z 1874 i 1903 r.

W końcu XIX w. powstały historyzujące budynki szkolne przy ul. Władysława Jagiełły 2 (piętrowy, z ceglany licem fasady i tynkowanymi detalami) oraz na narożniku pl. Kościelnego i rynku (dwupiętrowy). Do pierwszych monumentalnych gmachów użyteczności publicznej należy piętrowy, dwuskrzydłowy **budynek starostwa powiatowego** (ul. Biecka 3). Ceglane elewacje ozdobione są wielobarwnymi wątkami oraz detalami ceramicznymi i kamiennymi. W najbliższym sąsiedztwie

⁴⁴ W 1877 r. założono Towarzystwo dla Opieki i Rozwoju Przemysłu i Górnictwa Naftowego w Galicji z siedzibą w Gorlicach, prekursorkę Krajowego Towarzystwa Naftowego. Pierwszym prezesem został Ignacy Łukasiewicz.

⁴⁵ Do 1881 r. pod Gorlicami odwiercono 857 szybów naftowych, a zatrudnienie sięgało 2000 pracowników. Najwięcej szybów było w Siarach – 360. Najwięcej kopalń było w Męcinie Wielkiej (29), Siarach (18), Ropicy Górnej (14) i Wójtowej (11). Przemysł naftowy kwitł też w Libuszy, Krygu, Sękowej, Lipinkach, Łosiu i in.

⁴⁶ Założycielem szkoły bobowskiej był Szlomo Halbersztam, wnuk i uczeń Chaima Halbersztama z Nowego Sącza. Synem i spadkobiercą Szloma był Ben Sion, zaś inni przedstawiciele rodu byli rabinami w Gorlicach (Baruch, Elische) a także w Nowym Żmigrodzie, Grybowie, Nowym Sączu.

w końcu XIX w. wzniesiono dwupiętrowy gmach sądu (ul. Biecka 5), o symetrycznie rozwiązanej, monumentalnej, historyzującej fasadzie z centralnym ryzalitem zwieńczonym przez attykę. W 1902 r. przy ul. Władysława Jagiełły wzniesiono okazały **budynek Towarzystwo Gimnastycznego „Sokół”**⁴⁷, o częściowo ceglanej, częściowo tynkowanej fasadzie, z parą płaskich ryzalitów bocznych zwieńczonych krenelażami i flankowanych neogotyckimi, nadwieszonymi wieżyczkami.

Najefektowniejszy gmach uzyskało w latach 1912-1914 **gorlickie gimnazjum**, utworzone w 1906 r. decyzją cesarza Franciszka Józefa. Dwupiętrowy, dwuskrzydłowy gmach zrealizowano latach 1912-1914 według projektu arch. Tadeusza Dołęgi – Mostowskiego, profesora c.k. Szkoły Przemysłowej we Lwowie. Prezentuje on okazałe, historyzujące formy stylowe, nawiązujące do tradycji narodowych⁴⁸. Wspomniana budowa linii kolejowej w 1885 r. zaowocowała wzniesieniem piętrowego budynku dworca, zrealizowanego według typowego projektu, przewidzianego dla stacji średniej wielkości.

Ówczesną architekturę sakralną świetnie reprezentuje **kościół parafialny** pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, zbudowany w latach 1878-1890 w miejscu świątyni o tradycji sięgającej lokacji miasta. Autorem projektu był architekt-amator, włoski dominikanin, o. Franciszek Pavoni, wówczas przeor klasztoru w Krakowie. Architektura świątyni – to interesujące nawiązanie do palladiańskich kościołów Wenecji⁴⁹: potężna, kamienna fasada z klasycyzującym portykiem pośrodku i podporządkowanymi mu partiami bocznymi. W tym samym duchu utrzymano też wnętrze (z trójnawowym, bazylikowym korpusem, rozczłonkowane opilastrowanymi filarami i prezbiterium, zamkniętym półkolistą absydą) oraz neorenesansowy, italianizujący wystrój w postaci ołtarza głównego i dwóch bocznych. Projektantem wystroju był Henryk Marconi⁵⁰, architekt włoskiego pochodzenia, czynny w Warszawie, profesor tamtejszej Szkoły Sztuk Pięknych. Wykorzystanie projektów tak znanego artysty, a także sprowadzenie do ołtarza głównego i bocznych obrazów tak popularnych wówczas malarzy jak Jan Styka czy Piotr Stachewicz, świadczy zarówno o dużych ambicjach jak i możliwościach gorlickiej parafii.

Stosunkowo okazałe, historyzujące formy otrzymała też **gorlicka bożnica**, zbudowana w końcu XIX w. (ul. Piekarska 3), sprofanowana przez Niemców w dobie Holokaustu. Ze społecznością chasydzką związana była nie istniejąca już synagoga Beszt, położona w pobliżu, u zbiegu ulic Strażackiej i Krzywej.

Różnorodne formy rozwijały się w architekturze mieszkalnej. W centrum miasta powstawały, niezbyt liczne wprawdzie, dwupiętrowe kamienice czynszowe (ul. Biecka 6) i liczniejsze domy jednopiętrowe, na obrzeżach parterowe i piętrowe domy w ogrodach (ul. Kołłątaja 2, 8) oraz wille (szczególnie interesujący zespół powstał poniżej szkarpy miejskiej, przy ul. Krasieńskiego). W ramach odbudowy po pożarze z 1903 r. pojawiły się pierwsze oddziaływania sztuki secesyjnej, widoczne zwłaszcza w ornamentacji niektórych fasad (dom przy ul. Bieckiej 1 z 1912 r., willa przy ul. Słowackiego 18), zaś około 1910 – wczesnego modernizmu (willa przy ul. Kromera).

Ważnym elementem programu większych miast galicyjskich były publiczne parki. Za sprawą Wojciecha Biechońskiego, burmistrza Gorlic w latach 1887-1902, miasto otrzymało taki park, zlokalizowany malowniczo w widłach Ropy i Sękówki, u stóp zadrzewionej szkarpy rzecznej. Grabowej alei biegnącej wzdłuż koryta Ropy towarzyszy tu kompozycja krajobrazowa, utrzymana w stylu parku angielskiego, z polanami widokowymi i swobodnie prowadzonymi alejkami.

Dzięki górnictwu naftowemu w Gorlicach rozwijała się architektura przemysłowa, z Rafinerią Nafty w Gliniku Mariampolskim na czele, założoną w 1885 r. staraniem kanadyjskiego przemysłowca

⁴⁷ TG „Sokół” to patriotyczna organizacja polska, powstała we Lwowie w 1867 r. dla wiązania, zgodnie z greckimi ideałami, tężyzny fizycznej z kulturą umysłową, rychło spopularyzowana w całej Galicji. W Gorlicach pojawiła się w 1892 r. staraniem Konstantego Laskowskiego, sekretarza magistratu gorlickiego.

⁴⁸ Tak zapewne rozumieć należy grzebień attyki, bliski motywowi z krakowskich Sukiennic.

⁴⁹ San Giorgio Maggiore, Il Redentore, San Francesco della Vigna.

⁵⁰ Niezjący już w czasie budowy kościoła.

William Henry'ego MacGarvey'a. Najciekawsze budynki – o okazałej, modernistycznej architekturze – powstawały tuż przed wybuchem I wojny światowej w rejonie dzisiejszych ulic Kard. Wyszyńskiego i Michalusa: reprezentacyjny budynek administracyjny i domy mieszkalne.

Ponadto Gorlice u schyłku XIX w. pozyskały także szereg innych reprezentacyjnych gmachów dla nowych instytucji: szpitala (powstał w 1898 r.), kasy oszczędności (założona w 1899 r.), czy szkół różnych stopni.

Znacznie mniej radykalne były ówczesne **przekształcenia Biecza**, zmiany dotyczyły raczej zewnętrznych form (brył, fasad) nadal parterowej zabudowy mieszkalnej. Pojawiły się jednak pewne nowe budynki. Podobnie, jak w Gorlicach, doba autonomii galicyjskiej umożliwiła Żydom wzniesienie bożnicy, która stanęła przy rynku (nr 20)⁵¹. Zachowała się fasada z arkadowymi oknami a w środku fragmenty polichromii, odkryte i odnowione w 2003 r.

Okazałe formy uzyskały piętrowe budynki szkół: przy ul. Bochniewicza 2 (obok kościoła) powstał w końcu XIX w. ceglany, neogotycki gmach, a po wschodniej stronie miasta, przy ul. Kazimierza Wielkiego – w zbliżonym czasie wzniesiono piętrowy, tynkowany budynek o symetrycznej fasadzie, zaakcentowanej centralnym ryzalitem (gmach sądu, dzisiaj szkoła średnia). Gmach szkoły przy ul. Grodzkiej 10 (w sąsiedztwie dawnego zespołu grodu starościńskiego) powstał nieco później, ok. 1910 r., prezentując formy historyzujące przemieszane z modernistycznymi, widocznymi w stiukowej, ornamentальной dekoracji ryzalitów.

Wybitne walory Biecza jako zespołu zabytkowego wczesnie docenione zostały przez środowiska konserwatorskie Krakowa. Już w końcu 60. lat XIX w. odbudowano dawną gotycką kaplicę cmentarną św. Barbary (jako neogotycką). Od końca XIX w. prowadzono szeroko zakrojone prace konserwatorskie w kościele Bożego Ciała pod kierunkiem znanego krakowskiego architekta Sławomira Odrzywolskiego (kierującego jednocześnie restauracją wawelskiej katedry). W ich wyniku zrekonstruowano szereg elementów: szczyt fasady, okna, we wnętrzu zaś sklepienie prezbiterium (po uprzedniej rozbiórce autentycznego)⁵².

ARCHITEKTURA SAKRALNA NA WSIACH

W krajobrazie wsi pojawiły się niezbyt liczne monumentalne budowle sakralne. Spośród świątyń rzymskokatolickich na uwagę zasługuje **kościół parafialny św. Marcina w Łuźnej**, zbudowany w latach 1865-1872, zapewne według projektu zmarłego nieco wcześniej Antoniego Stacherskiego, czołowego przedstawiciela środowiska krakowskich budowniczych Doskonale eksponowany w krajobrazie, jest ceglana, neogotycką budowlą o trójnawowym, bazylikowym korpusie, z prezbiterium zamkniętym trójbocznie. Dominantą bryły jest para wież w fasadzie. Starannie skomponowano wnętrze wraz z pochodzącym z czasu budowy neogotyckim wyposażeniem (ołtarze, chór muzyczny).

Równie okazałe formy otrzymał nowy **kościół parafialny św. Józefa Oblubieńca Marii w Sękowej**, zbudowany w latach 1885-1886 jako fundacja właścicielki dóbr Józefy Szymonowiczowej (wdowie po przedsiębiorcy naftowym Józefie Szymonowiczu), zaprojektowany przez węgierskiego architekta H. Fredego. Jest to również trójnawowa, ceglana bazylika z kamiennym detalem, o trójbocznie zamkniętym prezbiterium; dominantą bryły jest wieża w fasadzie.

⁵¹ Dziś mają tu siedzibę Rada Miejska, Urząd Gminy oraz Miejska i Gminna Biblioteka Publiczna w Bieczu.

⁵² Jak pisze profesor Krasnowolski, początkowo autorem polichromii miał być Stanisław Wyspiański, ale jego współpraca z Odrzywolskim zakończyła się konfliktem. Zadanie powierzono Włodzimierzowi Tetmajerowi, który wykonał je w latach 1905-1906, z pomocą m. in. Józefa Krasnowolskiego, dziadka profesora. [w:] Bogusław Krasnowolski, „Między Wschodem a Zachodem. Studia nad historią i sztuką pogranicza polsko-łemkowskiego”, Toruń 2010, str. 272-273.

Znacznie skromniejszy charakter ma kaplica dobudowana do barokowego kościoła w Kobylance w 1898 r. według projektu wybitnego architekta krakowskiego i lwowskiego Teodora Talowskiego, prezentującego w swej twórczości tzw. malowniczy eklektyzm.

Cerkiew św. Łukasza w Izbach, zbudowana w 1886 r., jest wczesnym przykładem wypierania drewnianej zabudowy przez murowaną. Na planie krzyża łacińskiego, cechuje się centralizującą, trójlistną częścią wschodnią, podczas gdy wysoka wieża w fasadzie utrzymana jest w tradycji długotrwałych wpływów Zachodu. Silniejsze akcenty wschodnie nie są też widoczne w **cerkwi w Bednarce** z 1901 r., o „zachodniej”, dwuwieżowej fasadzie. Odwołanie się do ukraińskiej tożsamości cechuje natomiast **cerkiew w Pętnej**, wzniesioną w 1916 r.⁵³ Na centralnym rzucie krzyża greckiego, zdominowana jest przez akcentującą skrzyżowanie ramion cebulastą kopułę na wysokim bębnie, umieszczoną na skrzyżowaniu ramion. Silniej z tradycją północnozachodniołemkowską związane są ostatnie tutaj cerkwie drewniane: w Bodakach z 1902 r. czy w Koniecznej (1903-1911).

BUDOWNICTWO FUNERALNE

Z tego czasu zachowały się liczne, różnorodne w swych formach nagrobki na cmentarzach, związane (niejednokrotnie w granicach tego samego cmentarza) zarówno z tradycją łacińską, jak greckokatolicką i prawosławną. Oprócz dzieł zawodowych kamieniarzy, powtarzających popularne wzory epoki historyzmu (obeliski, krzyże na cokółkach, zwłaszcza neogotyckie, także klasycyzujące) częste są kamienne krzyże – na ogół cerkiewne – z płaskorzeźbami Ukrzyżowanego Chrystusa, wykonywane przez kamieniarzy łemkowskich z Bartnego.

Właściciele majątków ziemskich fundowali grobowe kaplice cmentarne i mauzolea np. **kaplica Miłkowskich na cmentarzu w Gorlicach** z XIX/XX w. czy **mauzoleum Skrzyńskich** w formie piramidy z krzyżem, niedaleko parku pałacowego w Zagórzanach⁵⁴. Z omawianego okresu pochodzi większość macew na cmentarzu żydowskim w Bobowej; swą formą nie różnią się one zasadniczo od wcześniejszych. Architektoniczne *novum* stanowił za to ohel (kaplica) otoczonego wielką czią, zmarłego w 1906 r. cadyka Salomona Halberstama oraz jego zięcia Chaima Jakuba. Z podobnego okresu zachowały się macewy na **cmentarzu żydowskim w Gorlicach** m. in. macewa cadyka Barucha Halberstama⁵⁵.

ARCHITEKTURA ŚWIECKA NA WSIACH

W omawianym okresie powstawały ostatnie **pałace i dwory ziemiańskie**. Najokazalej prezentuje się **zespół pałacowy w Siarach**, własność przemysłowca naftowego i polityka Władysława Długosza, ukształtowany zasadniczo w latach 1906-1908 pod kierunkiem lwowskiego architekta Władysława Halickiego wg projektów głośnej firmy wiedeńskiej Ferdynanda Fellnera i Hermanna Helmara⁵⁶. Pałac o nieregularnej, zróżnicowanej bryle, położony malowniczo na wysokiej szarpie nad rzeką Sękówką, otoczony jest przez rozległy park (kształtowany do lat międzywojennych według projektu inspektora lwowskich plantacji miejskich i twórcę słynnego Parku Stryjskiego Arnolda Röhringa), kordegardę i oranżerię (również projektu Halickiego) oraz zabudowania gospodarcze. Park, o charakterze

⁵³ Innym tego typu przykładem była cerkiew w Klimkówce, nie zachowana w pierwotnej formie. Jej cechą charakterystyczną były dominanty w postaci wysmukłych, niemal „wieżycowych” hełmów, nakrywających poszczególne człony architektoniczne.

⁵⁴ Autorem mauzoleum był wspomniany Teodor Talowski; być może tenże architekt zaprojektował także kaplicę Miłkowskich i wieżową kaplicę-mauzoleum Skrzyńskich w Kobylance (wtórnie włączoną w kompozycje cmentarza wojskowego z I wojny światowej).

⁵⁵ Mieszcząca się w odbudowanym, otwartym 9 marca 2016 r. ohelu.

⁵⁶ Firma ta była znana w latach Austro-Węgzech, projektowała m. in. pałac Goetzów w Okocimiu.

eklektycznym, z osiami widokowymi i krajobrazowymi, uzupełniła współczesna mu „mała architektura” (glorietta, pergola, fontanna) oraz kompozycje rzeźbiarskie, wzbogacające staw, m. in. Neptun z nereidami, dzieło lwowskiego rzeźbiarza Piotra Wojtowicza z 1911 r. (dekoratora m. in. teatru lwowskiego). Architektura wykazuje też wpływy secesji (m. in. kuta brama przy kordegardzie) i wczesnego modernizmu.

Tradycje dworu szlacheckiego reprezentują m. in. **siedziby rodziny Groblewskich**: drewniany dwór w Szymbarku-Bystrzycy z lat 70. XIX w. (nawiązujący zarazem do budownictwa uzdrowiskowego) i murowany w Bystrej-Łęgu (1906-1907), w otoczeniu parkowym. Ze zbliżonego okresu (1909) pochodzi **dwór Straszewskich w Lipinkach**, wczesnomodernistyczny, klasycyzujący. Znaczącym zjawiskiem w upowszechnianiu kultury na wsi stały się galicyjskie szkoły ludowe, tak polskie jak łemkowskie. Dobrze zachował się budynek szkoły polskiej w Binarowej. Przykładem szkoły łemkowskiej jest budynek w Bielance, na miejscu wykupionej zagrody.

MAŁA ARCHITEKTURA: KAPLICZKI I FIGURY PRZYDROŻNE, RZEŻBA CMENTARNA, POMNIKI

Bardzo obfity jest zachowany zasób kapliczek i figur przydrożnych – świadectw ludowej religijności. Kapliczki – przeważnie o formie miniaturowych kościołów, murowane z kamienia, bielone, kryte dwuspadowymi lub przyczółkowymi dachkami – są trudne do datowania, bowiem ich formy niewiele zmieniały się od XVIII do początku XX w. a nawet lat międzywojennych.

Przydrożne figury i krzyże wykazują większe zróżnicowanie formalne. Występują powszechnie na całym omawianym terenie, lecz najliczniej na obszarach łemkowskich. Charakterystyczne, ludowe formy prezentował łemkowski kamieniarz Wasyl Gracoń, czynny w latach 1896 – 1913, autor kamiennych, cerkiewnych i łańskich krzyży przydrożnych i cmentarnych (Bartne, Bodaki i wiele innych). Obok form ludowych pojawiały się od końca XIX w. kamienne krzyże cmentarne i przydrożne będące dziełami kamieniarzy „profesjonalnych”, naśladujących „wielką” sztukę oraz żeliwne, często ażurowe, bogato ornamentowane krzyże na kamiennych cokołach. Częstą formą na terenach łemkowskich są kamienne krzyże z metalowym odlewem przedstawiającym Ukrzyżowanego, znacznie rzadziej z wizerunkiem wyciętym z blachy i malowanym (Nowica). W zasadzie tylko na cmentarzach pojawiały się kamienne, rzeźbione figury na cokołach (najczęściej Matki Boskiej). Wyjątkiem są wykonane zapewne przez tego samego, na razie anonimowego kamieniarza figury Św. Rodziny, zachowane jako przydrożne w Jasionce, Pętnej i Nieznajowej (ta ostatnia z datą 1901) oraz jako cmentarna w Zdyni. Ciekawym zjawiskiem są reprezentujące wysoki poziom artystyczny, figury świętych Kościoła prawosławnego w Rozdzielu i Lipinkach, wykonane na początku XX w. przez tego samego, profesjonalnego rzeźbiarza. Inne formy mają nieco mniej liczne ludowe, kamienne figury przydrożne na obszarach Pogórza, zamieszkałych przez ludność polską, rzymskokatolicką. Wyróżniają się figury Matki Boskiej, zarówno wieńczące słupy (Staszkówka), jak umieszczane we wnękach (Moszczenica, 1878).

Patriotyczne uczucia polskiego ziemiaństwa znajdowały odzwierciedlenie w czczeniu rocznic **bitwy pod Grunwaldem**. Stosunkowo okazałe formy zyskał Pomnik Grunwaldzki w centrum Ropy, wzniesiony – w formie sztucznej skały – dla uczczenia 500-lecia bitwy, w 1910 r.

DOBA I WOJNY ŚWIATOWEJ (1914 – 1918)

Pierwsza wojna światowa miała na Ziemi Gorlickiej wyjątkowo krwawy przebieg. To właśnie przez Gorlice biegła linia frontu wschodniego, a samo miasto przechodziło kilka razy z rąk do rąk. Przez 126

„dni grozy”⁵⁷ Gorlice były poddane brutalnej okupacji rosyjskiej. Jednocześnie dochodziło do aktów skrajnego terroru na terenach zajętych przez armię austro – węgierską, której ofiarami byli przede wszystkim łemkowie, oskarżani o szpiegostwo na rzecz Rosji. Kulminacją dramatu miasta i jego mieszkańców stała się Bitwa pod Gorlicami z 2 maja 1915 r., kiedy to połączone wojska niemieckie i austro – węgierskie przełamały front rosyjski, zmieniając losy I WŚ na wschodzie. Wydarzenia te niezwykle wpłynęły na dotychczasowy krajobraz Ziemi Gorlickiej: miasto zostało doszczętnie zniszczone, a na wzgórzach całego Beskidu Niskiego i Pogórza zaczęło kształtować się zupełnie nowe zjawisko architektoniczno – kulturowe: sieć cmentarzy wojennych, kryjących szczątki tysięcy żołnierzy trzech walczących ze sobą armii. W granicach dzisiejszego powiatu zachowało się ich 80.

Projektant	Nr cmentarza	Lokalizacja	Okręg	Uwagi
Dušan Jurkovič	43	Radocyna	I Nowy Żmigród	
	44	Długie		
	45	Lipna		
	46	Konieczna (Beskidek)		
	47	Konieczna		
	48	Regetów Wyżny		
	49	Blechnarka		
	50	Wysowa		
	51	Rotunda		
	52	Zdynia		
	53	Czarne		
	54	Krzywa		
	55	Gładyszów		
	56	Smerekowiec		
	57	Uście Gorlickie		
	58	Magura Małastowska		
	59	Przysłup		
	60	Przełęcz Małastowska		
	61	Wirchne		
	62	Banica		
Hans Mayr ⁵⁸	63	Pętna		
	64	Bartne		
	65, 66	Małastów		
	67, 68, 77, 78	Ropica Górna		
	69	Bodaki (Przegonina)		
	70	Owczary		
	71	Łosie		
	72	Ropa		
	73	Szybark Łęgi		
	74, 75	Szybark		
	76	Siary		
	79, 80	Sękowa		
81	Męcina Mała			
82	Męcina Wielka			

⁵⁷ Gorka nazwa nadana okresowi walk i okupacji przez ks. Bronisława Świeykowskiego, bohaterskiego burmistrza Gorlic z tamtego czasu; same Gorlice nazwano „miastem łez i gruzów”.

	83	Wapienne		
	84	Bednarka		
	85	Rozdziele		cm. 89 nie
	86	Ropica Polska (Dolna)		istnieje; na
	87, 89, 90	Gorlice		jego
	88	Gorlice Sokół		miejscu
	92, 93, 94, 95, 96, 97	Stróżówka		powstało
	98	Gorlice Glinik		osiedle przy
	99, 100	Kobylanka		ul.
	101	Libusza		Kopernika
	102	Wójtowa		
	103	Pagorzyna		
	104	Strzeszyn Wilczak		
	105, 106, 107, 108, 109	Biecz		
	110	Binarowa		
	111	Raławice	IV	
	124	Mszanka (Moszczenica)	Łużna	
Emil Ladewig	91	Gorlice	III Gorlice	projekt centralnego krzyża: Gustaw Ludwig
	112	Różnowice		
	117, 119	Staszkówka		projekt
	121	Biesna		kaplicy- gontyny na
Jan Szczepkowski⁵⁹	120, 122	Łużna	IV	cm. 123:
	123	Łużna Pustki	Łużna	Dušan
	132	Bobowa		Jurkovič
	133	Bobowa		
	134	Siedliska		
Anton Müller	116	Staszkówka Dawidówka		projekt pylonów na
	118	Staszkówka		cm. 118:
	125	Zagórzany		Hermann Kurt Hosaeus

Budowa cmentarzy wojennych prowadzona była przez C. K. Oddział Grobów Wojennych przy dowództwie okręgu wojskowego Galicji Zachodniej (szefowie to: major Rudolf Broch i kapitan Hans Hauptmann). Teren zmagają wojennych podzielono na okręgi. Większa część dzisiejszego powiatu wchodziła w skład Okręgu III Gorlice, skraj północno-zachodni w skład Okręgu IV Łużna, zaś skraj południowo-wschodni, w skład Okręgu I Żmigród. Na cmentarzach pochowano żołnierzy

⁵⁸ Zapewne Hans Mayr był także projektantem cmentarzy nr 90 Gorlice oraz 107 Biecz, na których pochowano żołnierzy wyznania mojżeszowego, a same cmentarze usytuowano przy kirkutach. W czasie II WŚ cmentarze te zostały zniszczone przez Niemców; w Gorlicach przetrwały co najmniej 2 macewy wojskowe.

⁵⁹ Być może Jan Szczepkowski zaprojektował także cmentarz nr 132, który był wydzieloną kwaterą żołnierzy żydowskich na kirucie w Bobowej. Kwatera, choć zdewastowana, przetrwała jednak II WŚ.

kilkudziesięciu narodowości, oddając hołd poległym z armii nieprzyjaciela na równi z własnymi. Wszystkie cmentarze to dzieła sztuki, projektowane przez zmobilizowanych do austriackiego wojska artystów i architektów, wyposażone w zróżnicowane formy ogrodzeń, pomników, inskrypcji; krzyże ustawiane na grobach – żeliwne, kute lub drewniane – były wykonywane według wielu wzorów, akcentując swą formą wyznaczenie poległych: katolików, protestantów, prawosławnych. Poległych Żydów chowano na wojskowych kwaterach wydzielanych na cmentarzach żydowskich. Niekiedy wojskowe kwatery lokowano przy istniejących cmentarzach katolickich i greckokatolickich, jednak znacznie częściej zakładano nowy cmentarz, dbając zarówno o roztaczający się z niego widok, jak również o widoczność cmentarza w krajobrazie (ten ostatni aspekt nie zawsze jest dziś czytelny, bowiem dawniej otwarte tereny polne zarosły dziś lasem). Zgodnie z tradycją – cmentarz był też skupiskiem zieleni: sadzono drzewa (najczęściej w szpalery akcentujące jego kompozycję) i krzewy⁶⁰. Kierownikiem Okręgu I Nowy Żmigród był Dušan Jurkovič (1868-1947), słowacki architekt i działacz społeczny. Zaprojektował kilkadziesiąt cmentarzy w lesistych terenach górskich Beskidu Niskiego, dbając skrupulatnie o walory krajobrazowe nekropolii. W swych niezwykle oryginalnych pracach starał się nawiązywać do stylizowanej w duchu neoromantycznym tradycji słowiańskiej, wprowadzając niekiedy formy kojarzące się z grodziskami, gontynami, stołpami. Po mistrzowsku wykorzystywał drewno i zrealizował zadecydowane najciekawsze założenia cmentarne – użyty budulec przesądził jednak o nietrwałości, a więc i złym na ogół stanie zachowania jego znakomitych kompozycji. Do najważniejszych należą: obecnie rekonstruowany cmentarz nr 51 na górze Rotunda, z pięcioma wysokimi, drewnianymi wieżami z krzyżami, najlepiej zachowany cmentarz nr 60 Przełęcz Małastowska, oraz monumentalna, odbudowana w 2015 r. gontyna na cmentarzu nr 123 Łużna Pustki.

W Okręgu III Gorlice najwięcej cmentarzy zaprojektował austriacki architekt w randze porucznika Hans Mayr, uczeń słynnego twórcy wiedeńskiej secesji Otto Wagnera. Operował głównie monumentalnymi, kamiennymi elementami: murami otaczającymi cmentarz, pylonami, obeliskami, przez co jego styl odbierano go jako „germański”. Najbardziej reprezentacyjny obiekt Okręgu III Gorlice i jeden z najokazalszych w Galicji cmentarz nr 91, zlokalizowany na Górze Cmentarnej (dawniej Boczoniowej) w Gorlicach, nie był jednak autorstwa Mayr’a, a Emila Ladewiga, specjalisty od pomników. Monumentalne założenie tworzy dominantę w krajobrazie wzgórz, otaczających Gorlice. Osioła, symetryczna kompozycja zaakcentowana jest trójarkadową bramą, nawiązującą w swej idei do starożytnych, rzymskich łuków triumfalnych oraz potężnym, kamiennym krzyżem, granice zaś akcentuje potężny, kamienny mur.

Okręg IV Łużna to domena Jana Szczepkowskiego, zmobilizowanego do austriackiego wojska wybitnego polskiego rzeźbiarza. Kształcił się on w zakopiańskiej Szkole Przemysłu Drzewnego i na krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych (pod kierunkiem znanych rzeźbiarzy Alfreda Dauna i Konstantego Laszczki oraz malarza-symbolisty Jacka Malczewskiego), fascynując się sztuką Rodina i Bourdelle’a. Największym dziełem Szczepkowskiego jest cmentarz nr 123 Łużna Pustki, gdzie znakomicie wykorzystał naturalne ukształtowanie wzgórz i zarazem pola zażartej walki z 2 maja 1915 r. Ogromna, amfiteatralna, asymetryczna kompozycja ukształtowana jest tarasowo, z osią zaakcentowaną przez monumentalne elementy kamienne: krzyż, słupy bramy, rycerskie hełmy. Wyznaczone trasy wiodą wśród pomników, kwater zbiorowych i pojedynczych żołnierzy wszystkich trzech armii aż na sam szczyt pod wspianiałą kaplicę – gontynę Jurkoviča. Monumentalnością formy wyróżnia się także w tym okręgu cmentarz nr 118, z daleka widoczny na szczycie wzgórz za sprawą centralnego pomnika kamiennego w formie czterech pylonów.

⁶⁰ Układy zieleni ustalano biorąc pod uwagę projekcje rozwoju roślinności nawet 50 lat do przodu.

OKRES II RZECZYPOSPOLITEJ (1918 – 1939)

Odzyskanie niepodległości było spełnieniem marzeń i dążeń kilku pokoleń Polaków, powitany z entuzjazmem i wzruszeniem. Wolność była jednak poważnym wyzwaniem w skali wielonarodowego państwa i wielonarodowego, wyniszczonego wojną Powiatu Gorlickiego. Zaznaczały się głębokie podziały tak w społeczności łemkowskiej jak i żydowskiej. Nacisk orientacji proukraińskiej kojarzonej z religią greckokatolicką wywołał reakcję w postaci masowych konwersji na prawosławie (30% wiernych w powiecie gorlickim); dodatkowo poprzez kontakty z emigracją amerykańską wśród Łemków zdobyli wyznawców baptyści. W środowisku żydowskim dominowali chasydzy, ale liczni byli też ortodoksi. Pośród żydowskiej inteligencji, nie brakowało zarówno ludzi akcentujących swą polskość, jak i syjonistów. Podziały (biegnące o wiele bardziej skomplikowanymi liniami niż tu zarysowane), prowadziły do napięć, podsycanych i trudnymi warunkami ekonomicznymi, i niekiedy polityką szczebla centralnego, nie zawsze trafną w okresie dwudziestolecia. A okoliczności wymagały zespolenia wysiłków nad odbudową zdewastowanej Ziemi Gorlickiej.

ODBUDOWA I DALSZA URBANIZACJA GORLIC

Gorlice wyszły z I WŚ bardzo zniszczone; w gruzach legła większość budynków miasta. Jeszcze w czasie działań wojennych powołana została komisja do spraw odbudowy Gorlic (z czasem Dyrekcja Odbudowy Gorlic⁶¹, jako ekspozytura Centrali Krajowej dla Gospodarczej Odbudowy Galicji⁶²). Jednym z pierwszych zrealizowanych dzieł była odbudowa kościoła parafialnego (1920-1923), powtarzająca w zasadzie formy sprzed wojennych zniszczeń. Symbolem odzyskanej niepodległości stał się **Pomnik Niepodległości** wzniesiony po 1918 r. w Parku Miejskim w formie rozbudowanego obelisku z naturalnego kamienia, zwieńczonego rzeźbą orła, z płaskorzeźbionym medalionem Juliusza Słowackiego.

Doba międzywojenna przyniosła w Gorlicach rozwój modernistycznej architektury, czasem okazałej. Najciekawszą realizacją jest monumentalny **budynek Komunalnej Kasy Oszczędności**, doskonale wkomponowany w narożnik ulic Jagiełły i Kołłątaja, zbudowany w latach 20. Klasycyzująca architektura utrzymana jest w duchu ówczesnych projektów krakowskiego, wykształconego w Petersburgu architekta Adolfa Szyszko-Bohusza; wyróżnia się potężna fasada z wgłębnym portykiem ujętym parą kolumn kompozytowych. Ciekawą formę uzyskała pochodząca z tegoż okresu kamienica przy ul. Łukasiewicza 8, dwupiętrowa, o symetrycznej bryle, rzucie i fasadzie, w której para wykuszy połączona jest balkonami i wspólnym, trójkątnym tympanonem w zwieńczeniu. Późny modernizm z elementami funkcjonalizmu reprezentuje wzniesiona w latach 30. kamienica na narożniku rynku i ul. Stróżowskiej; jej elewacje urozmaicają trójkątne wykusze i balkony. Podobny charakter prezentuje „Szklarczykówka” przy ul. Legionów 13 (od nazwiska właściciela Józefa Szklarczyka), budynek mieszkalny z lat 1932-1933, o tragicznej historii z doby okupacji hitlerowskiej (od marca 1941 mieściła się tu siedziba Gestapo). W latach 20. powstawały modernistyczne domy jak np. przy ul. Słowackiego 3, o symetrycznym rzucie, bryle i klasycyzującej fasadzie. Również klasycyzujące formy prezentuje willa przy ul. 11 Listopada 19, z wgłębnym portykiem doryckim w fasadzie. Miasto niewątpliwie odnotowało sukces, wznosząc się z ruin, choć rany były bardzo głębokie – ostatnie zniszczenia wojenne usunięto dopiero w drugiej połowie XX w.

⁶¹ Jej siedzibą był wzniesiony w stylu regionalnym przy ul. Ogrodowej 1 w latach 1918-1919 drewniany dom tzw. dworek mieszczański, zachowany dziś w zespole dworskim w Szymbarku (tzw. „Dróżnicówka”).

⁶² Kamil Ruszała „Wielka Wojna w małym mieście. Gorlice w latach 1914 – 1918”, Kraków 2015, str. 162.

ARCHITEKTURA SAKRALNA

Rzymskokatolickie **kościół w Staszówce (1928) i Krygu (1932-1934)**, wzniesione na planie krzyża łacińskiego, z wieżą w fasadzie, prezentują modernistyczne formy, nawiązujące do baroku. Drewniany kościół w Wysowej, zbudowany w latach 1936-1938 według projektu znanego architekta warszawskiego (czynnego też w Krakowie) Zdzisława Mączeńskiego (1878-1961), nawiązuje do tradycji drewnianej architektury sakralnej, będąc interesującą próbą nawiązania do regionalnej tradycji. Ciekawym dziełem klasycyzującego modernizmu z lat 20. jest kaplica grobowa rodziny Płockich na cmentarzu w Gorlicach, z dwukolumnowym, doryckim portykiem w fasadzie. Interesująco przedstawia się **kaplica grobowa Długoszów** (właściciele Siar) na cmentarzu w Sękowej, w formie klasycyzującej, doryckiej świątyni.

Cerkwie prawosławne w Bartnem (1928-1930) i Bodakach (1934), chociaż drewniane i trójczłonowe, nie mają w zasadzie nic wspólnego z tradycją zachodniołemkowską, nawiązując raczej do budownictwa Bojków. Pierwsza z nich charakteryzuje się wydatnymi kopułami wieńczącymi wszystkie człony, druga – dzieło miejscowego cieśli Wasyla Frencko, prezentuje znacznie skromniejsze formy. Do tradycji huculskiej nawiązała drewniana **cerkiew w Gładyszowie**, wzniesiona w latach 1934-1938 na planie krzyża greckiego (z potężną kopułą na wysokim bębnie) przez cieśli sprowadzonych z Huculszczyzny. Architekturę murowaną reprezentuje utrzymana w duchu modernizmu rozbudowa cerkwi w Rozdzielu przeprowadzona z 1927 r.

ZABUDOWA UZDROWISKOWA I LETNISKOWA

Nowością tych czasów było pojawienie się w powiecie gorlickim stylowej architektury uzdrowiskowej. Prym wiodła tu **Wysowa**, gdzie już w XIX w. odkryto źródła znakomitych wód mineralnych. Pierwotną zabudowę zniszczyły działania wojenne lat 1914 – 1915, natomiast dwudziestolecie międzywojenne to czas wielkiego rozwoju uzdrowiska. W istniejącym Parku Zdrojowym zbudowano **pijalnię wód** projektu Tadeusza Stryjeńskiego, znanego z wielu podobnych realizacji (teatr w Krynicy). Obok powstał Dom Zdrojowy, zaś w Wysowej jak i wielu innych wsiach rozwijało się budownictwo uzdrowiskowo – letniskowe: w Łosiu, Hańczowej, Uściu Gorlickim, Szymbarku (pensjonat „Peretka”). Konkrencję Wysowej robiło znacznie mniejsze uzdrowisko Wapienne, gdzie zachowała się piętrowa willa z tego czasu.

DOBA OKUPACJI NIEMIECKIEJ (1939 – 1944/1945)

Działania władz niemieckich w Gorlicach były takie same jak w całej okupowanej Polsce i doprowadziły do eksterminacji lokalnej społeczności żydowskiej i ogromnych ofiar wśród Polaków. W wyniku Holokaustu zniknęła całkowicie społeczność żydowska Powiatu Gorlickiego, a wraz z nią praktycznie cały jej dorobek kulturowy, gdyż okupant starał się zatrzeć każdy ślad obecności Żydów, niszcząc synagogi, kirkuty, szkoły. Przetrwiała tylko synagoga w Bobowej (choć zniszczona) oraz cmentarz w tej miejscowości. Wymordowanie przez niemieckich okupantów Żydów z Gorlic, Biecza, Bobowej i okolic przyniosło więc zubożenie wielowiekowej, wielowątkowej kultury ziemi gorlickiej. Wspomnieniem po tragedii Holokaustu pozostały tablice ku czci ofiar wmurowane w ściany dawnych bożnic w Gorlicach (znajdowało się tu getto) i Bobowej oraz pomniki na będących miejscem masowych egzekucji kirkutach w Bieczu, Bobowej, Gorlicach i Stróżówce. Na wielu budynkach znajdują się też tablice mówiące o działalności ruchu oporu i walce Polaków z okupantem, choćby w postaci tajnego nauczania (za udział w którym groziła kara śmierci). Wiele budynków jest obarczonych swego rodzaju pamięcią okupacyjnej martyrologii: w budynku szkoły przy ul. Niepodległości stacjonowało wojsko niemieckie, we wspomnianym wyżej budynku –

„Szklarczykówce” w Gorlicach urządzono katownię Gestapo⁶³ (spośród prawie 2 tysięcy więzionych tu osób około 300 poniosło śmierć), jeszcze gdzie indziej stacjonowała żandarmeria (ul. Stróżowska 24), zaś w budynkach przy dzisiejszej ulicy Parkowej okupant zorganizował obóz przejściowy (początkowo dla jeńców polskich a potem dla Żydów). Walki w rejonie Gorlic na przełomie lat 1944/1945 dokumentuje cmentarz wojskowy Gorlicach (na terenach byłej rafinerii ropy naftowej „Glimar”).

OKRES POWOJENNY

Pierwsze lata powojenne przyniosły kolejne zubożenie wieloetnicznej kultury, dokonane tym razem przez władzę komunistyczną: nastąpiło przesiedlenie ludności łemkowskiej zrazu do ZSRR (na Ukrainę), a następnie na Ziemię Zachodnie w ramach akcji „Wisła” (1947 r.). Gęsto zaludnione i zagospodarowane południowe obszary Powiatu Gorlickiego stały się nagle pustką, ogarnianą przez las – uległy anihilacji całe wsie. Było to katastrofalne w skutkach dla regionalnego budownictwa drewnianego, szczególnie świątyni, ale także tradycyjnej zabudowy wiejskiej oraz cmentarzy z I WŚ, rozszanych po Beskidzie Niskim. Radykalnie zmieniał się harmonijnie ukształtowany krajobraz kulturowy, gdyż destrukcji budownictwa drewnianego towarzyszył – jak w całym bloku państw komunistycznych – rozwój pozbawionego jakichkolwiek ambicji estetycznych i jakiegokolwiek oryginalności budownictwa „pudełkowego”: bloków z wielkiej płyty i kubicznych domów. To one, pozbawione jakichkolwiek odniesień do regionalizmu i tradycji, stopniowo zdominowały i zniekształciły krajobraz. Proces ten został zahamowany w wyniku zmian politycznych na przełomie lat 80. i 90. XX w. Od tego czasu zaczęła rozwijać się architektura niewątpliwie ambitniejsza, lecz przerwanie więzi z historią jest nieodwracalne: w powiecie gorlickim – jak w całej Polsce – brak jest widocznych, architektonicznych odniesień do tradycji, tak tu przecież bogatej i różnorodnej.

Odrębnym zagadnieniem są wysiłki zmierzające do ochrony zasobów zabytkowych. Bez wątpienia najtrudniejszy jest problem zachowania wiejskiego budownictwa regionalnego, zarówno łemkowskiego, jak na terenie Pogórza. Wpis do rejestru zabytków znacznej części łemkowskiej wsi Bartne – zaś w granicach chronionej strefy także poszczególnych zagród i chałup – nie przyniósł skutecznej ochrony wobec niemożności dostosowania zabytkowych obiektów do współczesnych potrzeb życiowych mieszkańców. Bardziej skuteczne były translacje poszczególnych, wykupywanych obiektów do skansenów w Sanoku, Nowym Sączu i jedyne na omawianym terenie, Skansenu Wsi Pogórzańskiej im. Prof. Romana Reinfussa w Szymbarku.

Jak w całej Polsce – stosunkowo najlepiej zachował się zasób zabytkowej architektury sakralnej. Dotyczy to pierwszym rzędzie kościołów rzymskokatolickich, które mimo trudnej sytuacji Kościoła w dobie komunistycznych represji utrzymały swą funkcję. Poważnym problemem stawało się niekiedy przenoszenie funkcji parafialnych ze starego do nowego kościoła, w wyniku czego ten pierwszy popadał w zaniechanie⁶⁴. Największą, niezwykle bolesną stratą było zniszczenie przez dwa pożary bezcennego, drewnianego, późnogotyckiego kościoła w Libuszy⁶⁵. Ochrona drewnianych kościołów rozwija się dziś dzięki powszechnemu uświadomieniu ich niezwyklej wartości – jako kwintesencji rodzimej kultury, zjawiska o wielowiekowym (XV – pocz. XX w.) cyklu rozwojowym. Wyrazem tej świadomości w skali międzynarodowej było umieszczenie aż pięciu najwybitniejszych drewnianych kościołów i cerkwi Powiatu Gorlickiego na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO (w 2003 i 2013 r.) Nadanie ochronie tych drewnianych obiektów wymiaru ogólnoświatowego – to w dużej mierze zasługa wybitnego krakowskiego historyka sztuki Mariana Korneckiego.

⁶³ A następnie katownię NKWD – ten sam budynek w 1945 r. stał się siedzibą jej lokalnej komórki.

⁶⁴ Spotkało to np. świątynie w Lipinkach czy Moszczenicy – ale dziś obiekty te są doskonale odrestaurowane.

⁶⁵ Należy się liczyć z wykreśleniem tego obiektu z rejestru zabytków wobec jego całkowitej destrukcji.

Szansą dla wielu cerkwi, pozbawionych swych odwiecznych opiekunów, było użytkowanie ich przez parafie rzymskokatolickie. Niekiedy dokonywano wtedy ingerencji w zabytkowe wyposażenie, przystosowywane do liturgii rzymskokatolickiej, należy jednak podkreślić, że dzięki opiece Kościoła katolickiego większość tego zasobu zachowała się – gdyby nie to, starania o wpis na Listę UNESCO np. cerkwi w Owczarach byłyby bezprzedmiotowe.

Jak w całej Polsce – dewastacji uległy zespoły architektury pałacowej i dworskiej. Przyczyną była komunistyczna reforma rolna, przeprowadzona w oparciu o dekret wydany już przed zakończeniem wojny (6 września 1944 r.). W wyniku radykalnej zmiany funkcji liczne zabytki zostały zniszczone, te zaś, które przetrwały – znalazły się na ogół w złym stanie technicznym, tracąc swe wyposażenie. Dewastacji uległy też dworskie parki, dziś lepiej czytelne na archiwalnych planach, niż w aktualnym stanie. Drastycznym przykładem jest tutaj zespół pałacowo-parkowy Skrzyńskich w Zagórzanach, doprowadzony do stanu niemalże ruiny. Podobny los był także udziałem pałacu Długoszowskich w Bobowej, jednak w tym wypadku udało się proces degradacji w porę powstrzymać. Obronną ręką wyszedł za to z zawieruch dziejowych pałac Długosza w Siarach.

KATALOG ZASOBÓW KULTUROWYCH POWIATU GORLICKIEGO

Poniższy katalog bazuje na materiale zawartym w poprzednim powiatowym programie opieki nad zabytkami, drobiazgowo zebranym i usystematyzowanym przez prof. Bogusława Krasnowolskiego⁶⁶.

Materiał ten, oparty na publikacjach naukowych, kartotekach i opracowaniach Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora oraz penetracjach terenowych, objął również uwagi szeregu instytucji, stowarzyszeń i środowisk lokalnych, zaangażowanych na różnych polach i w różnym stopniu w omawianą problematykę. Powstanie tak bogatego katalogu i jego powszechna dostępność w ramach poprzedniej edycji programu, pozwala w obecnym opracowaniu na pominięcie części opisowej konkretnych zabytków i skupienie się na ukazaniu zachodzących zmian – najczęściej korzystnych, rzadko negatywnych – w ochronie zasobu dziedzictwa kulturowego powiatu.

MIASTO I GMINA BIECZ		
Rada Miejska w Bieczu uchwałą nr XVI/196/2016 z dnia 29 lutego 2016 r. przyjęła „Program Opieki nad Zabytkami Gminy Biecz na lata 2016 – 2019”.		
BIECZ		
	STAN DO 2010 R.	STAN OBECNY
Zespół miejski	Dzielnica staromiejska wpisana do rejestru zabytków, o wybitnych walorach kulturowych. Zalecane opracowanie studium historyczno-urbanistycznego, określającego strefy ochrony konserwatorskiej. Strefy te winny być uwzględnione w planie zagospodarowania przestrzennego, stając się prawem lokalnym po jego przyjęciu przez Radę Gminy. Większa część historycznego centrum miasta powinna być objęta strefą ścisłej ochrony konserwatorskiej	13 stycznia 2009 roku Rada Miejska w Bieczu uchwałą nr XXIII/243/2009 przyjęła „Lokalny plan rewitalizacji Biecza na lata 2009 - 2023”. W latach 2010 – 2012 w ramach projektu „Rewitalizacja Układu Staromiejskiego miasta Biecz dla rozwoju produktu turystycznego - część I”

⁶⁶ „Program opieki nad zabytkami Powiatu Gorlickiego na lata 2011 – 2014”, Mała Poligrafia Redemptorystów w Tuchowie, Wydanie I, Kraków-Gorlice 2011; zob: <http://dziennikiwojewodzkie.pl/ShowAct.aspx?ID=94880>

	krajobrazu z zabudową.		przeprowadzono szereg prac remontowych na obiektach wpisanych do rejestru zabytków: wymieniono nawierzchnię płyty rynku wraz z elementami małej architektury, przebudowano uliczki wokół rynku i przyległe, wykonano alejkę spacerową przy murach obronnych, zagospodarowano plac Kromera oraz plac za budynkiem nr 18 w rynku. W „Czerwonej księdze krajobrazu Polski” uznany wraz z kościołem pw. Bożego Ciała za wartość o randze 3 regionalnej ⁶⁷ .
Zespół kościoła parafialnego pw. Bożego Ciała	Całość (poza nową plebanią) wpisana do rejestru zabytków.		
	kościół	Stan zachowania średni: konieczna konserwacja elewacji z wyeliminowaniem biologicznych i chemicznych przyczyn zniszczeń oraz cennego wystroju.	Wraz z dzielnicą staromiejską uznany za zabytek o znaczeniu regionalnym.
	dzwonnica	Stan zachowania dobry.	
	dawny kościół św. Barbary	Stan zachowania zły: mury zawilgocone, destrukcja cegły, wewnątrz ubytki tynku. Konieczne osuszenie, konserwacja elewacji z wyeliminowaniem biologicznych i chemicznych przyczyn zniszczeń.	
	stara plebania	Dawny klasztor norbertanek; stan dobry.	
	mur	Mur dawnego cmentarza przykościelnego z bramą; stan dobry.	
	ogrodzenie cmentarza	Stan średni.	
Zespół klasztoru reformatów z kościołem św. Anny	Wpisany do rejestru zabytków. Stan dobry za wyjątkiem muru z kaplicami – stacjami Drogi Krzyżowej.		Przeprowadzono kompleksową konserwację ołtarza głównego oraz obrazu „Ukrzyżowanie”.
Synagoga	Wpisana do rejestru zabytków (siedziba urzędu		

⁶⁷ Wojewódzki Konserwator Zabytków proponuje rangę 2 krajową; Maria Baranowska-Janota, Roman Marcinek, Zbigniew Myczkowski „Czerwona księga krajobrazu Polski” Kraków 2004

	oraz biblioteki), stan dobry.	
Mury obronne	Stan zachowania obwodu obronnego zróżnicowany. Jedynie fragmentarycznie wpisany do rejestru zabytków - konieczny wpis całości fortyfikacji oraz przyjęcie zasad ich ochrony i ekspozycji.	
Ratusz	Wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania dobry.	Wykonano remont schodów na wieżę, z przystosowaniem do przepisów ppoż. i BHP; wykonano remont piwnic i holu.
Gród starościński	Wpisany do rejestru zabytków (siedziba szkoły). Stan dobry, postulowane powiązanie z ekspozycją murów miejskich od zachodu.	
Szpital św. Ducha	Wpisany do rejestru zabytków. Stan bardzo zły, bliski ruinie. Konieczna rekonstrukcja ze względu na unikatową wartość obiektu, jako jednego z najcenniejszych obiektów późnogotyckiego budownictwa świeckiego.	Wykonano i zamontowano stolarkę okienną i drzwiową. Budynek umieszczony na liście obiektów zagrożonych. W 2016 r. przystąpiono do I etapu prac konserwatorskich elewacji.
Grodzisko kasztelańskie	Wpisane do rejestru zabytków, reliktove, niewidoczne. Rekomendowane badania archeologiczne.	
Podgrodzie	Wpisane do rejestru zabytków, rekomendowane badania archeologiczne. Dodatkowo należy rozważyć celowość przeniesienia chałupy przy cmentarzu do skansenu.	
Folwark na Załawiu	Dawna siedziba wójtów bieckich, obecnie w ruinie. Konieczne badania i ocena celowości zachowania obiektu.	
Dom Kromera	Wpisany do rejestru zabytków, obecnie oddział Muzeum Ziemi Bieckiej. Stan zachowania średni, pilnej konserwacji wymaga kamieniarka okienna.	Wykonano remont elewacji.
Dom Zbója Becza (kamienica Chodorów)	Wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania średni. Konieczna pilna konserwacja odsłoniętych wątków ceglanych (postępująca destrukcja) i renesansowego portalu kamiennego w sieni.	Przeprowadzono remont elewacji i dachu.
Dom Barianów-Rokickich (Dom z Basztą, Stara Apteka)	Wpisany do rejestru zabytków, obecnie (wraz z sąsiednim domem siedziba Muzeum Ziemi Bieckiej). Stan średni, wymagający bieżących konserwacji.	Wykonano remont wraz z basztą i murami.
Kapliczka św. Floriana	Wpisana do rejestru zabytków, stan dobry. Celowe przywrócenie bielienia.	
Kapliczka na	Wpisana do rejestru zabytków. Część	

Harcie	cmentarza nr 105 z IWŚ; stan bardzo zły, konieczna interwencja.	
Kapliczki i figury	<ul style="list-style-type: none"> - św. Michała Archanioła na ul. Reformackiej (pod klasztorem franciszkanów); stan dobry, rekomendowany wpis do rejestru zabytków - kapliczka Najświętszej Marii Panny na ul. Reformackiej (pod klasztorem franciszkanów); stan dobry, rekomendowany wpis do rejestru zabytków - kapliczka św. Antoniego pod Górą Zamkową (przy ul. Grunwadzkiej 22; rekomendowany wpis do rejestru zabytków - kapliczka słupowa (figura „szubieniczna”, ul. Bochniewicza 33); celowy wpis do rejestru zabytków - kapliczka Matki Boskiej z Lourdes, ul. Kazimierza Wielkiego 49 - kapliczka Matki Boskiej Szkaplerznej, ul. Kazimierza Wielkiego - figura przy ul. Tumidajskiego (kapliczka ze skamieniałymi bochnami chleba); celowy wpis do rejestru zabytków 	W 2016 r. przystąpiono do remontu kapliczki NMP przy ul. Reformackiej.
Cmentarz katolicki z kaplicą św. Piotra	Stan elementów kamiennych zły; celowe wpisanie kaplicy do rejestru zabytków i przeprowadzenie badań archeologicznych.	
Kirkut przy ul. Tysiąclecia	Obiekt wymaga uporządkowania; celowe wpisanie do rejestru zabytków. Miejsce masowych straceń doby Holocaustu. Obejmuje także cmentarz nr 107 z I WŚ.	
Cmentarz nr 105 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania bardzo zły, konieczna interwencja.	Przeprowadzono pielęgnację zieleni.
Cmentarz wojenny nr 106 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania dość dobry.	
Cmentarz nr 108 z WŚ	Zlokalizowany przy klasztorze reformatów. Stan dość dobry.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 18.09.2013 r.
Cmentarz nr 109 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków. W trakcie remontu.	Wykonano gruntowny remont obiektu.
Dworek „Nędzówka” (Wantuchówka)	Wpisany do rejestru zabytków. Stan bardzo zły, bliski ruinie.	Przeprowadzono kapitalny remont obejmujący: świetlicę w przyziemiu, pomieszczenia biurowe na parterze, ciągi komunikacyjne, węzły sanitarne oraz kotłownię wraz z wymianą źródła ciepła. Obecnie siedziba

		instytucji gminnych i organizacji pozarządowych ⁶⁸ .
Budynki szkół	<ul style="list-style-type: none"> - przy ul. Bochniewicza 2, obecnie Zespół Szkół nr 2; stan dobry, celowy wpis do rejestru zabytków - przy ul. Grodzkiej 22, obecnie Zespół Szkół nr 1; stan dobry, celowy wpis do rejestru zabytków - przy ulicy Kazimierza Wielkiego 11, obecnie Zespół Szkół Zawodowych im. Św. Jadwigi Królowej; stan dobry, celowy wpis do rejestru zabytków. 	
Domy mieszczzańskie	<ul style="list-style-type: none"> - zabudowa ul. Grodzkiej - numery: 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 24, 26, 30 - ul. Kromera 3 - zabudowa ul. Piekarskiej - numery: 1, 4, 7, 11, 23, 25 - zabudowa ul. Potockiego - numery: 2, 4, 6 - zabudowa rynku - numery: 10, 11, 12, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28 - zabudowa ul. Węgierskiej - numery: 3, 5, 11, 15, 17 <p>Rekomendowane zachowanie form fasad i brył, z ewentualnym przywracaniem zdekompletowanego wystroju tychże.</p>	
BINAROWA		
Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła	Umieszczony na liście światowego dziedzictwa UNESCO w 2003 r. Wpis do rejestru zabytków (wraz z dzwonnica). Zagrożony powodziami. Stan zachowania dość dobry, niemniej nie odpowiadający wysokiej randze zabytkowej.	<p>Przeprowadzono szereg prac remontowych i konserwatorskich:</p> <ul style="list-style-type: none"> - stabilizacja posadowienia kościoła i jego posadzki - konserwacja malowideł ściennych, restauracja ołtarza głównego, ambony, ołtarzy bocznych, ławy i szafy organowej - konserwacja techniczno-estetyczna. <p>Wpisano do rejestru zabytków elementy wyposażenia (chorągiew). „Czerwona księga krajobrazu Polski” nadaje obiektowi wartość rangi 2 krajowej.</p>
Budynek dawnej szkoły ludowej	Stan zachowania dobry.	

⁶⁸ Informacja za: Samorządowy Portal Internetowy Gminy Biecz:

http://biecz.pl/asp/pl_start.asp?schemat=&menu=7&dzialy=7,%20199&typ=13&akcja=artykul&artykul=4518

Cmentarz katolicki	Potrzebna konserwacja elementów kamiennych.	
Cmentarz nr 110 z I WŚ	Stan zachowania zły. Konieczny wpis do rejestru zabytków oraz przeprowadzenie remontu.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z 16.12.2013 r.
Figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej	Stan dobry.	
BUGAJ		
Figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej	Stan dobry.	
GŁĘBOKA		
Zabudowa wsi	Budynki umieszczone w gminnej ewidencji zabytków.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie dowru do rejestru zabytków.
GRUDNA KRĘPSKA (dawna nazwa Grodna)		
Kapliczka		
Dwór	Stan zachowania zły. Potrzebny wpis do rejestru zabytków.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie obiektu do rejestru zabytków.
KORCZYNA		
Dwór na Załawiu	Obecnie część Biecza, opis sytuacji powyżej.	
LIBUSZA		
Układ przestrzenny wsi	Modelowy przykład regularnie rozmierzonej, dużej wsi osadzonej na prawie niemieckim.	
Kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny	Wpisany do rejestru zabytków; przed pożarem w 1986 r. stanowił wybitne dzieło późnogotyckiego budownictwa drewnianego. Zrekonstruowano bryłę wraz z detalami (portale i obramienia okienne). W otoczeniu potrzebne remonty konserwatorskie uszkodzonej dzwonnicy i zachowanej w złym stanie kapliczki.	W lutym 2016 r. kościół doszczętnie spłonął. Być może zostanie wykreślony z rejestru zabytków.
Stajnia plebańska	Wpisana do rejestru zabytków, przeniesiona do skansenu w Sanoku.	
Dwór i ogród dworski	Stan zachowania zły. Konieczny konserwatorski remont kapitalny dworu i rekompozycja parku	
Cmentarz katolicki	Potrzebna konserwacja większości elementów kamiennych.	
Kapliczka		
Chałupa nr 152	Wpisana do rejestru zabytków, ale rozebrana w latach 80-tych XX w.	

Cmentarz wojenny nr 101 z I WŚ	Stan bardzo zły. Konieczne wpisanie do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 16.01.2014 r.
Krzyże przydrożne	- kamienny z płaskorzeźbionym przedstawieniem Ukrzyżowanego - żeliwny, na kamiennym cokole Celowa konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
RACŁAWICE		
Spichlerzyk murowany z kamienia	Stan dość dobry.	
Cmentarz wojenny nr 111	Stan bardzo zły. Konieczny wpis do rejestru zabytków oraz restauracja i rekonstrukcja.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 16.01.2014 r.
Figura Serca Jezusa	Stan dość dobry.	
ROŻNOWICE		
Kościół parafialny pw. św. Andrzeja	Po kościele w Szalowej najwybitniejsze dzieło późnego baroku w sakralnej architekturze drewnianej. Wpisany do rejestru zabytków. Po pożarze w 1992 r. rekonstruowany z długimi przerwami. Konieczna dalsza odbudowa.	Wykonano podbicie fundamentów, odbudowano dach oraz strop nawy głównej i prezbiterium, przeprowadzono remont kruchty bocznej, sufitów zakrystii i kaplicy bocznej i oszalowanie szczytów wewnętrznych. Przystąpiono do wykonania programów konserwatorskich (dla elementów wnętrza, dla elementów architektury wnętrza, polichromii oraz ścian zewnętrznych).
Osada wczesno - średniowieczna	Stanowisko nr 3 obok drogi do Rzepiennika Suchego.	
Dwór	Celowe przeprowadzenie badań architektonicznych.	
Spichlerz plebański	Wpisany do rejestru zabytków	Wykreślony z rejestru zabytków nieruchomości Województwa Małopolskiego decyzją z dnia 19.10.2011 r. (przeniesiony do skansenu w Szymbarku i adaptowany na budynek administracyjno-edukacyjny, podlega ochronie wraz z całym obiektem).
Zagroda nr 18	Wpisana do rejestru zabytków, przeniesiona do skansenu w Sanoku.	
Cmentarz	Potrzebna konserwacja elementów	

katolicki	kamiennych.	
Cmentarz wojskowy nr 112 z I WŚ	Stan bardzo zły. Konieczny wpis do rejestru zabytków oraz restauracja.	
Kapliczki i figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka murowana - figura św. Jana Nepomucena, konieczna konserwacja kamienia i wpis do rejestru zabytków - św. Michała Archanioła, konieczna konserwacja kamienia i wpis do rejestru zabytków - św. Tadeusza (przed kościołem), konieczna konserwacja kamienia i wpis do rejestru zabytków, - Matki Boskiej z Dzieciątkiem, konieczna konserwacja kamienia - Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej; stan dobry. 	
SITNICA		
Figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - Matki Boskiej, kamienna - krzyż kamienny z płaskorzeźbionym przedstawieniem Ukrzyżowanego i płaskorzeźbami świętych na cokole: celowa konserwacja kamienia - drewniana, w formie słupa, z płaskorzeźbami św. Józefa Dzieciątkiem, Serca Jezusa, Matki Boskiej: celowa konserwacja - krzyż drewniany z „szafową” kapliczką - krzyż drewniany z rzeźbą Ukrzyżowanego 	
STRZESZYN		
Cmentarz wojenny nr 104 I WŚ	Stan zły. Konieczny wpis do rejestru zabytków oraz restauracja i rekonstrukcja wszystkich pierwotnych elementów.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 31.03.2009 r.
Kapliczki i figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka słupowa (nr 64) - kapliczka słupowa (nr 66) - kapliczka z krzyżem (nr 72) - kapliczka-krzyż (nr 154) - krzyż przydrożny (nr 292) - krzyż przydrożny z kapliczką (nr 420) - kapliczka z figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem (nr 447) 	

MIASTO I GMINA BOBOWA		
BOBOWA		
	STAN DO 2010 R.	STAN OBECNY
Układ urbanistyczny miasta	Zalecane opracowanie studium historyczno-urbanistycznego, określającego strefy ochrony konserwatorskiej. Strefy te winny być uwzględnione w planie zagospodarowania przestrzennego, stając się prawem lokalnym po jego przyjęciu przez Radę Gminy. Większa część historycznego centrum miasta powinna być objęta strefą ścisłej ochrony konserwatorskiej krajobrazu z zabudową.	Rada Miejska Bobowej podjęła uchwałę Nr XXXVII/261/13 z dnia 23 września 2013 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami (Dz. Urz. Woj. Małopolskiego z 2013 r., poz. 5821).
Kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych	Wpisany do rejestru zabytków, stan zachowania dość dobry. Należy przywrócić tynk gładki, przeprowadzić specjalistyczną konserwację portalu gotyckiego w fasadzie oraz portalu barokowego w elewacji południowej.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie plebanii przy kościele do rejestru zabytków ⁶⁹ .
Kościół św. Zofii	Wpisany do rejestru zabytków, stan zachowania zły. Konieczna specjalistyczna konserwacja kamiennego wątku wraz ze spoinami i portali.	Przeprowadzono remont dachu, wykonano izolację fundamentów, kanalizację deszczową i uzupełniono instalację odgromową. Przystąpiono do remontu konserwatorskiego dzwonnicy (ściany i schody kamienne).
Cmentarz katolicki (stary) oraz cmentarz nr 133 z I WŚ	Wpisane do rejestru zabytków. Stan zachowania większości nagrobków kamiennych zły, postępująca destrukcja kamienia; potrzebna specjalistyczna konserwacja. Stan cmentarza wojennego dobry.	Opracowano program konserwatorski dla cmentarza nr 133 z I WŚ. Na jego podstawie przeprowadzono konserwację elementów betonowych, kamiennych i metalowych. Przeprowadzono konserwację krzyży oraz wykonano i zamontowano tabliczki z nazwiskami pochowanych żołnierzy. Odtworzono układ mogił i nagrobków; dokonano rekonstrukcji nie zachowanych nagrobków oraz brakujących krzyży, w tym mogiły oficerskiej. Wykonano również wycinkę drzew.
Synagoga	Wpisana do rejestru zabytków. Stan zachowania bardzo dobry.	Wykonano izolację i odwodnienie budynku; sporządzono ekspertyzy techniczne oraz wykonano projekt

⁶⁹ Wykaz Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 31 stycznia 2014 r.; lista jest weryfikowana przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

		budowlany wzmocnienia konstrukcji budynku. Dokonano odświeżenia polichromii na powierzchni ściany południowej.
Kirkut (przysiółek Humry)	Wpisany do rejestru zabytków, w obrębie kirkutu cmentarz nr 132 z I WŚ. Stan zachowania zły, konieczne podjęcie specjalistycznej konserwacji.	Opracowano projekt historyczno-odtworzeniowy oraz konserwatorski cmentarza nr 132 z I WŚ.
Fortyfikacje miejskie	Celowe badania archeologiczne oraz opracowanie projektu konserwatorskiego ich ekspozycji.	
Zabudowa miasteczka	Budynki umieszczone w wojewódzkiej ewidencji zabytków: - ul. Okrężna 1 - rynek – numery: 9, 11, 14 A, 15 - ul. św. Zofii – numery: 1, 3 - ul. Grunwaldzka – numery: 5, 16, 21, 25, 42, 36 - ul. Węgierska 11 - ul. Okrężna 1 - ul. Długoszowskich 6 - ul. Berdechowska 7 - ul. Cicha 49 - budynek OSP - dworce kolejowe „Bobowa Miasto” oraz „Bobowa stacja”	
Dwór Długoszowskich	Stan bardzo zły, grożący ruiną. Konieczne szybkie zabezpieczenie awaryjne oraz dalsze badania.	Dwór został zakupiony przez gminę Bobowa, gruntownie odrestaurowany i zaadoptowany specjalnie na potrzeby przyszłej szkoły muzycznej. Szkoła Muzyczna I stopnia w Bobowej powstała we wrześniu 2014 roku i jest prowadzona przez gminę ⁷⁰ .
Kapliczka św. Floriana	Zlokalizowana na rynku, stan dobry.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie kapliczki do rejestru zabytków.
BRZANA		
Kapliczki i krzyże przydrożne	Pięć kapliczek i trzy krzyże pozostające wojewódzkiej ewidencji zabytków.	
JANKOWA		
Park dworski	Wpisany do rejestru zabytków; celowa rewaloryzacja.	
JEŻÓW		

⁷⁰ Informacja za: <http://szkolamuzyczna.bobowa.pl/>

Dwór obronny	Wpisany do rejestru zabytków; stan dobry, aczkolwiek wymaga remontu więźby dachowej.		
Park krajobrazowy	Wpisany do rejestru zabytków; z relikdami fortyfikacji.		
Kapliczki	- kapliczka murowana przy drodze - kapliczka Jezusa Frasobliwego; stan dobry.		
SĘDZISZOWA			
Kapliczki	- kapliczka murowana z 1860 r.		
Zabudowa	W wojewódzkiej ewidencji zabytków: - budynek OSP - dom nr 43		
SIEDLISKA			
Zespół parkowo – dworski	Wpisany do rejestru zabytków; zaniedbany.		Wykonano dokumentację historyczno-odtworzeniową cmentarza nr 134 z I WŚ. Opracowano program konserwatorski wraz z wykonaniem i montażem tabliczek z nazwiskami pochowanych żołnierzy.
	dwór i park	Wymaga remontu konserwatorskiego. W parku konieczna rewaloryzacja.	
	kuchnia, stajnia, stodoła	Stan średni.	
	kościół	Stan średni	
	cmentarz „stary” cmentarz nr 134 z I WŚ	Wymaga specjalistycznej konserwacji.	
Kościół pomocniczy pw. św. Mikołaja	Wpisany do rejestru zabytków, stan zachowania bardzo dobry.		Przeprowadzono renowację kościoła (m. in. dach nad dobudówką boczną i wejściem głównym oraz przebudowa schodów). Przystąpiono do remontu kamiennego muru ogrodzeniowego przy kościele.
Kapliczki i figury	W wojewódzkiej ewidencji zabytków: - kapliczka przy przejeździe kolejowym - kapliczka murowana (nr 34) - kapliczka murowana (nr 11) - kapliczka murowana św. Mikołaja - figura św. Jana Nepomucena		
Zabudowa	Budynki umieszczone w wojewódzkiej ewidencji zabytków.		
STRÓŻNA			
Kapliczki i budynki	W wojewódzkiej ewidencji zabytków: - kapliczka z rzeźbą Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej - kapliczka naprzeciw szkoły - budynek szkoły podstawowej		
Kuźnia	Należy rozważyć możliwości zachowania na		

miejscu lub przeniesienia do skansenu.			
WILCZYSKA			
Kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa	Wpisany do rejestru zabytków; stan ogólny dobry.		Renowacja dachu oraz fasady kościoła. Decyzją Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 18.03.2013 r. z rejestru skreślono kaplicę Majchrowiczów (zaważyła się w wyniku osunięcia zbocza) ⁷¹ . Kompleksową renowację przeszła kaplica Ramułtów.
	kaplice	Majchrowiczów z 1862 r. i Ramułtów z przełomu XVIII i XIX w. - wymagają remontu.	
	dzwonnica	Stan dobry.	
	kościół	Stan dobry	
Kapliczka św. Floriana	Wpisana do rejestru zabytków.		W 2016 r. przystąpiono do wykonania I etapu remontu obejmującego zabezpieczenie fundamentu oraz zadaszienia ⁷² .
Cmentarz katolicki z kaplicą	Konieczny remont całości, stan kaplicy zły.		
Kapliczki budynki	W wojewódzkiej ewidencji zabytków: cztery kapliczki i willa nr 27.		

MIASTO GORLICE

	STAN DO 2010 R.	STAN OBECNY
Układ urbanistyczny miasta	Zalecane opracowanie studium historyczno-urbanistycznego, określającego strefy ochrony konserwatorskiej. Strefy te winny być uwzględnione w planie zagospodarowania przestrzennego, stając się prawem lokalnym po jego przyjęciu przez Radę Miasta. Większa część historycznego centrum miasta powinna być objęta strefą ścisłej ochrony konserwatorskiej krajobrazu z zabudową. Szczególny nacisk należy położyć na eksponowanie cennej panoramy Gorlic od strony doliny Ropy, z dominantami w postaci ratusza, kościoła parafialnego i dworu Karwacjanów.	Rada Miasta Gorlice podjęła Uchwałę Nr 562/XLVII/2014 r. z dnia 28 sierpnia 2014 r. w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Gorlice na lata 2014-2017”.
Zespół zabudowy przedmieścia Zawodzie	Utrzymanie ogólnego charakteru zespołu, wobec złego stanu większości obiektów wymaga remontów kapitalnych wg projektów konserwatorskich.	Część budynków została wyremontowana – stan pozostałych nadal jest zły.
Kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Marii	Bazylika mniejsza od 2008 r. Stan dobry.	Planowany wpis do rejestru zabytków; proponowany do wpisu także przez Narodowy

⁷¹ Informacja Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków – Delegatura w Nowym Sączu za: <http://gorliceiokolice.eu/2013/04/remont-kaplicy-ramultow-glos-ma-konserwator>

⁷² Informacja za Regionalnym Portalem Informacyjnym Bobowa 24: <http://bobowa24.pl/2016/05/kapliczka-sw-floriana-w-wilczyskach-doczeka-sie-remontu/>

Panny		Instytut Dziedzictwa.
Synagoga	Wpisana do rejestru zabytków; obecnie piekarnia. Potrzebne przywrócenie pierwotnej formy fasadzie i wprowadzenie funkcji odpowiedniej dla architektury sakralnej.	Przywrócenie pierwotnej funkcji nie jest możliwe. W ramach rewitalizacji starówki gorlickiej, poprawiono znacznie fasadę.
Synagoga Beszt	Stan zły, obiekt zagrożony ruiną. Konieczny remont konserwatorski, zakładający przywrócenie dawnej bryły i dawnych elewacji (otworów, detalu).	Budynek został wyburzony w 2016 r. Na placu przed nim, w 2012 r. odsłonięto pomnik upamiętniający gorlickich Żydów zamordowanych w czasie Holokaustu.
Ratusz	Ważny akcent urbanistyczny panoramy Gorlic od strony doliny Ropy, dominanta rynku. Stan zachowania dobry.	Wskazany remont elewacji.
Dwór Karwacjanów	Wpisany do rejestru zabytków. Dominanta – obok kościoła – w panoramie Gorlic od strony doliny Ropy.	Stan zachowania bardzo dobry.
Zespół domów ul. Wąska 7-9-11	Siedziba Muzeum Regionalnego PTTK (tak zwany Dom Oskara Kolberga). Domy nr 9 i 11 wpisane do rejestru zabytków. Stan zachowania średni; konieczne prace konserwatorskie.	Wskazany remont elewacji.
Kamienice w rynku	Numery 6 i 7 – wpisane do rejestru zabytków. Potrzebna konserwacja fasady z przywróceniem pierwotnej kolorystyki.	Wskazany remont elewacji.
Budynek I LO im. Marcina Kromera	Dawne C. K. Gimnazjum. Celowy wpis do rejestru zabytków. Stan dość dobry; potrzebny remont i odtworzenie zgodne z pierwotnym.	Planowany wpis do rejestru zabytków.
Budynek szkoły	Dawna siedziba gorlickiego starostwa oraz Liceum Medycznego przy ul. Władysława Jagiełły 2. Stan zachowania dobry, celowy wpis do rejestru zabytków.	Planowany wpis do rejestru zabytków.
Budynek dawnej szkoły żeńskiej	Zlokalizowany przy placu Kościelnym 2. Stan dobry. Celowy wpis do rejestru zabytków.	Planowany wpis do rejestru zabytków.
Budynek szkoły	W miejscu dawnej szkoły ludowej przy ul. Wyszynskiego 16, w otoczeniu parku. Stan dobry.	Planowany wpis do rejestru zabytków.
Budynek starosta powiatowego	Obecnie również siedziba starostwa, przy ul. Biecka 3. Stan dobry; celowy wpis do rejestru zabytków.	Planowany wpis do rejestru zabytków.
Budynek sądu	Obok siedziby starostwa, przy ul. Biecka 5. Stan dość dobry; celowy wpis do rejestru zabytków.	Planowany wpis do rejestru zabytków.
Budynek banku	Przy ul. Władysława Jagiełły 8. Stan dobry; celowy wpis do rejestru zabytków, w perspektywie przywrócenie pierwotnej kolorystyki elewacji.	Planowany wpis do rejestru zabytków.

Budynek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”	Przy ul. Władysława Jagiełły 5, dawne gorlickie kino. Stan zły, cechy stylowe częściowo zatarte przez niewłaściwe przebudowy. Celowy wpis do rejestru zabytków i rewaloryzacja w oparciu o projekt konserwatorski.	Planowany wpis do rejestru zabytków.
Budynek stacji kolejowej	Stacja linii kolejowej Gorlice – Zagórzany wg typowego projektu stacji średniej wielkości. Stan dość dobry.	Stan po remoncie dobry.
Zespół dawnej rafinerii ropy w Gliniku Mariampolskim	Złożony z budynku biurowego, dwóch domów pracowniczych dla wyższej kadry, domu dla robotników (przy ul. Wyszyńskiego). Budynek administracyjny z symboliką górniczą (skrzyżowane młotki) i pozdrowieniem „Szczęść Boże”. Stan zachowania zły; celowe wpisanie do rejestru zabytków.	Budynek administracji wymaga prac zabezpieczających lub całościowego remontu.
Szklarczykówka	Wpisany do rejestru zabytków; przy ul. Legionów 13. Miejsce kaźni z czasów II WŚ.	Stan zachowania dobry.
Domy	<ul style="list-style-type: none"> - ul. Biecka 1 (secesyjny z 1912 r.); stan średni, celowy wpis do rejestru zabytków i renowacja fasady - ul. Kołłątaja 2 i 8 (miejsce tajnego nauczania z lat 1939 – 1945), zbudowane pod koniec XIX w.; stan dość dobry - wille przy ul. Krasińskiego 8, 10, 12, 14; zbudowane na początku XX w., stan dość dobry - willa przy ul. Kromera zbudowana ok. 1910 r.; - ul. 11 Listopada 1a, zbudowany w latach międzywojennych; stan dość dobry - ul. 11 Listopada 5, zbudowany pod koniec XIX w. - willa przy ul. 11 Listopada 17, stan dość dobry - willa ul. 11 Listopada 19, zbudowana w latach międzywojennych, stan dobry. Celowy wpis do rejestru zabytków jako jednego z ciekawszych dzieł architektury modernistycznej w skali miasta. - ul. 3 Maja 8, zbudowany w 1. poł. XIX w. - ul. 3 Maja 12, 17, 25, 27, 28, zbudowane pod koniec XIX lub na początku XX w. - ul. Mickiewicza 8 i 14, z przełomu XIX i XX w. - ul. Ogrodowa 1-tzw. „Dróżnicówka” (przeniesiony do skansenu w Szymbarku) oraz 17, z przełomu XIX i XX w. - ul. Piekarska 5, zbudowany w I poł. XIX w. Celowa rewaloryzacja fasady z ekspozycją detalu sztukatorskiego. - rynek-numery: 11, 12, 13, 16 	<p>Dom przy ul. Bieckiej 1 został wyburzony w 2012 r.</p> <p>Domy przy ul. 11 Listopada 19 oraz przy ul. Słowackiego 18 planuje się wpisać do rejestru zabytków.</p>

	<ul style="list-style-type: none"> - ul. Stróżowska 15 - ul. Słowackiego 3, 5 (miejsce tajnego nauczania w latach 1939 – 1945), 7 oraz 18 (celowy wpis do rejestru zabytków jako przykład secesji w Gorlicach) - dom MacGarvey’a przy ul. Wyszyńskiego 12, stan zachowania średni. 	
Kamienice	<ul style="list-style-type: none"> - ul. Biecka 6, przełom XIX i XX w., stan średni - ul. Chopina 11 i 13, przykłady odbudowy Gorlic po I WŚ; stan zachowania średni, celowy remont i zachowanie - ul. Łukasiewicza 8, zbudowana w latach międzywojennych - ul. Stróżowska 1 	Planowany wpis do rejestru zabytków kamienicy przy ul. Bieckiej 6.
Park Miejski (Sokolski)	Wpisany do rejestru zabytków; założony ok. roku 1900. Stan dobry, choć celowe jest przywrócenie i renowacja drewnianych pawilonów.	Wykonano prace konserwatorskie i remontowe przy Pomniku Niepodległości (Juliusza Słowackiego). Zamontowano drewnianą małą architekturę rekreacyjną, poprawiono również nawierzchnię niektórych alejek.
Park miejski im. Williama Henry’ego Mac Garvey’a	Założony staraniem przemysłowca przy rafinerii ropy naftowej na przełomie XIX i XX w. Stan zachowania średni; celowy wpis do rejestru zabytków i opracowanie konserwatorskiego projektu rewaloryzacji parku.	Planowany wpis do rejestru zabytków.
Cmentarz parafialny	Wpisany do rejestru zabytków wraz z kaplicami Płockich i Miłkowskich oraz ogrodzeniem. Potrzebna rewaloryzacja kompozycji zieleni cmentarnej oraz konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	Przeprowadzono prace restauratorskie przy Pomniku Powstańców Styczniowych (rekonstrukcja pierwotnej formy krzyża i tablic pamiątkowych). Od lipca 2015 r. trwają prace renowacyjne dotyczące: <ul style="list-style-type: none"> - figurki aniołka z nagrobka pochówku Marii Krystyny Augustynówny – sektor I, kwatera 1, gr. 4 (figura odnawiana przez ASP w Krakowie) - figura św. Heleny na nagrobku Heleny z Kosibowiczów – Tokarskiej, 18.01.1799, zm. 18.03.1855 – sektor III, kw. I, gr. 26 (etap dokumentacyjny)

		<ul style="list-style-type: none"> - pomnik z tablicą pochówku Stanisława Śliwy (starszy oficyał sądowy) ur. 1850, zm. 1907 r. – sektor II, kw. 2, gr. 65 (przesunięcie steli, wykonanie nowej tablicy, renowacja i konserwacja całości) - pochylony pomnik (brak krzyża) pochówku Zofii Milaczek, 1907 – sektor II, kw.2, gr. 68 (wymaga przeniesienia poza sąsiednie nagrobki, dorobienia krzyża, renowacji pomnika). - obelisk pochówku p. Bygowskiej – sektor IV, kw. 1, gr. 43A.
Kirkut	Wpisany do rejestru zabytków. Miejsce straceń doby Holokaustu. Obejmuje także dawny cmentarz nr 90 z I WŚ. Stan zachowania bardzo zły. Konieczne pilne opracowanie inwentaryzacji nagrobków, ich specjalistyczna konserwacja oraz całościowa rekonstrukcja cmentarza.	W 2016 r. odremontowano ohel.
Cmentarz nr 87 z I WŚ (ul. Łokietka)	Wpisany do rejestru zabytków. Stan dość dobry. Konieczna rekonstrukcja krzyża i wykonanie nowych tabliczek na krzyże nagrobne.	Śłużby konserwatorskie podczas przeglądów dokonanych w 2012 r. wskazały na konieczność wykonania różnego rodzaju prac, których zakres został określony przez „Zalecenia konserwatorskie”. Zostały one przekazane do Wojewody Małopolskiego wraz z wnioskami o dotacje w latach kolejnych.
Cmentarz nr 88 z I WŚ (ul. Dukielskiej)	Wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania średni.	W 2015 r. wykonano prace konserwatorskie przy cmentarzu nr 91, m. in. oczyszczono bramę.
Cmentarz nr 91 z I WŚ	Na Górze Cmentarnej (tzw. Korczak), wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania dobry. Konieczne przywrócenie w holu bramnym tablic marmurowych z inskrypcjami.	
Cmentarz nr 92 z I WŚ (ul. Stróżowska)	Wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania średni (pękający beton). Należy odtworzyć emaliowane tabliczki inskrypcyjne za krzyżach nagrobnych oraz drewniane ogrodzenie zamykające cmentarz od przodu.	
Cmentarz nr 98 (Glinik) z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania dobry, aczkolwiek potrzebna jest rekonstrukcja krzyża drewnianego typu „rosyjskiego”. Ponadto istnieje konieczność odtworzenia tabliczek inskrypcyjnych na nagrobkach.	
Cmentarz z II WŚ (ul. Wincentego Pola)	Stan zachowania dość dobry. Celowa wymiana tablicy z nazwiskami, umieszczenie danych o poległych na ich grobach oraz symboli religijnych. Celowe również wykonanie	

	estetycznego ogrodzenia oraz umieszczenie przy bramie zakładu przemysłowego informacji o dostępności cementarza.	
Figura Jezusa Frasobliwego na Zawodziu	Wpisana do rejestru zabytków. Miejsce umieszczenia pierwszej na świecie lampy naftowej (1854 r.). Stan dobry.	Wymaga remontu (obelisk, daszek i rzeźba Chrystusa).
Kapliczki i figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka św. Jana Nepomucena przy moście nad Ropą (ul. Mickiewicza, 1787-1788 r.); stan dobry - kapliczka, ul. Stróżowska z pocz. XIX w.; stan dobry - figura Matki Boskiej (kapliczka na stoku szkarpy miejskiej nad Ropą; ul. Kręta), wzniesiona w 1657 r. lub 1664; stan dobry – celowy wpis do rejestru zabytków - kapliczka na ul. Moniuszki - krzyż przydrożny, ul. Dmowskiego 60 (1875 r.); stan średni - celowy wpis do rejestru zabytków oraz konserwacja kamienia - krzyż wotywny przydrożny, ul. Kochanowskiego (1888 r.), konieczna konserwacja; celowy wpis do rejestru zabytków. 	W 2015 r. przeprowadzono gruntowne prace konserwatorskie i restauratorskie przy kapliczce na ul. Krętej. Miasto Gorlice zamierza podjąć starania o wpisanie obiektu do rejestru zabytków a także kapliczki św. Jana Nepomucena i krzyża przy ul. Dmowskiego.
Zespół pałacowy w Siarach (ul. Węgierska 135)	<p>Wpisany do rejestru zabytków w zakresie:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pałac: stan dobry - kordegarda: stan zły - oranżeria: stan zły - park z zespołem rzeźb i wazonów (pergola, fontanna): stan dobry - park leśny <p>Konieczne objęcie pracami konserwatorskimi całości założenia, wzmocnienie zbocza pałacowego celem uniknięcia obsunięcia się budowli.</p>	Pałac znalazł się na wojewódzkiej liście obiektów zagrożonych ze względu na zagrożenie osuwiskowe.

W latach 2012 – 2014 wpisano do rejestru zabytków i przeprowadzono konserwację starodruków cerkiewnych (Diecezjalny Ośrodek Kultury Prawosławnej „ELPIS” w Gorlicach) oraz wykonano konserwację techniczną i estetyczną wrót diakońskich w ikonostasie katedralnej cerkwi prawosławnej w Gorlicach (Parafia Prawosławna pw. św. Trójcy w Gorlicach).

GMINA GORLICE

„Gminny Program Ochrony Zabytków na lata 2014-2016” został przyjęty na sesji Rady Gminy Gorlice w dniu 30 stycznia 2013 r. uchwałą Nr XX/20/13.

BIELANKA

	STAN DO 2010 R.	STAN OBECNY
Cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Bogurodzicy	Wpisana do rejestru zabytków, (dziś prawosławna, użytkowana też przez grekokatolików i katolików). Stan zachowania dość dobry.	Przeprowadzono konserwację ikonostasu.

Cmentarz greckokatolicki	Elementy kamienne zwietrzałe; konieczna specjalistyczna konserwacja.	
Budynek dawnej szkoły ludowej łemkowskiej	Wpisany do rejestru zabytków ze spichlerzykiem; na miejscu wykupionej zagrody, czynny jako szkoła do 1961 r., od 1993 prywatne Muzeum Rzemiosła Łemkowskiego im. Stefana Czerhoniaka.	Obiekt w bardzo złym stanie technicznym, wymaga generalnego remontu.
Chałupa nr 76	Zbudowana w XIX w. Stan zły, wymagający konserwacji z impregnacją drewna i izolacją.	
BYSTRA		
Kościół parafialny pw. św. Józefa	Stan zachowania dobry. Celowe opracowanie karty inwentaryzacyjnej i wpis do rejestru zabytków.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie obiektu do rejestru zabytków.
Cmentarz katolicki	Założony ok. 1925 (data na najstarszym nagrobku). Nagrobki w formie krzyży z kamienia i sztucznego kamienia.	
Dwór Groblewskich	Dziś szkoła rolnicza.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie obiektu do rejestru zabytków.
Park dworski	Wpisany do rejestru zabytków w 1985 r.	Wypisano z rejestru 11.04.2007 r.
DOMINIKOWICE (dawniej: Kobylanka Górna)		
Grodzisko wczesnośrednio-wieczne	Celowe objęcie badaniami archeologicznymi.	
Figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - Św. Jana Nepomucena; potrzebna konserwacja kamienia - Serca Jezusa, z rzeźbą na cokole z płaskorzeźbą Św. Rodziny - krzyż kamienny z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego; potrzebna konserwacja kamienia, - krzyż kamienny z rzeźbami, - krzyż żeliwny na cokole kamiennym, - krzyż drewniany, rzeźbiony; potrzebna konserwacja drewna - krzyż drewniany, rzeźbiony z „szafkową” kapliczką 	
KOBYLANKA		
Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela	Wpisany do rejestru zabytków. Sanktuarium Jezusa Ukrzyżowanego od połowy XVIII w. Stan zachowania dość dobry. Wymaga remontu kapitałnego stropu i konserwacji polichromii. Celowe badania stratygraficzne tynków we wnętrzu dla ewent. ujawnienia późnobarokowej polichromii.	
Figura św. Jana	Usytuowana przed fasadą i schodami w murze	Przystąpiono do remontu

Nepomucena	otaczającym kościoł. Stan po konserwacji dość dobry; celowe specjalistyczne zabiegi konserwatorskie z usunięciem porostów i wzmocnieniem struktury kamienia.	w 2016 r.; remont zostanie zakończony do końca roku.
Cmentarz rzymskokatolicki	Założony ok. 1800 r. Zły stan kamiennych nagrobków, konieczna specjalistyczna konserwacja. Potrzeby remont konserwatorski kaplicy.	
Kaplica p.w. Matki Boskiej Królowej Korony Polskiej	Wpisana do rejestru zabytków; wewnątrz figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem.	
Kaplica –mauzoleum Skrzyńskich	Zbudowana w końcu XIX w. wtórnie powiązania z cmentarzem nr 99 z I WŚ. Stan zachowania średni; lico ceglane wymaga specjalistycznej konserwacji.	
Pozostałość zespołu dworskiego	Zachowana pozostałość parku krajobrazowego z XIX w. oraz gospodarczy staw. Celowa rekompozycja układu parku oraz zachowanie i oczyszczenie stawu.	
Kapliczki i figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka drewniana, konstrukcji słupowej; stan zachowania dobry - dwie figury św. Floriana; celowa specjalistyczna konserwacja kamienia - figura Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny oraz figura Serca Jezusa. Kamienne, stan dobry; kamień wymaga specjalistycznej konserwacji. 	
Gródek (Zamczysko „Kościelnisko”)	Wpis do rejestru zabytków. Celowe przeprowadzenie badań archeologicznych z ustaleniem datowania i charakteru.	
Cmentarz nr 99 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania dobry.	
Cmentarz nr 100 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania dość dobry. Celowa konserwacja betonowego ogrodzenia, rekonstrukcja drewnianego krzyża oraz konserwacja próchniejącego dębu. Konieczna jest także rekonstrukcja wyglądu i układu pola grobowego wraz z odtworzeniem tabliczek nagrobnych. Konieczne są także starania o wykupienie gruntu i utworzenie dojścia na cmentarz (obecnie jest to możliwe tylko przez teren prywatny).	
KWIATONOWICE		
Ogród dworski (w zespole dworskim)	Wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania dobry.	Własność prywatna, doskonale utrzymana. Właściciele udostępniają park do zwiedzania. Narodowy Instytut

		Dziedzictwa proponuje wpisanie do rejestru zabytków również dworu.
Kapliczka	Murowana, z początku XX w. Stan zachowania dobry.	
ROPICA POLSKA		
Ogród dworski	Wpisany do rejestru zabytków. Pozostałość zespołu dworskiego w Nowodworzu, na granicy Gorlic. Stan zły, kompozycja zatarta. Celowa rekompozycja ogrodu.	
Cmentarz nr 86 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania średni; celowy remont generalny ze szczególnym zwróceniem uwagi na odtworzenie wyglądu i układu pola grobowego oraz nagrobków wewnątrz.	Przeprowadzono remont ogrodzenia betonowego, krzyża, wykonano nowe schody oraz część ogrodzenia ze stali kutej, a także częściowo wyremontowano ogrodzenie betonowe. Wykonano odwodnienie wokół murów. Pozostał ostatni etap: wykonanie remontu ściany południowej.
Kapliczka przydrożna	Wpisana do rejestru zabytków. We wnętrzu grupa rzeźbiarska: Ukrzyżowany Chrystus między dwoma łotrami, barokowa. Stan zachowania dobry; konieczne zabezpieczenie rzeźb przed kradzieżą.	
Kapliczki i figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka przydrożna, z rzeźbą Chrystusa u słupa, barokowa. Stan zachowania dobry; konieczne zabezpieczenie rzeźb przed kradzieżą. Celowy wpis do rejestru zabytków (kapliczka o analogicznych cechach i wyposażeniu jak wyżej wymieniona). - figura z krzyżem i płaskorzeźbionym przedstawieniem Chrystusa; stan zachowania dobry - figura św. Barbary, z rzeźbą świętej na cokole, na którym znajduje się płaskorzeźba Serca Jezusa. Stan zachowania dobry. 	W 2016 r. wykonano remont kapliczki z rzeźbą Chrystusa u słupa.
STRÓŻÓWKA		
Cmentarz żydowski	Wpisany do rejestru zabytków, położony w lesie. W dobie Holokaustu miejsce egzekucji ok. 700 Żydów z Gorlic i Bobowej (14.08.1942). Stan zachowania zły. Konieczny remont, urządzenie oznakowanie dojścia i wycięcie samosiewek w obrębie cmentarza.	
Cmentarz nr 93 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania dość dobry; potrzebna konserwacja	Zgodnie z umową zawartą pomiędzy Gminą a Wojewodą

	wietrzejącego kamienia, rekonstrukcja pola grobowego wraz z nagrobkami oraz rekonstrukcja krzyża drewnianego i kutej furty wejściowej.	Małopolskim przeprowadzone zostaną prace konserwatorskie przy obiekcie. Pracownicy gminy stale wykonują prace porządkowe (koszenie trawy, czyszczenie ogrodzeń z mchów, konserwacja ogrodzeń stalowych).
Cmentarz nr 94 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania dość dobry. Celowe poprawienie błędów dotyczących szczegółów (krzyży). Od frontu należy zrekonstruować ogrodzenie drewniane oraz wykonać nowe tabliczki imienne; celowe jest także wykonanie na nowo krzyża – obecny nie odpowiada walorom krzyża pierwotnego. Brak tablicy informacyjnej.	Jak wyżej.
Cmentarz nr 95 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan dobry. Celowe jest odtworzenie kamiennych kul na murze od frontu cmentarza.	Jak wyżej.
Cmentarz nr 96 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zły, głównie z powodu popełnionych błędów podczas remontu (kamień słupów flankujących bramę w wyniku otynkowania wietrzeje). Cmentarz niewidoczny, obrośnięty lasem, w żadnym szczególe nie przypomina pierwotnego założenia. Celowe jest wykonanie pełnej rekonstrukcji cmentarza.	Jak wyżej.
Cmentarz nr 97 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan dość dobry. Potrzebna bieżąca pielęgnacja, remont schodów a także wykonanie brakujących nagrobków wraz z tablicami żeliwnymi. Konieczne jest również wykonanie małych żeliwnych krzyży na nagrobkach wieńczących „piramidy”-pozostały ślady odłamanych. Wskazana jest również rekonstrukcja krzyża przed wejściem jak również drewnianego płotu sztachetowego, otaczającego cmentarz.	Jak wyżej.
Kapliczka św. Jana Nepomucena	Murowana z rzeźbą św. Jana Nepomucena. Stan zachowania dobry. W perspektywie celowa profesjonalna konserwacja rzeźby.	Wykonano profesjonalną konserwację postaci świętego.
Kapliczka	Murowana, tynkowana, z prostokątnym wejściem od frontu. W trójkątnym szczycie arkadowa wnęka na figurę. Stan zachowania dobry.	

SZYMBARK		
Układ przestrzenny	Lokowany jako miasto na prawie niemieckim. Utrata statusu miejskiego w okresie 1565-1595. Konieczne opracowanie studium historyczno – urbanistycznego z określeniem ewentualnych pozostałości rozplanowania lokacyjnego i wnioskami do jego ekspozycji.	
Kościół filialny p.w. św. Wojciecha	Wpisany do rejestru zabytków; w przysiółku Miastko. Stan zachowania dobry. Celowa specjalistyczna konserwacja ołtarzy.	Przeprowadzono konserwację ołtarza głównego oraz konserwację techniczną i estetyczną ambony. Zakupiono także łąty drewniane. Prowadzone są prace konserwatorskie ołtarza bocznego z obrazem Matki Bożej Różańcowej.
Cerkiew p.w. Narodzenia Bogurodzicy	Wpisana do rejestru zabytków, znajduje się w przysiółku Wólka. Stan zachowania dobry; dziś kościół. W typie budownictwa zachodniołemkowskiego.	
Kaplica p.w. Imienia Najświętszej Marii Panny	Wpisana do rejestru zabytków, murowana z trzema ołtarzami (w przysiółku Dół).	
Kapliczka Matki Boskiej Bolesnej	Zbudowana w XIX w., murowana z kamienia (przysiółek Bystra).	
Cmentarz greckokatolicki	Przy cerkwi, założony w 1. poł. XIX w. Krzyż upamiętniający 950-lecie chrztu Rusi z 1938 r. (przysiółek Wólka).	
Dwór Gładyszów (kasztel)	Wpisany do rejestru zabytków; obiekt o bardzo wysokich walorach zabytkowych i dużej atrakcyjności turystycznej, jeden z nielicznych w Polsce przykładów zachowanego dworu alkierzowego. Stan zachowania średni. Potrzebny szereg prac remontowych i konserwacyjnych: zabezpieczenie przed wilgocią, pełna konserwacja odkrytych malowideł ściennych, przywrócenie kamieniarki późnorenansowej, skompletowanie wyposażenia wnętrza dla celów muzealnych, rekonstrukcja pozostałości założenia ogrodowego, dalsze badania. Istnieje niekorzystny dla całości plan wzniesienia w bezpośredniej bliskości budynku hotelowego.	Obiekt wraz z otoczeniem (kasztel i oficyna dworska) przeszedł kompleksowy remont w ramach projektu „Rewaloryzacja i remont renesansowego dworu obronnego w Szymbarku”, MRPO 2007-2013. Od budowy hotelu odstąpiono. W 2013 roku „Kasztel w Szymbarku” został laureatem nagrody głównej w VI edycji ogólnopolskiego konkursu „Polska Pięknieje – 7 Cudów Funduszy Europejskich” w kategorii „Zabytek”. Ponadto u podnóża kasztelu otwarto w 2015 r. „Przystanek Szymbark” – historyzujące

		miejsce rekreacyjno-sportowe.
Dworek przedmiejski „Dróżnicówka”	Budynek z ul. Ogrodowej 1 w Gorlicach. Stan zachowania dobry. W strukturze skansenu.	W ramach programu SKANSENOWA przewidziano do generalnego remontu gontowe poszycie dachu.
Skansen Wsi Pogorzańskiej im. Prof. Romana Reinfussa.	Oddział Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów Teren wpisany do rejestru zabytków. Urządzony w zespole dworu Gładyszów, na terenie dawnego sadu dworskiego. Ekspozowane obiekty związane z kulturą Pogórze: chałupy, wyposażenie z lat 30. XX w., wiatraki, stodoła plebańska z Zagórze, olejarnia, rekonstrukcja pieca garncarskiego, studnia z kołowrotem. Stan zachowania dobry. Wymaga znacznych nakładów na utrzymanie substancji. Niewielkie możliwości rozwojowe.	Przeprowadzono znaczące inwestycje, rozszerzając ofertę o ekspozycję zabytkowych powozów i maszyn rolniczych a także kończąc rekonstrukcję spichlerza z Roźnowic. W stodole plebańskiej utworzono tzw. „sztab Mackensena”, ekspozycję nawiązującą do Bitwy Gorlickiej z 1915 r. z naturalnej wielkości figurami woskowymi. Trzy sceny ukazują naradę sztabową dowódców wojsk sprzymierzonych przed Bitwą., konwój jeńców rosyjskich przez żołnierza z armii austro-węgierskiej i wojskowy szpital polowy. Wspomniany wyżej „Przystanek Szymbark” również wpływa na całość oferty skansenu. Do końca 2016 r. ma być zrealizowana budowa Szymbarskiej Sceny Plenerowej.
Dworek Groblewskich	W przysiółku Bystrzyca; w typie budownictwa uzdrowiskowego. Dziś stacja Instytutu Geografii PAN. W otoczeniu park. Stan zachowania dość dobry.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie obiektu do rejestru zabytków.
Park w przysiółku Łęgi	Wpisany do rejestru zabytków. Układ częściowo zatarty – do rekompozycji w oparciu o projekt konserwatorski.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie do rejestru zabytków również dawnego dworu.
Pensjonat „Peretka”	W typie budownictwa uzdrowiskowego, zlokalizowany na zboczu wzgórza. Stan dość dobry. Do wymiany eternitowe pokrycie dachowe.	
Cmentarz rzymskokatolicki	W przysiółku Zalipie. Założony około połowy XIX w.; znajduje się na nim grobowiec Groblewskich, wzniesiony ok. 1895 r. Stan nagrobków kamiennych zły; potrzebna specjalistyczna konserwacja.	

Cmentarz nr 74 z I WŚ	Kwaterna na cmentarzu parafialnym; wpisany do rejestru zabytków; stan dość dobry, jednakże konieczne jest wykonanie krzyża drewnianego wg oryginalnego projektu. Pomnik pochowanych tu 6 żołnierzy polskich poległych we wrześniu 1939 r.	
Cmentarz nr 73 z I WŚ (przysiółek Łęgi)	Wpisany do rejestru zabytków; celowe jest wykonanie pełnej rekonstrukcji cmentarza i pola grobowego w oparciu o materiały źródłowe.	
Cmentarz nr 75 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania średni; mur wymaga w części frontowej odbudowy oraz konieczne jest wykonanie nowych tabliczek nagrobnych.	Zgodnie z umową zawartą pomiędzy Gminą a Wojewodą Małopolskim przeprowadzone zostaną prace konserwatorskie przy obiekcie. Pracownicy gminy stale wykonują prace porządkowe (koszenie trawy, czyszczenie ogrodzeń z mchów, konserwacja ogrodzeń stalowych).
Kapliczki i figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka św. Floriana w przysiółku Wólki, zbudowana w 1830 r.; stan zachowania dobry - figura przydrożna na Blichu z XVII w., w formie słupa z arkadowym zwieńczeniem mieszczącym pierwotnie rzeźbę Jezusa Frasobliwego - figura Jezusa Frasobliwego, kamienna, stan zachowania dobry 	
ZAGÓRZANY		
Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca	Zbudowany w 1816 r. Obok dzwonnica murowana, trójarkadowa, zapewne współczesna kościołowi. Stan zachowania dość dobry (destrukcja cegły cokołu).	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie obiektu do rejestru zabytków.
Zespół pałacowy Skrzyńskich	Całość wpisana do rejestru zabytków. Zbudowany w duchu romantycznego neogotyku, upamiętniony pobytami Wincentego Pola i Artura Grottgera. Po 1945 – 1989 użytkowany jako Dom Dziecka, po 1991 odzyskany przez spadkobierców Skrzyńskich. Przy pałacu powstała zabudowa gospodarcza, kordegarda, t.zw. domek ogrodnika, ogrodzenie z bramą. Pałac jest otoczony parkiem krajobrazowym, a w otoczeniu, na wzgórzu, kamienny grobowiec Skrzyńskich w formie	Nowy właściciel przystąpił do gruntownego remontu i odnowienia pałacu wraz z parkiem. Przeprowadzono prace zabezpieczające. Planuje się odtworzenie całości założenia zgodnie z pierwotnym planem i adaptację na cele edukacyjne (być może oddział szkoły wyższej) ⁷³ .

⁷³ Informacja za: <http://gorlice.naszemiasto.pl/artukul/gorlickie-zagorzanski-zamek-w-trakcie-remontu,439330,art,t,id,tm.html>

	piramidy z krzyżem. Od frontu założenie ujmuje ceglany mur neogotycki z krenelażem. Stan zły, pałac jest bardzo zniszczony, bliski ruiny. Konieczna kompleksowa rewaloryzacja zespołu.	
Zespół stacji kolejowej	Stan dość dobry.	
Willa	Zbudowana w latach międzywojennych. Potrzebny remont bieżący.	
Cmentarz katolicki	Stan dość dobry.	
Cmentarz nr 125 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków, stan zachowania średni. Kamień wietrzejący, wymaga konserwacji. Celowe przerzedzenie lub wycięcie drzew z przywróceniem ekspozycji widokowej.	Zgodnie z umową zawartą pomiędzy Gminą a Wojewodą Małopolskim przeprowadzone zostaną prace konserwatorskie przy obiekcie. Pracownicy gminy stale wykonują prace porządkowe (koszenie trawy, czyszczenie ogrodzeń z mchów, konserwacja ogrodzeń stalowych).
Kapliczki i figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka św. Jana Nepomucena (wg tradycji istniała w dobie rzezi galicyjskiej) - kapliczka murowana, stan zachowania dobry - figura Matki Boskiej (przy bramie zespołu pałacowego), potrzebna konserwacja; - figura Matki Boskiej, kamienna; stan dobry; - Matki Boskiej, kamienna; stan dość dobry. 	W 2016 r. wykonano roboty konserwacyjne.

GMINA LIPINKI

BEDNARKA

	STAN W 2010 R.	STAN OBECNY
Cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Najświętszej Marii Panny	Wpisana do rejestru zabytków; dziś kościół filialny. Stan zachowania dobry.	
Cmentarz greckokatolicki	Założony w XIX w., stan zły; stare nagrobki w dużej części rozbite, kamień zwietrzały; potrzebne złożenie i konserwacja.	
Cmentarz nr 84 z I WŚ	W obrębie cmentarza greckokatolickiego. Celowe wpisanie do rejestru zabytków. Stan kwatery dość dobry. Celowa rekonstrukcja krzyża i ogrodzenia drewnianego oraz rekompozycja pola grobowego.	Na mocy decyzji z dnia 09.07.2013 r. obiekt został wpisany do rejestru zabytków.

Kapliczka	Murowana z kamienia, stan zachowania średni; potrzeby remont bieżący pod nadzorem konserwatorskim.	
BEDNARSKIE		
Figura Chrystusa Frasobliwego	Kamienna, stan zachowania dobry.	
KRYG		
Stanowisko archeologiczne „Zamczysko”	Wpisane do rejestru zabytków. Domniemania o wczesnośredniowiecznej genezie wymagają badań archeologicznych.	
Kościół parafialny p.w. Marii Królowej Polski	Stan zachowania dobry. Celowy wpis do rejestru zabytków.	Narodowy Instytut Dziedzictwa również proponuje wpisanie obiektu do rejestru zabytków.
Cmentarz rzymskokatolicki	Stan dość dobry.	
Szyby naftowe z XIX w.	Pozostałości krajobrazu przemysłowego okresu wydobywania ropy naftowej.	
Krzyże przydrożne i figury	- krzyż kamienny z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego i wnęką na figurę na cokole; stan dobry - figura św. Barbary	Figura Św. Barbary została wpisana do rejestru zabytków decyzją z dnia 30.09.2011 r.
LIPINKI		
Układ przestrzenny wsi	Modelowy przykład średniej wielkości wsi polskiej lokowanej na prawie niemieckim.	
Kościół p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	Wpisany do rejestru zabytków, o bogatym wyposażeniu. Stan zachowania dobry.	Poddano renowacji mury kamienne wewnątrz wieży, oraz stare posadzki i schody wraz z uzupełnieniem nowych posadzek. Zakonserwowano oraz częściowo zrekonstruowano wyposażenie ruchome (XVII – XIX w.). Zrekonstruowano i umieszczono przed kościołem XIX – wieczną figurę Matki Boskiej Lipińskiej.
Zespół dworski	Wpisany do rejestru zabytków. Modernistyczny dwór z 1909 r.; park z elementami założenia geometrycznego z XVIII w. z alejami i dwoma stawami rozdzielonymi groblą (na jednym stawie wyspa). Stan zachowania całości zły. Dwór i park zaniedbane, konieczny jest remont kapitalny i dekompozycja parku. Całość zespołu wymaga jednolitego zagospodarowania.	Przeprowadzono remont budynku dworu w zakresie wymiany pokrycia dachowego, stolarki okiennej i drzwiowej, renowacji elewacji; wyremontowano i zaadaptowano pomieszczenia dworskie na Świetlicę Wsparcia Dniennego. Dokonano rewaloryzacji parku - wykonano prace rozbiórkowe,

		oczyszczono stawy, wyremontowano urządzenia techniczne. Uporządkowano zieleni poprzez wycinkę, pielęgnację, nasadzenia i przesadzenia kilkuset drzew i kilku tysięcy krzewów oraz wykonanie trawników. W parku przy dworze wykonano alejki, parking oraz zamontowano małą architekturę.
Cmentarz rzymskokatolicki	Położony na wzgórzu, kaplica cmentarna z 1882 r. Stan zachowania całości zły. Znaczna część zabytkowych nagrobków kamiennych rozbita, kamień zwietrzały; konieczne złożenie zabytkowych nagrobków i konserwacja kamienia. Kaplica cmentarna w stanie złym, zawilgocona, z odpadającymi tynkami; celowy wpis kaplicy do rejestru zabytków i przeprowadzenie remontu konserwatorskiego.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie kaplicy Stojowskich do rejestru zabytków.
Kapliczki i figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka z 1782 r., wg tradycji w miejscu kościoła gotyckiego z XIV w. Celowe badania archeologiczne weryfikujące tezę o sytuacji najstarszego kościoła. - kapliczka z 1798 r. - kapliczka z 1. połowy XIX w. - figura przydrożna z posągami niezidentyfikowanego świętego w stroju rzymskim. Potrzebna konserwacja kamienia. 	
PAGORZYNA		
Cmentarz nr 103 z I WŚ	Na Łysej Górze, w lesie. Stan po konserwacji i rekonstrukcji dobry. Potrzebne oznakowanie dojścia na cmentarz.	Wpisany do rejestru zabytków na mocy decyzji z dnia 18.09.2013 r. Wykonano konserwację elementów drewnianych i przeprowadzono prace porządkowe. Należy podkreślić, że prace związane z utrzymaniem czystości są wykonywane corocznie przez pracowników gospodarczych i druhów OSP.
Krzyże i figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - Matki Boskiej z Dzieciątkiem; do konserwacji z usunięciem niewłaściwego malowania imitującego metal - krzyż z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego; do konserwacji jak wyżej, - krzyż kamienny, na cokole; stan kamienia zły, 	

	wymaga konserwacji.	
ROZDZIELE		
Cerkiew parafialna greckokatolicka pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny	Wpisana do rejestru zabytków. Stan zachowania dobry.	
Cerkiew greckokatolicka pw. Matki Boskiej Opieki	Wpisana do rejestru zabytków; dziś prawosławna p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, przeniesiona z Serednicy (gmina Ustrzyki Dolne). Zbudowana w 1785 r. w typie cerkiewnej architektury bojkowskiej. Stan zachowania dobry.	Zmodernizowano instalację elektryczną i odgromową, przeprowadzono konserwację wrót carskich i diakońskich ikonostasu oraz dokonano konserwacji obrazu i starodruków cerkiewnych.
Chałupa nr 15	Jeden z ostatnich, zachowanych relikwów regionalnego budownictwa na styku kultury Pogórzan i Łemków z XIX/XX w. Stan zachowania średni; celowe rozważenie wykupu i przeniesienia do skansenu.	
Zagroda nr 32	Na granicy Rozdziela i Wapiennego. Stan zachowania chałupy średni, zabudowy gospodarczej zły. Celowe udokumentowanie całości oraz rozważenie wykupu chałupy i przeniesienia do skansenu.	
Cmentarz greckokatolicki	Stan zabytkowych nagrobków zły: potrzebne ustawienie w pionie oraz konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
Cmentarz nr 85 z I WŚ	Po konserwacji i rekonstrukcji z 2002 r. stan zachowania dobry.	Wpisany do rejestru zabytków na mocy decyzji z dnia 17.09.2013 r.
Krzyże i figury przydrożne	- krzyż przydrożny cerkiewny, kamienny - figura św. Mikołaja z rzeźbą na wysokim cokole; konieczna konserwacja kamienia.	
WÓJTOWA		
Kościół filialny pw. św. Bartłomieja	Wpisany do rejestru zabytków. Zbudowany w XVI w. Wyposażenie przeniesiono do nowego kościoła, zaś cenny tryptyk maryjny do Muzeum Diecezjalnym w Tarnowie. Stan zachowania średni; z uwagi na wysoką wartość zabytkową konieczna kontrola zabezpieczenia ppoż. I antywłamaniowego, oraz opracowanie dokumentacji remontu konserwatorskiego.	Przeprowadzono remont m. in. drewnianej konstrukcji dachu i wykonano nowe pokrycie nad prezbiterium, kruchtą i zakrystią; także remont wieży i ścian krucht.
Cmentarz rzymskokatolicki	Konieczna konserwacja elementów kamiennych.	

Cmentarze choleryczne	- „koło Knapika”, założony może w wyniku zarazy z 1846 r. (brak nagrobków) - cmentarz choleryczny „przy krzyżu”, założony może w wyniku zarazy z 1846 lub 1850 r.; upamiętniony drewnianym krzyżem.	
Cmentarz nr 102 z I WŚ	Położony na zboczu wzgórza, pod lasem. Stan zachowania dobry. Konieczne jest wykonanie tabliczek nagrobnych.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 17.07.2013 r. Wykonano konserwację elementów drewnianych i prace porządkowe. Należy podkreślić, że prace związane z utrzymaniem czystości są wykonywane corocznie przez pracowników gospodarczych i druhów OSP.

GMINA ŁUŻNA**BIESNA**

	STAN W 2010 R.	STAN OBECNY
Zespół dworski	Wpisany do rejestru zabytków; dziś szkoła w otoczeniu parku krajobrazowego o układzie zatartym. Należy przeprowadzić rekompozycję parku.	Konieczna jest wycinka kilku drzew ze względu na pogarszający się ich stan zdrowotny.
Cmentarz nr 121 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków, stan zachowania dobry. Do uzupełnienia betonowe stele z okrągłymi tabliczkami emaliowanymi i pięć wysokich drewnianych krzyży na betonowych postumentach. Konieczna rekonstrukcja pola grobowego oraz rekonstrukcja skrzydeł wejściowej furty drewnianej oraz balustrady drewnianej w ogrodzeniu w miejsce rur.	Przystąpiono do prac renowacyjno-konserwatorskich obejmujących pomnik centralny, mur ogrodzenia, odtworzenie nagrobków, tabliczek i drewnianych krzyży.

BIEŚNIK

Kapliczka	Zbudowana w XVIII w. na stoku góry Bucze. Murowana z kamienia.	Własność prywatna – stan bez zmian.
-----------	--	-------------------------------------

ŁUŻNA

Kościół parafialny pw. św. Marcina	Wpisany do rejestru zabytków, zbudowany w latach 1865-1872 w stylu neogotyckim. Stan zachowania średni. Widoczne pęknięcia murów i postępujące wietrzenie cegły. Celowe opracowanie ekspertyzy i wniosków do remontu konserwatorskiego.	Stan bez zmian.
Cmentarz rzymskokatolicki	Stan zachowania kamiennych nagrobków zły; potrzebna konserwacja.	Wykonano prace porządkowe poprawiające wizerunek cmentarza, rozpoczęto przebudowę alejek oraz przeprowadzono remont

		kaplicy cmentarnej.
Cmentarz nr 120 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; w przysiółku Podbrzezie. Stan dość dobry. Potrzebna konserwacja wietrzejącego kamienia oraz wykonanie tabliczek nagrobnych wg projektu pierwotnego.	Układ mogił zatarty, stan kamienia, elementów betonowych i ogrodzenia pogarsza się. Przeprowadzono jedynie najpilniejszą częściową konserwację ogrodzenia.
Cmentarz nr 122 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków. Mimo remontu stan ponownie zły (jeden ze słupów ogrodzenia rozbity, destrukcja kamienia). Konieczny remont konserwatorski ogrodzenia oraz konserwacja kamienia. Celowa jest również rekonstrukcja tabliczek imiennych.	Przeprowadzono rekonstrukcję i konserwację ogrodzenia (drewniane przęsła, brama wejściowa, rekonstrukcja narożnika kamiennego ogrodzenia), odczyszczono oraz poddano konserwacji nagrobki na mogiłach wraz z metalowymi krzyżami, zamontowano emaliowane tabliczki nagrobne zgodnie z dokumentacją historyczno-odtworzeniową.
Cmentarz nr 123 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; położony w obrębie zalesionego stoku wzgórza w przysiółku Pustki. Ogrodzenie zachowane tylko od frontu. Stan średni. Z uwagi na wysoką wartość zabytkową (jedna z najcenniejszych realizacji) celowe ponowne podjęcie prac: rekonstrukcja spalonej kaplicy, konserwacja kamienia, pielęgnacja zieleni. Konieczna jest również rekonstrukcja krzyży wraz z tabliczkami imiennymi i obramowań kamiennych wokół grobów, a także translokacja krzyży. Zalecane jest również ujednoczenie tabliczek na krzyżach nagrobnych ze standardowym i oryginalnym wyglądem tychże tabliczek.	Wykonano opracowania dokumentacyjne i programy konserwatorskie. Przeprowadzono konserwację kamiennych pomników i tarasów widokowych oraz zakończono konserwację kamiennych elementów ogrodzenia. Zrekonstruowano drewniane przęsła ogrodzenia wraz z bramą wejściową. Odtworzono historyczny układ 19 kwater, alejek w obrębach kwater i 746 mogił żołnierskich. Odtworzono i zamontowano 746 szt. krzyży wraz z emaliowanymi tabliczkami imiennymi. Dokonano wycinki drzew i krzewów. Kontynuowane są rekonstrukcji ścieżek i schodów terenowych. W 2014 r. odbudowano kaplicę – gontynę (spaloną w 1985 r.), projektu Dušana Jurkoviča. Obiekt stał się sztandarową nekropolią z czasów I WŚ. W 2016 r. wyróżniony Znakiem Dziedzictwa Europejskiego.

Kapliczki i figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka słupowa, w ostrołukowej wnęce rzeźba św. Jana Nepomucena; stan zachowania dobry. - kapliczka murowana z cegły; stan zachowania dobry - figura św. Floriana; stan zły: destrukcja kamienia, braki w rzeźbie. Celowy wpis do rejestru zabytków. Konieczna konserwacja i rekonstrukcja ubytku. 	We wszystkich przypadkach jest to własność prywatna. Stan bez zmian.
Budynek urzędu pocztowego	Zbudowany w końcu XIX w. w centrum wsi. Stan zachowania średni; zalecana likwidacja wadliwego malowania fasady i specjalistyczna konserwacja cegły.	Stan bez zmian.
MSZANKA		
Kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła	Zbudowany w latach 1935-1938 w stylu modernistycznym. Stan zachowania dobry. Celowy wpis do rejestru zabytków.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie obiektu do rejestru zabytków.
Kapliczka	Zbudowana w XIX w. z rzeźbą św. Floriana. Stan zachowania dobry. Celowe lepsze zabezpieczenie rzeźby przed kradzieżą.	Własność prywatna, stan bez zmian.
SZALOWA		
Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła	Wpisany do rejestru zabytków. Wybitne dzieło nawiązujące do barokowego budownictwa murowanego. Wewnątrz bogaty wystrój, a w biegu murowanego ogrodzenia usytuowana trójarkadowa dzwonnica. Stan zachowania dość dobry. Wymaga remontu więźby dachowej i wymiany pokrycia dachu z blachy ocynkowanej na gont. Celowe umieszczenie na liście światowego dziedzictwa UNESCO.	Obiekt został przywrócony do stanu pierwotnego. Przeprowadzono remont dachu i elewacji, więźby i poszycia gontowego kaplicy. Odrestaurowano rzeźbę św. Michała Archanioła. Obiekt proponowany do uznania za pomnik historii (jako pierwszy w powiecie).
Kaplica	W biegu ogrodzenia kościoła parafialnego, wewnątrz ołtarz manierystyczny z 1. poł. XVII w. z obrazem typu Chrystus w Studni (<i>Misericordia Domini</i>). Stan dobry. Celowe ustalenie pierwotnego opracowania lica elewacji.	W „Czerwonej księdze krajobrazu Polski” kościół o randze 3 regionalnej. Przystąpiono do konserwacji muru ogrodzenia wraz ze stacjami drogi krzyżowej. krajowej.
Cmentarz rzymskokatolicki	Potrzebna konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	Przebudowano alejki na cmentarzu, wyremontowano budynek gospodarczy.
Zespół dworski	Dwór zbudowany w 1. poł. XIX w., położony na szkarpie, ponad drogą. Zachowane drewniane zabudowania gospodarcze, park z resztą starodrzewu, dworski staw gospodarczy. Stan dworu średni: konieczny remont konserwatorski oraz rekompozycja parku.	Własność prywatna, stan bez zmian.

	Potrzebny wpis zespołu do rejestru zabytków.	
Kuźnia	Drewniana, zbudowana na pocz. XX w. Stan zachowania zły. Celowe rozważenie przeniesienia do skansenu wraz z konserwacją.	Własność prywatna, stan bez zmian.
Kapliczki i figury przydrożne	- kapliczka z kamienną figurą Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej; stan dobry. Potrzebne zabezpieczenie rzeźby przed kradzieżą. - kapliczka z rzeźbami Matki Boskiej oraz Jezusa Frasobliwego; stan zachowania dobry - kapliczka z rzeźbą Matki Boskiej; stan średni. - krzyż przydrożny drewniany z rzeźbą Ukrzyżowanego; stan dobry.	Własność prywatna, stan bez zmian.
WOLA ŁUŻAŃSKA		
Pozostałości parku dworskiego	Założony w 2. poł. XIX w., krajobrazowy; parcelowany od 1932. Celowe rozważenie możliwości rekonstrukcji.	Własność prywatna, stan bez zmian.

GMINA MOSZCZENICA

Rada Gminy Moszczenica Uchwałą nr IX/48/15 z dnia 30 czerwca 2015 roku przyjęła „Program Opieki nad Zabytkami Gminy Moszczenica na lata 2015–2019” .

MOSZCZENICA

	STAN W 2010 R.	STAN OBECNY
Kościół pw. Matki Boskiej Szkaplerznej	Wpisany do rejestru zabytków. Otoczony kultem obraz Matki Boskiej Szkaplerznej przeniesiono do nowego kościoła. Stan dość dobry, przeprowadzono szereg prac remontowych i konserwatorskich.	Przeprowadzono kompleksowy remont obejmujący: - prace przy filarach i belkach podtrzymujących strop - konserwację techniczną i estetyczną ambony kościoła - konserwację techniczną i estetyczną ołtarza głównego - konserwację ołtarzy bocznych, rzeźby z belki tęczowej, czterech stacji drogi krzyżowej - remont dachu, elewacji i odwodnienie. Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie dawnej plebanii (Dom Młodzieży im. Abpa Leona Wałęgi) do rejestru zabytków.
Cmentarz rzymskokatolicki	Potrzebna konserwacja niektórych nagrobków kamiennych.	Własność gminy.
Kaplica cmentarna	Wpisana do rejestru zabytków. Stan zachowania dość dobry. Potrzebna bieżąca konserwacja.	Przeprowadzono remont generalny pokrycia gontem; własność parafii.

Kaplica św. Stanisława Biskupa (Moszczenica – Góra)	Zbudowana w 1869 r., neogotycka; stan zachowania średni. Konieczna specjalistyczna konserwacja ceglanego lica.	Własność prywatna.
Cmentarz nr 124 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków, na przysiółku Mszanka – Polesie. Stan dość dobry. Potrzebna rekonstrukcja krzyży oraz konserwacja zwiertzałego kamienia. Wskazane przywrócenie ogrodzeniu od frontu formy historycznej tj. drewnianej balustrady w miejsce rur. Wskazane jest także odtworzenie trzech brakujących mogił ze stelami.	Własność Skarbu Państwa.
Figury przydrożne kamienne z przełomu XIX i XX w.	<ul style="list-style-type: none"> - Matki Boskiej z Dzieciątkiem; potrzebna specjalistyczna konserwacja kamienia; - w formie słupa z figurą Matki Boskiej we wnęce i płaskorzeźbą św. Jana Nepomucena; stan dobry - Serca Jezusa; stan dość dobry - Matki Boskiej z Lourdes; stan dobry - Serca Jezusa; stan dobry; - Św. Rodziny; stan dobry. 	Wszystkie obiekty stanowią własność prywatną i wymagają bieżącej konserwacji.
STASZKÓWKA		
Kościół parafialny pw. św. Wojciecha	Zbudowany w latach 1928-1930 w miejscu pierwotnego drewnianego spalonego w 1915 r. w czasie Bitwy Gorlickiej. Modernistyczny, nawiązujący do tradycji baroku. Stan zachowania dobry. Celowy wpis do rejestru zabytków.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie obiektu do rejestru zabytków. Własność parafii.
Figura św. Wojciecha	Przy kościele, z 1966 r., kamienna; obok otoczona kultem studzienka - wg tradycji w miejscu kazań św. Wojciecha.	Stan dobry, własność parafii.
Park dworski	Park krajobrazowy z końca XIX w., po 1945 r. zdewastowany. Celowa rekompozycja.	Resztki zachowanego drzewostanu w stanie dobrym; własność gminy.
Cmentarz rzymskokatolicki (stary)	Czynny do 1900 r. Stan elementów kamiennych zły; celowa specjalistyczna konserwacja grupy czterech nagrobków kamiennych z lat 1869-1871.	Własność prywatna.
Cmentarz rzymskokatolicki (nowy)	Założony w 1900 r., najstarsze nagrobki kamienne z tego czasu.	Ciekawy nagrobek powstańca styczniowego, stan dobry; własność parafii.
Cmentarz nr 116 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków (na Dawidówce); stan zachowania po remoncie dobry.	Wykonano dokumentację; własność Skarbu Państwa.
Cmentarz nr 117 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania po remoncie dobry. Konieczne wykonanie	Własność Skarbu Państwa.

	tabliczek inskrypcyjnych na krzyżach nagrobnych.	
Cmentarz nr 118 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków, znajduje się na wzgórzu Mentlówka. Monumentalna, wyeksponowana doskonale w krajobrazie kompozycja; stan zachowania po remoncie dobry. Konieczna całkowita rekonstrukcja pola grobowego.	Wykonano prace konserwatorskie oraz dokumentację historyczno-odtworzeniową. Wykonano tymczasowe nakrycie otwartych pylonów z kamienia. W roku 2016 przystąpiono do prac renowacyjno-konserwatorskich obejmujących pylony, ogrodzenie z bramą, elementy betonowe, kamienne i metalowe; remont w trakcie.
Cmentarz nr 119 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania po remoncie dobry. Niektóre krzyże wymagają osadzenia. Konieczna wymiana krzyża drewnianego na krzyż zgodny z wyglądem krzyża pierwotnie wykonanego a także rekonstrukcja tabliczek imiennych.	Własność Skarbu Państwa.

GMINA ROPA		
KLIMKÓWKA		
	STAN W 2010 R.	STAN OBECNY
Cerkiew pw. Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny	Wpisana do rejestru zabytków. Zbudowana w latach 1914-1917 i odbudowana (w sposób niepełny) jako kościół katolicki w obecnym miejscu po przeniesieniu wsi z terenów zalanych przez zbiornik wodny. Stan dobry. Celowa rekonstrukcja brakujących hełmów z kopytkami.	
Krzyże przydrożne	Kamienne, przy drodze Ropa – Wysowa, przeniesione w związku z budową zbiornika wodnego na Ropie. Stan dość dobry; w perspektywie celowa konserwacja kamienia.	
ŁOSIE		
Układ przestrzenny wsi	W otoczeniu cerkwi zachowany zespół łemkowskiej zabudowy drewnianej. Należy dążyć do jego ochrony lub do wykupu i przeniesienia do skansenu.	Zakupiono, wyremontowano oraz adaptowano jedno z zabudowań na cele muzealne. „Zagroda maziarska w Łosiu” jest oddziałem Muzeum Dwory Kawacjanów i Gładyszów. Ekspozycja ukazuje tradycje handlu ropą naftową, którym zajmowali się mieszkańcy Łosia,

		ukazany na szerszym tle etnograficznym, ilustrującym tradycyjną kulturę łemkowszczyzny zachodniej.
Cerkiew greckokatolicka p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny	Wpisana jako zespół do rejestru zabytków (cerkiew, cmentarz, ogrodzenie z bramką, dzwonnica). W typie budownictwa północnej Łemkowszczyzny (wariant schyłkowy). Stan zachowania dobry.	Przeprowadzono renowację barokowo-klasycystycznego ikonostasu. Wykonano konserwację techniczną i estetyczną 9 ikon wraz z obramieniami. Wymieniono uszkodzone gonty, części konstrukcji, szalowanie. Poddano renowacji częściowo wyposażenie. Zainstalowano także urządzenia zabezpieczające przed kradzieżą oraz audioprzewodniki.
Kaplica cmentarna p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny	Wpisana do rejestru zabytków. Dawniej cerkiew greckokatolicka, przeniesiona z Klimkówki. Stan zachowania dobry.	
Cmentarz greckokatolicki	Położony obok nowej cerkwi. Większość nagrobków kamiennych w stanie złym, wymagającym specjalistycznej konserwacji.	
Cmentarz nr 71 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania krzyży i ogrodzenia dobry.	Przygotowano dokumentację odtworzeniową nekropolii.
Cmentarz choleryczny	Założony w 1895 r., oznaczony żeliwnym krzyżem z datą.	Przystąpiono do renowacji zabytkowego pomnika – kapliczki na cmentarzu
Kapliczki	Dwie kapliczki z przełomu XIX i XX w.; murowane.	Przeprowadzono renowację kapliczki figuralnej Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus.
ROPA		
Kościół filialny p.w. św. Michała Archanioła	Zbudowany w 1761 r., rozbudowany o murowane wieże i murowany portyk klasycystyczny około roku 1800. W zespole kościoła pierwotnie była plebania, przeniesiona do skansenu w Sanoku. Stan zachowania średni. Konieczne opracowanie programu konserwacji architektury i wyposażenia. Potrzebna konserwacja murowanego ogrodzenia i przywrócenie gładkich tynków dzwonnicy w miejsce „kropionych”.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 21.03.2011 r. wraz z ogrodzeniem i murowaną dzwonnica.
Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	Założony w I połowie XIX w. Nagrobki kamienne oraz kaplica rodzinna usytuowana na zamknięciu alei. Stan nagrobków kamiennych zły; konieczna pilna, specjalistyczna konserwacja.	

Cmentarz nr 72 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków, znajduje się w centralnej części cmentarza parafialnego. Stan dobry.	Przeprowadzono renowację centralnego krzyża drewnianego. Przygotowano dokumentację odtworzeniową nekropolii.
Cmentarze choleryczne	- cmentarz w przysiółku Dół - cmentarz w przysiółku Dział - cmentarz żydowski „pod Skalą” Wszystkie związane z zarazami lat 1846-1848.	
Zespół dworski	Wpisany do rejestru zabytków. 1. Dwór z oficynami – przebudowany gruntownie w 1803 r. w formę barokowo-klasycystyczną, 2. Lamus (może pierwotny dwór renesansowy), często przekształcany, z gankiem wspartym na parze herm klasycystycznych z końca XVIII w. 3. Park krajobrazowy w stylu angielskim z alejami o swobodnym przebiegu, dwoma stawami; zachowany częściowo starodrzew. Stan zachowania dworu dość dobry (obie oficyny i lamus w stanie złym, ustawicznie się pogarszającym. Konieczna pilna, kompleksowa konserwacja i rewaloryzacja zespołu z rekompozycją parku.	Zespół jest własnością prywatną, użyczoną w większości Fundacji „Szlachetne Zdrowie”. Przeprowadzono gruntowny remont całego założenia: dworu, oficyny zachodniej (ekspozycja ukazująca dawne życie na wsi wraz z piecem chlebowym, wędzarnią itp.), oficyny wschodniej (gdzie umiejscowiono prywatną restaurację „Gościniec Dworski”) a także lamusa, zieleni i podjazdów.
Kapliczki i figury przydrożne	- kapliczka na granicy z Szymbarkiem; murowana z kamienia, stan dobry - kapliczka z XIX w.; murowana z kamienia, stan dobry - kapliczka z XIX w.; murowana, stan dobry - kapliczka z XIX w.; murowana, stan dobry - krzyż przydrożny, żeliwny z początku XX w., stan dobry - krzyż przydrożny znacznych rozmiarów, z rzeźbą Ukrzyżowanego; stan dobry - figura przydrożna z XIX w., murowana z kamienia	Przystąpiono do renowacji kapliczki figuralnej dłuta rzeźbiarza Antoniego Hybla.
Pomnik Grunwaldzki	Usytuowany w centrum wsi. Wzniesiony w 1910 r. dla upamiętnienia 500-lecia bitwy. Stan zachowania średni, konieczna specjalistyczna konserwacja. Celowy wpis do rejestru zabytków.	
Kopanki i szyby naftowe z XIX w.	Pozostałości krajobrazu przemysłowego okresu wydobywania ropy naftowej.	

GMINA SĘKOWA

Dnia 30 czerwca 2009 r. Rady Gminy Sękowa podjęła uchwałę o przyjęciu programu opieki nad zabytkami (uchwała nr XXVIII/260/2009).

BANICA (przysiółek Krzywej)

	STAN W 2010 R.	STAN OBECNY
Cmentarz nr 62 z I WŚ	Stan dobry. Wykonano krzyż pomnikowy oraz krzyże nagrobne wraz z tabliczkami inskrypcyjnymi.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 30.06.2011 r.

BARTNE

Układ przestrzenny i dawna zabudowa wsi	<p>Wpisany do rejestru zabytków. Jednocześnie (te same daty decyzji, kolejne numery) wpisane najcenniejsze elementy łemkowskiej drewnianej zabudowy wiejskiej z końca XIX i początku XX w.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zagroda nr 1 z 1879 r. dom z częścią gospodarczą, spichlerz; dom w złym stanie technicznym, nie użytkowany - dom nr 2 z częścią gospodarczą z 1891 r. dom przeniesiony do Bodaków - dom nr 3 z częścią gospodarczą z 1900 r.; dom w średnim stanie technicznym, nie użytkowany - dom nr 4 z częścią gospodarczą, z 1880 r.; nie istnieje, rozebrany w 2002 r. - chałupa nr 5 z lat 1880-1890; nie istnieje - zagroda nr 6: chałupa i piwnica nie istnieją, zachowany spichlerz - chałupa nr 9; stan średni, po remoncie (ściany oszalowane, dach pokryty blachą) - budynek gospodarczy w zagrodzie nr 11, z 1904 r.; nie istnieje - spichlerz z kamienną piwnicą, z 1928 r. w zagrodzie nr 13; nie istnieje, zachowana zawalona piwnica - dom nr 16 z częścią gospodarczą, z 1926 r.; nie istnieje - spichlerz z piwnicą w zagrodzie nr 18, z 1890 r. - dom nr 22 z 1929 r.; stan zły, nie użytkowany - dom nr 24 z częścią gospodarczą z końca XIX w.; gruntownie przebudowany - zagroda nr 27 z 1906 r.: dom, spichlerz, piwnica; całość w złym stanie - dom nr 34 z częścią gospodarczą z 1910 r.; w ruinie - zagroda nr 37 z XX w.: dom, kuźnia, spichlerz, 	<p>Dokonano zmiany wpisu dotyczącego domu nr 2, sankcjonując jego przeniesienie do Bodaków i ograniczając wpis do drewnianego budynku mieszkalnego (dawniej mieszkalno-gospodarczego).</p> <p>Wykreślono z rejestru kuźnię przy zagrodzie nr 37.</p> <p>W „Czerwonej księdze krajobrazu Polski” uznano wartość o randze 3 regionalnej jako „krajobraz osiedleńczy w górach”.</p> <p>Dom nr 3 obecnie w części zawalony (własność prywatna).</p> <p>Dom nr 34 nie istnieje.</p> <p>Niezbędna jest weryfikacja listy budynków i jej skorygowanie.</p>
--	--	---

	<p>szopa-drewnitnia, piwnica; szopa-drewnitnia i piwnica nie istnieją, reszta w stanie średnim</p> <ul style="list-style-type: none"> - dom nr 38 z częścią gospodarczą z 1905 r.; nie istnieje - dom nr 40 z częścią gospodarczą z 1927 r.; stan zachowania średni, dach pokryty blachą - zabudowa w zagrodzie nr 42 z 2. połowy XIX w.: budynek gospodarczy, spichlerz z piwnicą; spichlerz zawalony, zachowana piwnica - zagroda nr 44 z bud. 1924 r.: budynek mieszkalny z częścią gospodarczą, spichlerz; zachowana tylko część mieszkalna - zagroda nr 46 z 1927 r.: chałupa, spichlerz z piwnicą, wozownia; całość w stanie średnim - zagroda nr 54 z początku XX w.: dom mieszkalny z częścią gospodarczą, spichlerz, piwnica; całość w stanie złym - zagroda nr 56: chałupa z częścią gospodarczą z pocz. XX w., piwnica; chałupa w stanie złym, piwnica nie istnieje - kapliczka przy domu nr 57 z 1895 r.: stan dobry - dom nr 47 z częścią gospodarczą z przełomu XIX i XX w.; nie istnieje. <p>Stan zachowania całości zespołu zły, sukcesywnie się pogarszający (poza kilkoma obiektami wykorzystywanymi w celach letniskowych). Zasób stale uszczuplany przez wyburzenia i rujnację. Wobec niemożności utrzymania zespołu <i>in situ</i> i pogodzenia wymogów ochrony konserwatorskiej z potrzebami mieszkańców – konieczne zorganizowanie w trybie pilnym skansenu z przyjęciem jego lokalizacji (np. przy oddziale Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Bartnem), opracowaniem projektu zagospodarowania, wykupem obiektów.</p>	
<p>Cerkiew greckokatolicka pw. św. św. Kosmy i Damiana</p>	<p>Wpisana do rejestru zabytków. Drewniana, w typie północno-zachodniego budownictwa łemkowskiego (wariant młodszy). Ogrodzenie zrekonstruowane, drewniane, kryte gontem. W otoczeniu kostnica, murowana z kamienia. Stan zachowania dobry. Celowa konserwacja gontowego pokrycia kostnicy.</p>	<p>W „Czerwonej księdze krajobrazu Polski” obiekt o randze 3 regionalnej.</p>
<p>Cerkiew prawosławna pw. św. św. Kosmy i Damiana</p>	<p>Wpisana do rejestru zabytków. Na cmentarzu w otoczeniu cerkwi nagrobki z cerkiewnymi krzyżami kamiennymi i figura Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, kamienna,</p>	<p>Przeprowadzono prace zabezpieczające polegające na wymianie instalacji elektrycznej, założeniu instalacji ppoż. i</p>

	z 1910 r. Stan zachowania średni; w trakcie prac izolacyjnych i remontowych.	antywłamaniowej. Wykonano remont sufitów i szalowania wewnętrznego nawy i prezbiterium. Wykonano konserwację ikonostasu.
Cmentarz parafialny	Założony w 1877 r. z krzyżami autorstwa Wasyla Graconia. Stan zachowania dobry. Celowa konserwacja specjalistyczna niektórych krzyży kamiennych.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 02.09.2013 r.
Cmentarz nr 64 z I WŚ	Stan zachowania dość dobry. Konieczne należy zrekonstruować tabliczki nagrobne oraz wskazana jest rekonstrukcja frontowej drewnianej balustrady.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 23.08.2011 r.
Cmentarz choleryczny	Założony po zarazie w 1873 r.; zachowane dwa krzyże kamienne: prawosławny i katolicki. Stan zły.	
Krzyże przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - trzy krzyże kamienne z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego (obok cmentarza) - krzyż kamienny, kiedyś z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego (skradzione - do rekonstrukcji) - krzyż kamienny z malowanym przedstawieniem Ukrzyżowanego - krzyż z płaskorzeźbionym przedstawieniem Ukrzyżowanego (zapewne Wasyla Graconia) - dwa krzyże przydrożne żeliwne na kamiennych cokołach z końca z końca XIX w. Stan zachowania większości krzyży dość dobry.	
BODAKI		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra	Wpisana do rejestru zabytków; dziś kościół filialny w przysiółku Przegonina; stan zachowania dobry.	Przeprowadzono konserwację techniczną i estetyczną ikonostasu.
Cerkiew prawosławna filialna pw. św. Dymitra	Wpisana do rejestru zabytków. Stan zachowania dobry.	Zamontowano instalację antywłamaniową.
Cmentarz greckokatolicki	Założony po połowie XIX w. Krzyże kamienne wykonane zapewne przez Wasyla Graconia. Stan zachowania dość dobry. Celowa konserwacja specjalistyczna niektórych krzyży kamiennych.	
Cmentarz nr 69 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków. Położony na zboczu Ostrej Góry nad Przegoniną. Stan po remoncie i rekonstrukcji dobry.	
Kapliczki i krzyże	- kapliczka z XIX w. z figurą Matki Boskiej z	Narodowy Instytut Dziedzictwa

przydrożne	<p>Dzieciątkiem; konieczne zabezpieczenie wnętrza</p> <ul style="list-style-type: none"> - kapliczka z przełomu XIX i XX w. z kamienia; konieczne zabezpieczenie wnętrza - kapliczka z 1879 r.; stan zachowania dobry - krzyże przydrożne: żeliwne, łańskie, na cokołach kamiennych z reliefowymi krzyżami cerkiewnymi: 1882, 1891, 1912, z przełomu XIX i XX w. - trzy kamienne: z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego z 1913 r. (zapewne autorstwa Wasyla Graconia); ze skradzionym metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego; z 1908 r. Stan zachowania większości dość dobry; celowa rekonstrukcja metalowego przedstawienia Ukrzyżowanego Chrystusa. 	proponuje wpisanie kapliczki z figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem do rejestru zabytków.
CZARNE		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra	W latach 1993-1996 przeniesiona do Sądeckiego Parku Etnograficznego w Nowym Sączu.	
Cmentarz greckokatolicki	Przyległy do dawnego terenu cerkwi. Stan zachowania bardzo zły. Teren zarośnięty przez zagajnik, większość grobów nieczytelna, niektóre nagrobki przewrócone. Konieczne uporządkowanie terenu i specjalistyczna konserwacja kamienia.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 02.09.2013 r. Przeprowadzono konserwację części nagrobków. Teren cmentarza wykoszono, wyczyszczono z połamanych drzew i zarośli oraz ogrodzono.
Cmentarz nr 53 z I WŚ	Stan zachowania dobry. Konieczna jest prawidłowa rekonstrukcja pola grobowego. Celowe jest zrekonstruowanie tabliczek imiennych i wymiana zniszczonych elementów w ogrodzeniu a także wymiana krzyża centralnego. Wszczęto postępowanie o wpis do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 24.03.2011 r.
Chałupa	Drewniana, w typie regionalnego budownictwa łemkowskiego. Stan zły; celowe opracowanie inwentaryzacji pomiarowej i przeniesienie do skansenu łemkowskiego.	
Obelisk	Ufundowany w 1934 r. ku czci ofiar obozu w Talerhof, gdzie w czasie I WŚ władze austriackie represjonowały ludność łemkowską.	
Kapliczki i krzyże przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka murowana z kamienia; stan dobry; celowe przywrócenie brakującego kutego krzyża - kapliczka murowana z kamienia, z krzyżem łańskim; stan zachowania dość dobry 	

	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka murowana z kamienia, z krzyżem cerkiewnym; stan zachowania dość dobry - kapliczka murowana z kamienia, z krzyżem cerkiewnym; stan zachowania dość dobry. - krzyże przydrożne kamienne: <ul style="list-style-type: none"> • cerkiewny, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego • cerkiewny z 1904 r., pierwotnie z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego (skradzionym) • dwa rozbite, kamienne, bez górnej części • łaciński, z datą 1893 r. <p>Celowe rekonstrukcje krzyży i specjalistyczna konserwacja kamienia.</p>	
DŁUGIE (przysiółek Czarnego)		
Cmentarz greckokatolicki	Konieczne prace konserwatorskie z uczytelnieniem cmentarza i konserwacja kamiennych nagrobków.	
Cmentarz nr 44 z I WŚ	Po remoncie stan dobry. Konieczna jest jednak rekonstrukcja całego cmentarza na jego pierwotnej powierzchni ze wszystkimi elementami. Wszczęto postępowanie o wpis do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 02.06.2011 r. Stan obiektu uległ pogorszeniu – złamał się centralny krzyż, uszkadzając ogrodzenie.
JASIONKA (przysiółek Krzywej)		
Kapliczki i figury przydrożne	<p>Figury kamienne:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Świętej Rodziny, koniec XIX w. - Matki Boskiej z Dzieciątkiem, około 1900 r. z płaskorzeźbą Dzieciątko Jezus <p>Stan dość dobry; celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.</p> <p>Krzyże z XIX i XX w.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - kamienny cerkiewny, w toku konserwacji - trzy żeliwne na kamiennych cokołach - drewniany (nowy) na starszym cokole kamiennym. <p>Stan dość dobry; celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.</p>	
KRZYWA		
Cerkiew pw. św. św. Kosmy i Damiana	Wpisana do rejestru zabytków. Obecnie kościół rzymsko-katolicki. Stan zachowania średni. Rozpoczęto kompleksowy remont konserwatorski; zalecana poprawa instalacji odgromowej oraz rekonstrukcja cmentarza i elementów wyposażenia (w tym rzeźbionego krzyża).	Decyzją z dnia 17.02.2011 r. wyposażenie obecnego kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny wpisano do rejestru zabytków. Wymieniono pokrycie obiektu. Przeprowadzono konserwację techniczną tabernakulum,

		z odczyszczeniem i uzupełnieniem ubytków polichromii i rekonstrukcją frontowych drzwiczek. Remont nadal trwa.
Cmentarz nr 54 z I WŚ	Na cmentarzu przycerkiewnym. Celowe odtworzenie całości założenia cmentarza. Konieczny jest wpis do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 16.01.2014 r.
Cmentarz greckokatolicki	Założony w 2. połowie XIX w. Nagrobki kamienne i dwie kamienne figury Matki Boskiej. Stan dość dobry. Celowa specjalistyczna konserwacja kamiennych nagrobków.	
Pomnik Lotników Polskich	Miejsce upamiętniające siedmiu lotników, którzy zginęli podczas lotu z Włoch na pomoc Powstaniu Warszawskiemu we wrześniu 1944 r. Stan dobry.	
Kapliczki i figury przydrożne	<p>Krzyże przydrożne z przełomu XIX i XX w.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - kamienny, cerkiewny z płaskorzeźbą przedstawiającą Ukrzyżowanego i Matkę Boską z Dzieciątkiem - dwa łańskie: kamienny i żeliwny <p>Stan zachowania dość dobry; celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.</p> <ul style="list-style-type: none"> - grupa trzech kamiennych figur przydrożnych: pośrodku na cokole rzeźba Matki Boskiej. <p>Stan dość dobry; celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.</p>	
LIPNA (nie istniejąca)		
Cmentarz greckokatolicki	Nagrobki kamienne w formie krzyży cerkiewnych, z płaskorzeźbami i krzyżami. Stan zachowania bardzo zły. Konieczne uporządkowanie terenu i konserwacja kamiennych nagrobków. Celowe oznaczenie miejsca po cerkwi.	
Cmentarz nr 45 z I WŚ	Odnowiony, ale niezgodnie z pierwotnym wyglądem. Stan zły. Celowe opracowanie i realizacja konserwatorskiego projektu rekonstrukcji. Wszczęto postępowanie o wpis do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 29.04.2011 r.
Kapliczka i figura	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka murowana z kamienia, po odnowieniu stan dobry - figura przydrożna Matki Boskiej, kamienna; stan po odnowieniu dobry. 	
MAŁASTÓW		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. św.	Wpisana do rejestru zabytków; dziś kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Zbudowany w 1805 r., przykład urzędowego	

Kosmy i Damiana	projektu z doby „józefińskiej”. Jednolicie z cerkwią skomponowane murowane ogrodzenie, w jego obrębie cztery kamienne nagrobki greckokatolickich duchownych z krzyżami (najstarszy 1903). Uratowana przed zawaleniem w latach 90-tych XX w. Stan dobry. Potrzebna kontynuacja prac nad osuszaniem murów i konserwatorskie odnowienie wyposażenia.	
Cmentarz greckokatolicki	Celowa specjalistyczna konserwacja nagrobków kamiennych.	
Cmentarz katolicki	Nagrobki z krzyżami kamiennymi żeliwnymi na kamiennych cokołach.	
Cmentarz nr 58 z I WŚ na Magurze Małastowskiej	Wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania zły. Konieczna jest rekonstrukcja cmentarza.	Cmentarz administracyjnie leży na terenie gminy Uście Gorlickie. Przeprowadzono gruntowny remont nekropolii (Stowarzyszenie „Magurycz”). Stan obecnie bliski pierwotnego.
Cmentarz nr 60 z I WŚ na Przetęczy Małastowskiej	Stan zachowania po remoncie i rekonstrukcji dobry. Konieczne wykonanie brakujących krzyży drewnianych przed pomnikiem oraz furtki w świetle bramy. Wszczęte postępowanie o wpis do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 23.11.2011 r.
Cmentarz nr 65 z I WŚ	Stan zachowania po remoncie dobry. Istnieje konieczność ponownej rekonstrukcji wnętrza zgodnie z dokumentacją archiwalną. Brak krzyży żeliwnych typu „rosyjskiego”. Konieczny wpis do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 16.01.2014 r.
Cmentarz nr 66 z I WŚ	Stan zachowania po remoncie dobry. Celowe przywrócenie drewnianego krzyża i rekonstrukcja pola grobowego - uzupełnienie brakujących nagrobków wraz z rekonstrukcją tabliczek imiennych. Wszczęto postępowanie o wpis do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 11.04.2013 r.
Kapliczka na Przetęczy Małastowskiej	Zbudowana w XVIII w. Stan zachowania dobry.	
MĘCINA MAŁA		
Kaplica św. Sebastiana	Zbudowana w 1906 r., murowana; w ołtarzu barokowy obraz św. Sebastiana. Stan techniczny po remoncie dobry; cechy stylowe częściowo zatarte, celowe przywrócenie pierwotnego wyglądu.	
MĘCINA WIELKA		
Cerkiew greckokatolicka	Wpisana do rejestru zabytków; dziś kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Królowej Polski.	Przeprowadzono konserwację techniczną i estetyczną ikonostasu

pw. św. św. Kosmy i Damiana	W typie budownictwa północno-zachodniej Łemkowszczyzny (wariant starszy). Stan zachowania dobry.	oraz polichromii.
Cmentarz greckokatolicki	Celowa konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
Cmentarz nr 81 z I WŚ	Wpis do rejestru zabytków. Celowa rekonstrukcja tabliczek nagrobnych i furtki drewnianej.	Wykonano dokumentację historyczno-odtworzeniową obiektu.
Cmentarz nr 82 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków. Stan zachowania po remoncie i rekonstrukcji dobry. Celowa rekonstrukcja ogrodzenia i pola grobowego wraz z rekonstrukcją tabliczek nagrobnych.	
Kapliczka	Modernistyczna, nawiązująca do ukraińskiego budownictwa cerkiewnego. Stan zachowania dobry.	
Krzyż przydrożny	Kamienny, z 1914 r. Stan dobry.	
NIEZNAJOWA (nie istniejąca)		
Cmentarz greckokatolicki	Stan zły; celowa konserwacja specjalistyczna kamiennych nagrobków. Celowe zaakcentowanie miejsca nieistniejącej cerkwi.	Wszczęto procedurę wpisania do rejestru zabytków. Cmentarz uporządkowany i ogrodzony.
Kapliczki i krzyże przydrożne	<p>- kapliczka murowana z kamienia, stan zły; pilnie potrzebna konserwacja.</p> <p>- figura kamienna Św. Rodziny, fundowana w 1901 r. z płaskorzeźbami; celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.</p> <p>- figura kamienna w formie kapliczki z rzeźbą świętego; celowa specjalistyczna konserwacja kamienia</p> <p>- krzyże przydrożne z przełomu XIX i XX w.:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dwa cerkiewne, kamienne • cerkiewny, kamienny, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego • podobny, z arkadową wnęką na figurę • podobny, z płaskorzeźbą Matki Boskiej i tablicą fundacyjną • łaciński, kamienny, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego; • trzy cokoły kamienne z nasadą żeliwnego krzyża (niezachowanego). <p>Celowa specjalistyczna konserwacja elementów kamiennych i uzupełnienie ubytków.</p>	<p>Do rejestru zabytków wpisano:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dnia 22.11.2011 r. kapliczkę z 1913 r. z rzeźbą świętego - dnia 06.12.2012 r. kamienny krzyż przydrożny z 1901 r., kamienny postument z żeliwnym fragmentem podstawy krzyża z 1896 r., kamienny krzyż przydrożny z 1930 r. <p>Przeprowadzono konserwację kapliczki z 1913 r.</p> <p>Zakonserwowano i zabezpieczono zniszczony kamienny postument z żeliwnym fragmentem podstawy krzyża z 1896 r.</p>
OWCZARY (dawniej Rychwałd)		
Cerkiew parafialna greckokatolicka	Wpisana do rejestru zabytków wraz z cmentarzem i ogrodzeniem z bramką; dziś kościół filialny parafii rzymskokatolickiej	Dnia 21 czerwca 2013 r. świątynia została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

pw. Opieki Bogurodzicy	w Sękowej, współużytkowany przez grekokatolików. Wybitny, wczesny zabytek zachodniołemkowskiego budownictwa cerkiewnego. Wyróżniona medalem Europa Nostra. Stan zachowania dobry. Celowy remont bramki-dzwonnicy. Konieczne sfinalizowanie starań o umieszczenie na liście światowego dziedzictwa UNESCO.	Zamontowano instalację systemu sygnalizacji pożaru (SSP). „Czerwona księga krajobrazu Polski” nadała obiektowi rangę 2 krajową.
Cmentarz grekokatolicki	Założony w 1. połowie XIX w. Zachowane pojedyncze kamienne nagrobki z rzeźbami (dziecka, Matki Boskiej) oraz krzyże nagrobne kamienne i żeliwne. Stan dość dobry; celowa specjalistyczna konserwacja kamiennych nagrobków.	
Cmentarz nr 70 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków, położony przy cmentarzu grekokatolickim. Stan zachowania dobry.	
Kapliczki i krzyże przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka murowana z kamienia; stan dobry - kapliczka z 1890 r., murowana, kamienna; stan dobry - krzyże przydrożne kamienne z przełomu XIX i XX w.: <ul style="list-style-type: none"> • sześć łańskich z płaskorzeźbami Ukrzyżowanego • łański, z płaskorzeźbą świętej • łański, z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego; i rzeźbą Matki Boskiej z Lourdes • cerkiewny z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego i świętej. <p>Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.</p>	
PĘTNA		
Cerkiew grekokatolicka św. Paraskewii	Wpisana do rejestru zabytków. W wyniku wysiedlenia Łemków od 1948 kościół katolicki, a od 1999 ponownie cerkiew grekokatolicka. Przy cerkwi dzwonnica drewniana oraz krzyż upamiętniający 950-lecie chrztu Rusi (1935 r.). Stan cerkwi dobry.	Poddano renowacji części zewnętrzne oraz częściowo wyposażenie. Zainstalowano także urządzenia zabezpieczające przed kradzieżą oraz audioprzewodniki.
Cmentarz grekokatolicki	W otoczeniu cerkwi; niektóre nagrobki w starszej części cmentarza rozbite. Konieczne jest ich złożenie i specjalistyczna konserwacja kamienia.	
Cmentarz choleryczny	Założony w 1870 r.	
Cmentarz nr 63 z I WŚ	Stan dość dobry, ale konieczna jest prawidłowa rekonstrukcja bramy wejściowej	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 12.02.2013 r.

	i krzyża centralnego. Konieczne jest również wykonanie nowych tabliczek nagrobnych. Wszczęto postępowanie o wpis do rejestru zabytków.	
Pomnik milicjantów, którzy zginęli w walkach z reakcyjnym podziemiem	Dokument historii lat 1944 – 1963.	Należy wyjaśnić zbieżność treści zawartych na pomniku z treścią podobnego pomnika z Gładyszowa.
Kapliczki i krzyże przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka murowana kopułką z kutym krzyżem cerkiewnym - figury kamienne z przełomu XIX i XX w.: <ul style="list-style-type: none"> • Św. Rodziny - stan średni; celowa specjalistyczna konserwacja • Matki Boskiej z Dzieciątkiem - stan zły; potrzebna specjalistyczna konserwacja - krzyże przydrożne z przełomu XIX i XX w.: <ul style="list-style-type: none"> • z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego (na granicy Małastowa) • trzy z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego • z płaskorzeźbami (uszkodzony) • żeliwny, na kamiennym cokole. <p>Potrzebne specjalistyczne konserwacje kamienia.</p>	
RADOCYNA		
Cmentarz greckokatolicki	Celowe uporządkowanie cmentarza i konserwacja kamienia.	
Cmentarz nr 43 z I WŚ	Stan zachowania mimo rekonstrukcji niedostateczny. Konieczne jest rekonstrukcja ogrodzenia a także ponowna rekonstrukcja pola grobowego wraz z krzyżami i tabliczkami imiennymi. Wszczęto postępowanie o wpis do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 06.05.2011 r. Stan techniczny bardzo zły.
Krzyże przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - krzyże kamienne: <ul style="list-style-type: none"> • z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego • zapewne podobny, rozbity • łaciński, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego • cerkiewny, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego • cerkiewny, rozbity z datą 1903 • cerkiewny, z płaskorzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem <p>Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia, złożenie rozbitych krzyży i rekonstrukcja</p>	

	ubytków.	
ROPICA GÓRNA (dawniej Ruska)		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła	Wpisana do rejestru zabytków; dziś kościół. Przykład późnego drewnianego budownictwa cerkiewnego północno – zachodniej Łemkowszczyzny.	Stan zachowania bardzo dobry.
Cmentarz greckokatolicki	Założony w pobliżu cerkwi. Celowe złożenie rozbitych nagrobków oraz specjalistyczna konserwacja nagrobków kamiennych.	
Cmentarz rzymskokatolicki	Celowa specjalistyczna konserwacja nagrobków kamiennych.	
Cmentarz nr 67 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania dobry. Konieczne wykonanie furtki wejściowej wraz z półokrągłą futryną oraz rekonstrukcja pola grobowego.	Wykonano dokumentację historyczno-odtworzeniową obiektu.
Cmentarz nr 68 z I WŚ	Stan zachowania dobry. Konieczna rekonstrukcja krzyża drewnianego w miejsce kamiennego wtórnego na pomniku i rekonstrukcja pola grobowego. Wskazana rekonstrukcja frontowej drewnianej balustrady zgodnie z pierwotnym wyglądem. Wszczęto postępowanie o wpis do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 11.04.2013 r.
Cmentarz nr 77 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków. Konieczna jest rekonstrukcja pola grobowego z uzupełnieniem nagrobków i rekonstrukcją tabliczek nagrobnych. Celowa jest również rekonstrukcja drewnianego krzyża stojącego pierwotnie w występie muru od frontu cmentarza.	Wykonano dokumentację historyczno-odtworzeniową obiektu. Wykonano prace porządkowo-pielęgnacyjne w ramach wojewódzkiego programu „Konserwator”.
Cmentarz nr 78 z I WŚ	Celowe uporządkowanie oraz rekonstrukcja pola grobowego, a także rekonstrukcja tabliczek nagrobnych na postumentach krzyży. Wszczęto postępowanie o wpis do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 19.04.2013 r. Wykonano i zamontowano 5 krzyży. Wykonano prace porządkowo-pielęgnacyjne w ramach wojewódzkiego programu „Konserwator”.
Figura przydrożna	Kamienna, z rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem na cokole. Stan dość dobry.	
SĘKOWA		
Kościół filialny pw. św. Filipa i Jakuba	Zbudowany ok. 1520 r. Wpisany do rejestru zabytków. Wyróżniony medalem Europa Nostra za rewaloryzację, a w 2003 r. umieszczony na liście Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Stan zachowania dobry.	Wykonano impregnację dachu. Przeprowadzono konserwację techniczną struktury ołtarza głównego oraz obrazu na desce "Św. Mikołaj, Św. Benedykt i Św. Antoni". W „Czerwonej księdze krajobrazu Polski” obiekt o randze 2 krajowej.

Kościół parafialny pw. św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Marii Panny	Wpisany do rejestru zabytków. Zbudowany w latach 1885-1886, neogotycki. Stan zachowania dość dobry; prowadzone są wielotorowe prace remontowe i konserwatorskie.	Przeprowadzono remont elewacji – konserwacja techniczna i estetyczna cegły i kamiennego detalu architektonicznego korpusu wieży.
Pozostałość zespołu dworskiego Długoszków	Na pozostałości składają się: park krajobrazowy wraz z aleją dojazdową, spichlerz murowany z kamienia oraz zabudowania gospodarcze. Celowe wpisanie do rejestru zabytków spichlerza i pozostałości parku. Stan zły: spichlerz wymaga określenia funkcji i kapitalnego remontu konserwatorskiego, park rekompozycji.	
Cmentarz rzymskokatolicki	Założony w 1. połowie XIX w., z kaplicą Długoszków w formie klasycznej świątyni, neogotycką kaplicą Kostiałów-Gabryelów (1896 r.), oraz nagrobkiem kapitana wojsk polskich Józefa Wybranowskiego (1846 r.). Stan całości dość dobry. Konieczna specjalistyczna konserwacja najstarszych nagrobków kamiennych.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie kaplicy Kostiałów do rejestru zabytków.
Cmentarz choleryczny	W przysiółku Puste Pole; upamiętniony krzyżem.	
Cmentarz nr 79 z I WŚ	Na stoku góry Zagórze; stan zachowania dobry. Celowy wpis do rejestru zabytków oraz wykonanie krzyża drewnianego przed wejściem na cmentarz.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 15.01.2013 r. Wykonano prace porządkowo-pielęgnacyjne w ramach wojewódzkiego programu „Konserwator”. Konieczna interwencja - następuje bardzo szybka degradacja murów kamiennych.
Cmentarz nr 80 z I WŚ	Stan zachowania dobry. Celowy wpis do rejestru zabytków. Konieczna ponowna rekonstrukcja wnętrza-pola grobowego wraz z odtworzeniem tabliczek inskrypcyjnych. Konieczne także podjęcie działań uniemożliwiających zalesienie terenu przed cmentarzem od strony drogi Sękowa-Wapienne.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 04.02.2013 r. Następuje bardzo szybka degradacja murów kamiennych - wykonano częściowe zabezpieczenie. Wykonano prace porządkowo-pielęgnacyjne w ramach wojewódzkiego programu „Konserwator”.
Kapliczka przydrożna	Wpisana do rejestru zabytków, z rzeźbą Matki Boskiej. W trakcie remontu kapitalnego.	
Krzyż przydrożny	Kamienny, z płaskorzeźbionym przedstawieniem Ukrzyżowanego. Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.	

SIARY

Cmentarz nr 76 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania dobry. Celowe wykonanie nowego krzyża wg oryginalnego projektu oraz rekonstrukcja tabliczek nagrobnych.	
Chałupa nr 99	Wpisana do rejestru zabytków; stan zły. Rozważyć wykupienie i przeniesienie do skansenu.	Nie istnieje.
Kapliczka	Położona przy drodze do Owczar, zbudowana w XVIII w. Murowana, kamienna; stan zachowania zły, konieczny remont konserwatorski.	
WAPIENNE		
Willa uzdrowska	W obrębie ośrodka „Wapienne”, zbudowana w latach międzywojennych XX w. Stan średni. Pożądany remont i zachowanie jako dokumentu uzdrowskiego charakteru Wapiennego.	Stan zły.
Cmentarz nr 83 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania dobry. Celowa rekonstrukcja tabliczek nagrobnych.	
Kapliczki i krzyże przydrożne	- dwie kapliczki murowane z przełomu XIX i XX w. - krzyże kamienne, łacińskie: <ul style="list-style-type: none"> • z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego • z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego • dwa żeliwne na kamiennych cokołach Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.	
WOŁOWIEC		
Cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Najświętszej Marii Panny	Wpisana do rejestru zabytków; dziś prawosławna. W typie budownictwa północno-zachodniej Łemkowszczyzny (wariant starszy). Stan dość dobry. W trakcie remontu.	Wpisano wystrój cerkwi do rejestru zabytków. Przeprowadzono prace konserwatorskie przy Królewskich Wrotach ikonostasu oraz krucyfiksie. Wykonano badania konserwatorskie dekoracji malarskiej w cerkwi.
Cmentarz greckokatolicki stary	Założony obok cerkwi; krzyże nagrobne kamienne, cerkiewne; figura nagrobna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, kamienna. Stan zły; Konieczne uporządkowanie terenu, złożenie i częściowe zrekonstruowanie uszkodzonych nagrobków, specjalistyczna konserwacja kamienia.	Wszczęto procedurę wpisania do rejestru zabytków.
Cmentarz greckokatolicki nowy	Założony po zamknięciu starego w 1920 r. Celowa specjalistyczna konserwacja elementów kamiennych.	
Kapliczki i krzyże przydrożne	- kapliczka pod Uhercem z XIX w.; murowana z kamienia	

- krzyże kamienne:
- trzy cerkiewne, w tym dwa z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego
 - łaćski, z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego i płaskorzeźbą św. Mikołaja na cokole
 - trzy żeliwne na kamiennych cokołach.
- Celowa specjalistyczna konserwacja kamienia.

GMINA UŚCIE GORLICKIE

BANICA

	STAN W 2010 R.	STAN OBECNY
Cerkiew greckokatolicka pw. św. św. Kosmy i Damiana	Wpisana do rejestru zabytków (z cmentarzem); dziś kościół parafialny rzymskokatolicki. Stan zachowania dobry.	Przeprowadzono remont głównej wieży kościoła z wymianą pokrycia dachowego na blachę miedzianą. Wykonano projekt robót remontowych – wymiana pokrycia dachu, remont konstrukcji drewnianej dachu. Wyremontowano dach na wieży nad prezbiterium i zakrystią z wymianą pokrycia dachowego na blachę miedzianą. Wykonano remont wieży i dachu nad nawą główną.
Cmentarz greckokatolicki	Potrzebna rekonstrukcja rozbitych nagrobków oraz specjalistyczna konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	

BIELICZNA

Cerkiew filialna greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła	Wpisana do rejestru zabytków (z cmentarzem). Obecnie kościół pomocniczy parafii w Banicy. Stan zachowania dobry. Celowa rekonstrukcja murowanego otoczenia.	
Cmentarz greckokatolicki	Stan zły. Konieczne uporządkowanie oraz specjalistyczna konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
Kapliczka obok cerkwi	Murowana z kamienia łamanego; stan zły, potrzebny remont konserwatorski.	

BLECHNARKA

Cerkiew filialna greckokatolicka pw. św. św. Kosmy i Damiana	Wpisana do rejestru zabytków; dziś prawosławna. Stan średni; potrzebny remont oraz konserwacja muru kamiennego otaczającego cerkiew.	
Cmentarz greckokatolicki	Celowa konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
Cmentarz nr 49	Wpisany do rejestru zabytków. Celowa	

z I WŚ	rekonstrukcja pomnika – piramidy i wału kamiennie – ziemnego.	
Kapliczka i krzyże przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka murowana z kamienia - krzyże kamienne: <ul style="list-style-type: none"> • dwa podobne, łaćński i cerkiewny, z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego; na cokole płaskorzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem • żeliwny na kamiennym cokole <p>Celowa konserwacja elementów kamiennych.</p>	
BRUNARY		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła	Wpisana do rejestru zabytków (z cmentarzem i ogrodzeniem); dziś kościół. Wariant starszy (XVIII w.) budownictwa zachodniołemkowskiego. Stan zachowania dobry, po remoncie kapitalnymi konserwacji polichromii i całości wyposażenia.	Dnia 21 czerwca 2013 r. świątynia została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Wykonano renowację polichromii w części babinca.
Cmentarz greckokatolicki	Założony w 1. połowie XIX w. Celowa konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
Kapliczki i krzyże przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - kapliczka murowana z końca XIX w.; stan dość dobry - kapliczka murowana z początku XX w., stan dobry - cztery krzyże przydrożne z początku XX w.; stan dość dobry. 	
CZARNA		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra	Wpis do rejestru zabytków (wraz z bramką i cmentarzem przykościelnym); dziś kościół pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy – filia parafii w Brunarach. Stan zachowania dobry.	
Cmentarz prawosławny	Stan zachowania dobry.	
Kapliczki i krzyże przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - dwie kapliczki murowane; stan dobry - krzyże przydrożne, pocz. XX w.: <ul style="list-style-type: none"> • kamienny, z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego • trzy żeliwne na kamiennych cokołach. <p>Stan dość dobry, celowa konserwacja elementów żeliwnych i kamiennych.</p>	
CZERTYŻNE (nie istniejąca)		

Cmentarz greckokatolicki	Koło Izb, na wzniesieniu, nad doliną potoku Czertyżnianka. Stan zły; celowe uporządkowanie terenu cmentarza oraz konserwacja elementów kamiennych żeliwnych.	
GŁADYSZÓW (dawniej Kwoczeń, Gładyszowa)		
Cerkiew greckokatolicka p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego	Wpisana do rejestru zabytków (wraz z cmentarzem); obecnie kościół pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela, współużytkowany przez parafię greckokatolicką. Typu tzw. huculskiego, stan zachowania dobry.	Wymieniono uszkodzone gonty, części konstrukcji, szalowanie. Poddano renowacji częściowo wyposażenie. Zainstalowano także urządzenia zabezpieczające przed kradzieżą oraz audioprzewodniki.
Dawna kaplica parafialna greckokatolicka	Dziś prawosławna cerkiew pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela. Zbudowana prawdopodobnie około 1857 r. Stan zachowania dobry.	Wpisana do rejestru zabytków wraz z cmentarzem decyzją z dnia 04.05.2015 r.
Chałupa	W typie budownictwa łemkowskiego; stan dość dobry. Celowy wykup i przeniesienie do skansenu.	
Cmentarz greckokatolicki	Celowa konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
Cmentarz nr 55 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; dziś położony w lesie, pierwotnie eksponowany widokowo. Stan dobry, celowe przywrócenie ekspozycji widokowej. Celowa jest ponowna rekonstrukcja elementów cmentarza, szczególnie wieży-gontyny oraz wykonanie tabliczek imiennych na krzyżach.	
Cmentarz nr 61 z I WŚ (przysiółek Wirchne)	Wpisany do rejestru zabytków; stan dobry. Celowe odświeżenie widoku (wycięcie lasku przed cmentarzem). Konieczna rekonstrukcja mogił pominiętych podczas ostatniego remontu oraz rekonstrukcja tabliczek inskrypcyjnych na krzyżach.	
Cmentarz choleryczny	Użytkowany w latach 1846-1849, 1898, 1915. W 2007 r. na cmentarzu umieszczono krzyż upamiętniający 60. rocznicę deportacji Łemków, z wykorzystaniem kamieni z Blechnarki, Uścia Gorlickiego i Gładyszowa oraz metalowego krzyża z nieistniejącej cerkwi w Czertyżnym. Celowe zachowanie w obecnym charakterze.	
Kapliczka i krzyże przydrożne	- kapliczka murowana - dwa krzyże cerkiewne kamienne z początku XX w., jeden z płaskorzeźbą	Przystąpiono do remontu jednego z krzyży.

	Ukrzyżowanego. Stan dość dobry; celowa konserwacja kamienia.	
Pomnik milicjantów, którzy zginęli w walkach z UPA	Kamienny, zbudowany po 1947. Zachować jako dokument tragicznej historii; postulowana zmiana tendencyjnego napisu.	
HAŃCZOWA		
Cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Najświętszej Marii Panny	Wpisana do rejestru zabytków wraz z cmentarzem i ogrodzeniem, obecnie świątynia prawosławna. Wariant młodszy zachodniego budownictwa łemkowskiego. Stan zachowania średni; celowy bieżący remont.	Przeprowadzono konserwację techniczną i estetyczną malowideł ściennych w prezbiterium i na stropie. Wykonano instalację odgromową. Zabezpieczono drewnianą strukturę obiektu i odczyszczono bryłę. W 2014 r. prace nagrodzono w konkursie Generalnego Konserwatora Zabytków „Zabytek Zadbane 2014” w kategorii specjalnej „Architektura i konstrukcje drewniane”.
Cmentarz greckokatolicki	Założony w zapewne 1. połowie XIX w. Celowa konserwacja niektórych elementów kamiennych.	
Cmentarz rzymskokatolicki	Celowa konserwacja niektórych elementów kamiennych.	
Remiza straży pożarnej	Zbudowana na początku XX w. Stan zły - konieczny remont konserwatorski; celowe przeniesienie do skansenu lub wprowadzenie funkcji użytkowej na miejscu.	
Kapliczki i krzyże przydrożne	- pięć kapliczek murowanych z kamienia z XIX i XX w. - trzy krzyże żeliwne na kamiennych cokołach. Celowa konserwacja elementów kamiennych żeliwnych.	
IZBY		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Łukasza	Wpisana do rejestru zabytków wraz z ogrodzeniem z bramką i cmentarzem przykościelnym; dziś kościół pomocniczy parafii w Banicy. Stan zachowania średni. Celowy remont konserwatorski z przywróceniem gładkiej faktury tynków zewnętrznych (obecne „kropione”); potrzebny remont konserwatorski muru.	Przeprowadzono konserwację techniczną i estetyczną ikonostasu, ołtarza głównego oraz carskich wrót. Wyremontowano obejście, ogrodzenie i bramkę.
Cmentarz greckokatolicki	Założony w XIX w., stare nagrobki niezachowane.	

KONIECZNA		
Cerkiew greckokatolicka pw. Wasyla Wielkiego	Wpisana do rejestru zabytków wraz z ogrodzeniem z bramką i cmentarzem przykościelnym; dziś prawosławna. W tradycji budownictwa cerkiewnego typu niespotykanego na zachodniej Łemkowszczyźnie. Stan dobry; rozpoczęto remont.	Przeprowadzono prace konserwatorskie przy ikonostasie.
Zagroda nr 11	W typie regionalnego budownictwa łemkowskiego. Celowa inwentaryzacja pomiarowa, wykup i przeniesienie do skansenu.	
Cmentarz nr 46 z I WŚ (Beskidek)	Wpisany do rejestru zabytków; stan zachowania zły. Konieczny jest kompleksowy remont poszczególnych części cmentarza (w 2010 r. rozpoczęto remont wieży).	Przeprowadzono remont wieży cmentarnej. W ramach projektu budowy Szlaku I WŚ, wykonano kompleksowy remont.
Cmentarz nr 47 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków. Mogiła zbiorowa na cmentarzu wiejskim przy cerkwi; stan zachowania dobry, aczkolwiek wskazana prawidłowa rekonstrukcja.	
Kapliczki i krzyże przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - dwie kapliczki z XIX i XX w., murowane - kapliczka drewniana - figura kamienna z końca XIX w. rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem na cokole. Celowa konserwacja kamienia. - krzyże łańskie z końca XIX w.: <ul style="list-style-type: none"> • kamienny • z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego; • żeliwny na cokole kamiennym. Celowa konserwacja elementów kamiennych.	
KOWALÓW (dziś część Uścia Gorlickiego)		
Kapliczka	Zbudowana w 1889 r., murowana z kamienia; stan dość dobry.	
KUNKOWA (dawniej Homkowa, Hunkówka, Hukowa)		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Łukasza Apostoła	Wpisany do rejestru zabytków (wraz ze starą częścią cmentarza i bramką w ogrodzeniu), dziś prawosławna. W typie budownictwa północno-zachodniej Łemkowszczyzny (wariant młodszy). Stan zachowania dość dobry. Potrzebne przywrócenie ogrodzenia.	Przeprowadzono roboty remontowo-konserwacyjne polegające na wymianie podłogi drewnianej z wykonaniem izolacji i ocieplenia oraz wymianie stolarki okiennej i drzwiowej. Do rejestru zabytków wpisano 95 obiektów wyposażenia. Poddano konserwacji zabytkowe obiekty wyposażenia: obraz, krzyże ołtarzowe, ikony, tabernakulum,

		feretron.
Cmentarz greckokatolicki	Założony około połowy XIX w. w pobliżu cerkwi. Potrzebna konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
Krzyż przydrożny	Z początku XX w., kamienny, cerkiewny, z płaskorzeźbą na cokole. Stan dobry.	
KWIATOŃ		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Paraskewy	Wpisana do rejestru zabytków (z cmentarzem przykościelnym, ogrodzeniem z bramką i cmentarzem grzebalnym), dziś kościół filialny pw. Matki Bożej Królowej parafii w Uściu Gorlickim. Zbudowana około 1700 r. Jeden z najwybitniejszych przykładów drewnianej architektury łemkowskiej (typ zachodni, starszy). Stan zachowania dobry. Celowe umieszczenie na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO.	Dnia 21 czerwca 2013 r. świątynia została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Zakupiono i zamontowano system sygnalizacji włamania i napadu (SSWN) oraz system sygnalizacji pożaru (SSP). Przeprowadzono konserwację malowideł ściennych w przedsionku, ikonostasu oraz carskich i diakońskich wrót. Wykonano konserwację techniczno -estetyczną w prezbiterium (malowidła na obu ścianach i za ikonostasem). Wykonano odwodnienie terenu wokół świątyni oraz konserwację zewnętrzną i ogrodzenia.
Kaplica prawosławna pw. św. Paraskiewy Serbskiej	Zbudowana w 1933 r. po przejściu mieszkańców na prawosławie. Stan zachowania dobry.	
Cmentarz greckokatolicki	Położony obok cerkwi. Nagrobki w formie krzyży żeliwnych na kamiennych cokołach; rzeźba nagrobna Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Celowa konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
Krzyże i figury przydrożne	- figura kamienna z rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem na cokole; stan dobry - krzyż kamienny, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego; stan dobry.	
LESZCZYNY		
Cerkiew pw. św. Łukasza Ewangelisty	Wpisana do rejestru zabytków. Zbudowana zapewne w 1835 r. w typie budownictwa północno-zachodniej łemkowszczyzny (wariant młodszy). Stan dobry.	Wpisano do rejestru zabytków wyposażenie (64 obiekty). Wymieniono stolarkę okienną i drzwiową, wymieniono drzwi wejściowe. Poddano konserwacji zabytkowe obiekty wyposażenia (tabernakulum, obrazy, ikona, rzeźba, krzyż ołtarzowy, feretrony).

Kapliczka	Przy cerkwi, zbudowana w 1896 r. murowana z kamienia; celowe przeprowadzenie remontu.	
Cmentarz greckokatolicki	Założony w połowie XIX w., położony obok cerkwi. Stan niektórych nagrobków kamiennych (w tym krzyża cerkiewnego) zły, potrzebne specjalistyczne prace konserwatorskie.	
NOWICA		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Paraskewy	Wpisana do rejestru zabytków. Zbudowana w latach 1842-1843 w typie budownictwa północnozachodniej Łemkowszczyzny (wariant schyłkowy). Stan zachowania dość dobry.	Dokonano renowacji ikonostasu. Wymieniono uszkodzone gonty, części konstrukcji, szalowanie. Poddano renowacji częściowo wyposażenie. Zainstalowano także urządzenia zabezpieczające przed kradzieżą oraz audioprzewodniki.
Kostnica	Przy cerkwi, stan zachowania dobry.	
Kaplica pw. Najświętszej Marii Panny Wniebowziętej	Wpisana do rejestru zabytków; stan zachowania dobry.	
Reszty zabudowy wiejskiej	Grupa kilku chat łemkowskich zbudowanych w końcu XIX i na początku XX w. Stan chaty użytkowanej przez Stowarzyszenie „Magurycz” dobry (celowe pozostawienie <i>in situ</i>), pozostałych dość dobry (chata nr 35), średni i zły (celowe przeniesienie do skansenu).	
Cmentarz greckokatolicki (stary)	Położony obok cerkwi. Nagrobki po konserwacji; stan dobry.	
Cmentarz greckokatolicki (nowy)	Stan zły: granice cmentarza zatarte, jeden z nagrobków rozbity, inny zwietrzały. Celowe wprowadzenie ogrodzenia oraz konserwacja nagrobków.	
Krzyże przydrożne	- krzyże kamienne z XIX i XX w.: <ul style="list-style-type: none"> • dwa ludowe, z płaskorzeźbą Ukrzyżowanego • z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego • z wyciętym z blachy, malowanym przedstawieniem Ukrzyżowanego, Stan dość dobry.	
Pomnik Bohdana Ihora Antycyca	Zbudowany obok kaplicy N. M. P. Wniebowziętej dla upamiętnienia poety i prozaika łemkowskiego urodzonego	

	w Nowicy; kamienny, z reliefowym metalowym popiersiem i inskrypcją.	
ODERNE		
Kościół filialny pw. św. Stanisława Biskupa	Wpisany do rejestru zabytków; zbudowany w 1898 r.; stan zachowania dobry.	
PRZYSŁUP (dawna nazwa Przysłop)		
Cerkiew par. pw. św. Michała Archanioła	Wpisana do rejestru zabytków, zbudowana w 1756 r. w typie budownictwa północno-zachodniej Łemkowszczyzny (dziś wariant schyłkowy). Stan zachowania średni: potrzebna konserwacja wnętrza z wyposażeniem, przywrócić gontowego szalunku ścian zewnętrznych.	Przeprowadzono konserwację ikonostasu oraz remont ołtarza bocznego. Wymieniono uszkodzone gonty, części konstrukcji, szalowanie. Poddano renowacji częściowo wyposażenie. Zainstalowano także urządzenia zabezpieczające przed kradzieżą oraz audioprzewodniki.
Cmentarz greckokatolicki	Zachowane krzyże nagrobne, kamienne, cerkiewne; stan dobry.	
Cmentarz nr 59 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; zachowany w stanie czytelnym. Celowe przemieszczenie tablicy informacyjnej o dokonanym remoncie w inne miejsce.	Przeprowadzono prace remontowe.
Kapliczki	- z 1889 r., murowana - z XIX w.: murowana, z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem; stan zachowania zły; potrzebny remont konserwatorski i zabezpieczenie wnętrza przed kradzieżą.	
REGETÓW NIŻNY		
Kaplica prawosławna pw. św. Michała Archanioła	Zbudowana przed 1939 r., murowana; stan zachowania średni.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie obiektu do rejestru zabytków.
Krzyże i figury przydrożne	- figura kamienna Matki Boskiej z Dzieciątkiem z płaskorzeźbą na cokole; wymaga pilnej, specjalistycznej konserwacji - figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem, z płaskorzeźbą Św. Rodziny na cokole; stan dość dobry - krzyże kamienne: <ul style="list-style-type: none"> • z płaskorzeźbą na cokole; • z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego i płaskorzeźbą Matki Boskiej na cokole, stan dość dobry; celowa konserwacja niektórych elementów kamiennych. 	
REGETÓW WYŻNY		

Kaplica cmentarna	Wpisana do rejestru zabytków (z cmentarzem). Zbudowana zapewne w 1. połowie XVIII w. jako prezbiterium cerkwi grecko-katolickiej. Stan zachowania dobry.	
Cmentarz nr 48 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; konieczna kontynuacja prac renowacyjnych.	
Cmentarz nr 51 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków. Położony widokowo na szczycie wzgórza Rotunda, na granicy Regetowa i Zdyni. Dzieło wyjątkowej klasy artystycznej; zdewastowany. Trwają prace remontowe: dokonano rekonstrukcji krzyży nagrobnych i dwu z pięciu wież – gontyn. Konieczna pełna rekonstrukcja całości. Konieczne jest przywrócenie temu obiektowi pierwotnych relacji widokowych.	Przeprowadzono remont odtworzeniowy obiektu – odbudowa wieży krytej gontem.
Krzyże przydrożne	- kamienne z początku XX w.: <ul style="list-style-type: none"> • łaciński, z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego i płaskorzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem na cokole • cerkiewny z płaskorzeźbami Ukrzyżowanego oraz – na cokole – Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Stan dość dobry; celowa konserwacja niektórych elementów kamiennych.	
ROPKI		
Cerkiew filialna pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny	Wpisana do rejestru zabytków; w typie budownictwa północno-zachodniej łemkowszczyzny (wariant starszy). Przeniesiona do skansenu w Sanoku. Celowe oznaczenie miejsca cerkwi w terenie.	
Cmentarz prawosławny	Celowa konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
Cmentarz greckokatolicki	Założony na początku XIX w. obok nieistniejącej dziś cerkwi. Celowa konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
Krzyż przydrożny	Stan dość dobry.	
SKWIRTNE		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. św. Kosmy i Damiana	Wpisana do rejestru zabytków, dziś kościół filialny parafii w Uściu Gorlickim. Stan zachowania średni. Konieczna kompleksowa konserwacja wyposażenia, zwłaszcza zachowanej w złym stanie	

	polichromii.	
Kapliczka	Drewniana, wewnątrz figura Matki Boskiej, ludowa. Celowe zabezpieczenie figury przed kradzieżą.	
SMEREKOWIEC (dawne nazwy: Smreczyn, Smrokowiec)		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła	Wpisana do rejestru zabytków, dziś kościół parafialny. Zbudowana około 1818 r, wg typowego, urzędowego projektu właściwego dobie „józefińskiej” w Galicji. Stan zachowania dobry.	Przeprowadzono konserwację malowideł na stropie nawy oraz desek stropowych od strony strychu. Wykonano prace konserwatorskie wewnątrz świątyni.
Cmentarz greckokatolicki	Wpisany do rejestru zabytków. Założony w połowie XIX w. Ważnym elementem jest figura św. Jana Nepomucena z przełomu XVIII/XIX w., zapewne wtórnie przeniesiona na cmentarz, w stanie dobrym. Niektóre nagrobki kamienne wymagają specjalistycznej konserwacji.	Decyzją z dnia 22.01.2013 r. do rejestru zabytków wpisano nagrobek Anastazji i Teodora Wasylenko z 1927 r.
Cmentarz nr 56 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; położony przy cmentarzu greckokatolickim. Stan dobry.	
STAWISZA		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra	Po II WŚ kościół, w typie północno-zachodniołemkowskim; w 1966 r. spłonęła w momencie odnawiania Celowe oznaczenie miejsca cerkwi.	
Cmentarz greckokatolicki	Celowa konserwacja elementów kamiennych.	
ŚNIETNICA		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra	Wpisana do rejestru zabytków wraz z ogrodzeniem i bramką, obecnie kościół pw. św. Andrzeja Boboli. Stan zachowania dobry, potrzebna konserwacja polichromii.	Przeprowadzono konserwację techniczną i estetyczną malowideł ściennych i sufitowych. Wykonano renowację i konserwację kamiennej bramy wejściowej. Wymieniono uszkodzone gonty, części konstrukcji, szalowanie. Poddano renowacji częściowo wyposażenie. Zainstalowano także urządzenia zabezpieczające przed kradzieżą oraz audioprzewodniki.
Cmentarz greckokatolicki	Celowa konserwacja niektórych elementów kamiennych i metalowych.	
Kapliczki i krzyże przydrożne	- kapliczka z końca XIX w.; murowana, stan zachowania dobry - kapliczka murowana; stan zachowania zły. Celowy remont konserwatorski	

	i wykonanie zamknięcia (drzwi) - krzyż żeliwny, na cokole kamiennym; stan dość dobry.	
UŚCIE GORLICKIE (dawne nazwy Uście Wołoskie, Uście Ruskie)		
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Paraskewy	Wpisana do rejestru zabytków (wraz z cmentarzem przykościelnym i ogrodzeniem z bramkami). W typie budownictwa północno-zachodniej Łemkowszczyzny (wariant starszy). Stan zachowania dobry.	Przeprowadzono konserwację techniczną i estetyczną ikonostasu. Wymieniono uszkodzone gonty, części konstrukcji, szalowanie. Poddano renowacji częściowo wyposażenie. Zainstalowano także urządzenia zabezpieczające przed kradzieżą oraz audioprzewodniki.
Karczma łemkowska	Wpisana do rejestru zabytków; z początku XX w. Od 2009 r. rekonstruowana.	
Cmentarz greckokatolicki	Założony w XIX w., z drewnianą kaplicą cmentarną zbudowaną w 1876 r. i wpisaną do rejestru zabytków. Stan zachowania dobry. Celowa konserwacja niektórych elementów kamiennych.	
Cmentarz nr 57 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków, zlokalizowany obok cmentarza parafialnego. Stan zachowania dobry. Celowa rekonstrukcja inskrypcji i płaskorzeźby na tablicy oraz przywrócenie tabliczek z nazwiskami poległych.	Wykonano tabliczki memoratywne.
Kapliczki i krzyże przydrożne	- kapliczka murowana z kamienia z obrazem Matki Boskiej; stan dobry - kapliczka w stylu architektury cerkiewnej, murowana; stan zachowania zły. Potrzebny remont konserwatorski. Celowy wpis do rejestru zabytków. - kapliczka z 1884 r., murowana - krzyże z początku XX w.: <ul style="list-style-type: none"> • kamienny, na cokole: stan cokołu zły, wymaga konserwacji lub rekonstrukcji • żeliwny, stan dość dobry • kamienny, z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego; stan dość dobry. 	Przystąpiono do remontu kapliczki w stylu cerkiewnym.
WYSOWA		
Założenie parkowe uzdrowiska	Park z Domem Zdrojowym założony w XIX w., o kompozycji eklektycznej, z elementami geometrycznymi (aleje) i krajobrazowymi (polany widokowe). Obok nowy budynek pijalni, nawiązujący	Park przeszedł gruntowną przebudowę i rewaloryzację: za pijalnią powstała kryta pływanica o stylistyce nawiązującej do drewnianego budownictwa Beskidu

	do rozwiązania z końca XIX w. Stan zachowania całości dobry. Celowe wpisanie parku zdrojowego do rejestru zabytków.	Niskiego; rozwinięto sieć alejek i urządzeń małej architektury, przeprowadzono konserwację i rozwinięto zieleni.
Kościół parafialny rzymskokatolicki pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	Wpisany do rejestru zabytków wraz z cmentarzem; z lat międzywojennych, nawiązujący do tradycji wiejskich kościołów drewnianych. Stan zachowania dobry.	
Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła	Wpisana do rejestru zabytków, dziś prawosławna. Przeszła gruntowny remont zewnętrzny w latach 2007 – 2009. Potrzebna kompleksowa, specjalistyczna konserwacja wystroju, zwłaszcza polichromii.	Przeprowadzono konserwację techniczną i estetyczną ikonostasu.
Cmentarz greckokatolicki	Celowa konserwacja elementów kamiennych i żeliwnych.	
Kaplica prawosławna pw. Opieki Najświętszej Marii Panny	Zbudowana w latach międzywojennych na stoku góry Jawor jako greckokatolicka. Sprofanowana po wysiedleniu łemków i przywrócona do kultu w II połowie XX w. Czczona przez społeczność łemkowską jako miejsce objawień Matki Boskiej. Przy kaplicy krzyż upamiętniający 1000-lecie Chrztu Rusi (1988), na pobliskiej polanie kilkadziesiąt krzyży wkopywanych przez przybywających tu wiernych. Stan zachowania dość dobry. Celowy wpis do rejestru zabytków.	Narodowy Instytut Dziedzictwa proponuje wpisanie obiektu do rejestru zabytków.
Remiza straży pożarnej	Drewniana, zbudowana na początku XX w. Stan zły. Konieczny remont konserwatorski; celowe przeniesienie do skansenu lub wprowadzenie funkcji użytkowej na miejscu.	
Willa nr 17	Z lat międzywojennych XX w., w typie budownictwa uzdrowiskowego. Stan dość dobry.	Obecnie plebania greckokatolicka. Na terenie dzisiejszego uzdrowiska jest to obiekt unikatowy; celowe wsparcie konserwatorskie i remont.
Cmentarz nr 50 z I WŚ	Znajduje się na górze Wysota; stan zły. Konieczna rekonstrukcja założenia. Wszczęto postępowanie o wpis do rejestru zabytków.	Wpisany do rejestru zabytków decyzją z dnia 22.02.2011 r. Wykonano dokumentację historyczno-odtworzeniową.
Kapliczki i krzyże przydrożne	- kapliczka murowana - krzyże kamienne z początku XX w.: • cztery żeliwne (w tym jeden cerkiewny) na kamiennych cokołach	

	<ul style="list-style-type: none"> • łaćciński z metalowym przedstawieniem Ukrzyżowanego • cerkiewny z malowanym przedstawieniem Ukrzyżowanego <p>Celowa konserwacja niektórych elementów kamiennych i żeliwnych.</p>	
ZDYŃIA		
Cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Najświętszej Bogurodzicy	Wpisana do rejestru zabytków, obecnie prawosławna. Zbudowana pod koniec XVIII w. w typie budownictwa północnej Łemkowszczyzny (wariant schyłkowy). Brama – dzwonnica drewniana, zbudowana w 1912 r., obecnie upamiętnia ofiary akcji „Wisła”. Stan dość dobry.	Przeprowadzono prace konserwatorskie przy polichromii nawy oraz prezbiterium, wyremontowano ogrodzenie.
Cmentarz greckokatolicki	Wpisany do rejestru zabytków. Założony na przełomie XVIII i XIX w. Znajduje się tu nagrobek Maksyma Sandowycza, świętego Kościoła prawosławnego, rozstrzelanego przez Austriaków w 1914 r. Stan dobry. Celowa konserwacja specjalistyczna niektórych elementów kamiennych.	Dokonano przeniesienia szczątków świętego do cerkwi pw. Św. Trójcy w Gorlicach.
Cmentarz nr 52 z I WŚ	Wpisany do rejestru zabytków; przy cmentarzu greckokatolickim. Stan zachowania dobry. Konieczna rekonstrukcja tabliczek nagrobnych.	
Kapliczki i figury przydrożne	<ul style="list-style-type: none"> - dwie kapliczki z XIX w., murowane; stan zachowania dobry - figura kamienna z końca XIX w. z rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem; stan dość dobry. 	

Podsumowanie: stan zabytków na terenie Powiatu Gorlickiego uległ zdecydowanej poprawie. Proces ten, dostrzegalny wyraźnie na etapie przygotowania poprzedniego programu opieki, w ciągu ostatnich kilku lat ewidentnie przyspieszył, a ilość zabytków objętych interwencją oraz jej intensywność uległy zwielokrotnieniu. Zwraca uwagę również wielorakość i wielopłaszczyznowość starań o poprawę substancji zabytkowej: zbiegają się na tym polu wysiłki właścicieli obiektów, jednostek samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych krajowych i zagranicznych, komitetów społecznych, wykorzystujących różnorodne źródła finansowania i osiągając tym samym pożądaną efekt synergii. Ważną rolę odgrywa doskonałe wykorzystanie środków krajowych, ale również dostępnych funduszy unijnych, które pozwalają nie tylko zachować zabytki poprzez ich konserwację, ale także rewaloryzować je z nadaniem nowych funkcji użytkowych oraz podejmować inicjatywy promocyjne i popularyzatorskie. Podźwignięte zostały łemkowskie cerkwie drewniane, w coraz lepszym stanie znajdują się drewniane kościoły. Praca włożona w ich renowację została doceniona i nagrodzona – ogromnym sukcesem ostatnich lat stało się dowartościowanie przez społeczność międzynarodową gorlickiego dziedzictwa kulturowego poprzez umieszczenie kolejnych trzech najcenniejszych budowli sakralnych na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Było to możliwe dzięki wzorcowemu współdziałaniu krajowych i wojewódzkich służb eksperckich, Kościoła,

samorządów lokalnych szczebla powiatowego i gminnego. Na uznanie zasługują wzrost zainteresowania dziedzictwem kulturowym i jego ochroną oraz dynamicznie rozwijające się i podsycające to zainteresowanie muzea. Miarą wzrostu świadomości społecznej jest ilość wpisów nowych obiektów do rejestru zabytków, a także powstawanie i rozwijanie ewidencji zabytków. Poważnym osiągnięciem ostatnich lat jest powstrzymanie degradacji zespołów dworskich i pałacowych – pomimo wciąż niezadowalającego stanu wielu zabytków w tej kategorii, udało się uratować i z sukcesem zrewitalizować szereg obiektów (Bobowa, Ropa, Lipinki). Niejako na drugiej szali wciąż pozostaje zły stan zanikającego wiejskiego budownictwa regionalnego. Jak widać również po powyższym zestawieniu, nie brakuje całych grup obiektów wymagających interwencji. Samo w sobie stanowi to program i wezwanie do kontynuacji skoordynowanych działań na przyszłość.

PROGRAM OCHRONY WALORÓW KULTUROWYCH POWIATU

Zasób dzieł o walorach kulturowych, wymagających ochrony i zachowania jest więc na terenie Powiatu Gorlickiego wyjątkowo bogaty i zróżnicowany. Tworzą go:

- średniowieczne, lokacyjne układy urbanistyczne miast (Biecz, Gorlic, i Bobowej, w stanie szczątkowym Szymbarku) oraz wsi związane z osadnictwem na prawie niemieckim XIII i XIV w., występujące w północnej części powiatu, na Pogórzu
- układy wiejskie na terenie Beskidu Niskiego, w południowej części powiatu, związane z osadnictwem na prawie wołoskim
- bardzo liczne i zróżnicowane dzieła architektury sakralnej, kształtowane odmiennie na Pogórzu (związane z ludnością polską – rzymskokatolicką, a także z Żydami) i w Beskidzie Niskim (związane z greckokatolicką i prawosławną ludnością łemkowską), wraz z historycznym wyposażeniem; wyróżnić tu należy:
 - drewniane kościoły rzymskokatolickie, późnogotyckie, utrzymane w tradycji gotyckiej, barokowe i późniejsze, nawiązujące do tradycji
 - murowane, rzymskokatolickie kościoły gotyckie, barokowe, „józefińskie”, eklektyczne, modernistyczne
 - drewniane cerkwie reprezentujące budownictwo północno-zachodniej łemkowszczyzny
 - późniejsze cerkwie łemkowskie, murowane i drewniane, prezentujące różne typy i ulegające różnym inspiracjom (najczęściej promieniującym z terenów Ukrainy)
 - bożnice
 - cmentarze o zróżnicowanej genezie i formach: najstarsze przykościelne i przycerkiewne; rzymskokatolickie, greckokatolickie, prawosławne, żydowskie (kirkuty), komunalne cmentarze poza centrami miast i wsi oraz cmentarze związane z zarazami;
- nekropolie z czasów I Wojny Światowej
- zespoły architektury rezydencjonalnej: pałace i dwory wraz z ogrodami (parkami) i historycznym wyposażeniem
- architektura miejska:
 - użyteczności publicznej, związana z tradycyjnymi funkcjami miejskimi, wykształconymi od doby lokacji na prawie niemieckim do XVIII w. włącznie (ratusze, elementy obronne) oraz w okresie urbanizacji z XIX i pocz. XX w. (szkoły różnych kategorii, siedziby urzędów, instytucji, towarzystw)

- architektura mieszkalna: kamienice, domy, wille;
- architektura wiejska:
 - użyteczności publicznej (kuźnie, remizy, budynki szkół)
 - mieszkalna: zagrody, chałupy i domy – ze zróżnicowaniem regionalnym pomiędzy Pogórzem a Łemków
- kompozycje przestrzenne z doby „józefińskiej” (lata 80. XVIII w.), ograniczone do alejowo kształtowanych dróg, zbiegających się w Gorlicach
- jedyny na omawianym terenie zespół uzdrowiskowy z XIX w. w Wysowej
- architektura przemysłowa, szczególnie związana z początkami górnictwa naftowego
- architektura kolejowa
- wartości archeologiczne: warstwy kulturowe wraz z zawartymi w nich materiałem, relikty grodów wczesnośredniowiecznych
- muzea różnych typów wraz z ich ekspozycjami
- miejsca historycznych wydarzeń, w tym martyrologii Żydów, Polaków i Romów w dobie okupacji hitlerowskiej
- wartości niematerialne: historyczne nazewnictwo, wielokulturowe historyczne tradycje i zwyczaje.

WALORYZACJA ZASOBU

Wartość chronionych zasobów jest zróżnicowana. Wyrazem waloryzacji zasobu jest umieszczanie poszczególnych obiektów na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO, wpisane do rejestru zabytków bądź pozostawienie poza rejestrem, przy wprowadzeniu do ewidencji konserwatorskiej.

LISTA ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO

Umieszczenie obiektu na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO świadczy o uznanej przez społeczność międzynarodową randze zabytku, o istotnym znaczeniu dla kultury ludzkości. Obecnie na terenie Powiatu Gorlickiego znajduje się pięć obiektów wpisanych na Listę.

Jako pierwsze umieszczone na Liście zostały dwa późnogotyckie drewniane kościoły wraz z wyposażeniem, reprezentatywne dla niepowtarzalnego zjawiska, jakim jest małopolski kościół drewniany: w Binarowej i w Sękowej⁷⁴. Stało się to na 27 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO w Paryżu w dniach 30 czerwca – 5 lipca 2003 r. Należą one do najwybitniejszych i najcenniejszych dzieł późnogotyckiego drewnianego budownictwa małopolskiego i są bardzo charakterystyczną cechą rodzimego pejzażu wiejskiego od XV w. Obie budowle stanowią wzorzec w swym gatunku – późnogotyckiego, parafialnego kościoła drewnianego. Rzut powtarzał najskromniejsze rozwiązania budownictwa murowanego (prostokątny, niemal kwadratowy korpus, węższe od niego prezbiterium zamknięte zrazu ścianą prostą, od XV/XVI w. trójbocznie, prostokątna zakrystia po północnej stronie prezbiterium, z czasem – zasadniczo od XVI/XVII w. – od zachodu wieża o konstrukcji słupowej, zwieńczona izbicą). Wyjątkową strzelistość osiągnęto dzięki więźbowo-zaskrzynieniowemu systemowi konstrukcyjnemu, umożliwiającemu nakrywanie obu zasadniczych członów – prezbiterium i korpusu – wysmukłym dachem o wspólnej kalenicy. Do kamieniarki późnogotyckiej nawiązywały drewniane detale: portale (w wejściach do kościoła i w przejściu z prezbiterium do zakrystii) czy też ostrołukowe arkady tęcze.

⁷⁴ Jednocześnie na Liście znalazły się prezentujące podobną klasę późnogotyckie kościoły drewniane spoza gorlickiego: w Bliznem, Dębnie Podhalańskim, Haczowie i Lipnicy Murowanej (wspólny wpis: „Kościoły drewniane południowej Małopolski”). Za: <http://whc.unesco.org/archive/decree03.htm#sec7-b>

Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła w Binarowej zbudowany został około 1500 r. z drzewa jodłowego. Przebudowano go już w 1596 r. poprzez dostawienie wieży oraz w latach 1641-1650 poprzez dobudowę kaplicy Aniołów Stróżów od północy. Na przełomie XIX i XX w. kościół był odnawiany – wzmocniono go konstrukcyjnie, ale wymieniono oszalowanie na deskowanie i pobito blachą; w 1892 r. nastąpiło przekształcenie przedsionka pod wieżą i wstawienie słupów do wnętrza korpusu. Przechodził konserwacje w latach 1953-1956, 1967 i w latach 90-tych XX w. Kompleksowe prace renowacyjne kościół przeszedł szczególnie w ostatnich latach - wymagał wielkich nakładów i troski ze względu na szkody jakie poczyniła w nim katastrofalna dla całego powiatu powódź z czerwca 2010 r.

Jest orientowany, z prostokątnym korpusem i węższym od niego, trójbocznie zamkniętym prezbiterium, przy którym znajduje się zakrystia. Dach – o wspólnej kalenicy nad korpusem i prezbiterium – do niedawna kryty blachą, został wymieniony na gontowy. We wnętrzu znajduje się kształtowana w kilku fazach polichromia: na stropach patronowa, gotycko-renesansowa z pocz. XVI w., zaś na ścianach figuralna, manierystyczna i barokowa z lat 1643 i 1650, tworząca kilka cykli⁷⁵. Pierwotnie malowidłami pokryto nawet ściany zewnętrzne. Zachowało się w kościele bogate wyposażenie: m. in. ołtarz główny i dwa boczne manierystyczne z początku XVII w., gotycki tryptyk „Czterech Świętych Dziewic” (niegdyś ołtarz główny) z 1. połowy XV w., rzeźba „Matki Boskiej z Dzieciątkiem” z XIV w., kamienna chrzcielnica późnogotycka z 1522 r., obrazy manierystyczne i barokowe z XVII i XVIII w. Na cmentarzu przykościelnym zachowała się murowana dzwonnica zbudowana w 1901 r., w formie podwójnej arkady z dzwonem z 1. połowy XV w. Kościół posiada nowe, drewniane ogrodzenie z drewnianą kaplicą z barkową, drewnianą rzeźbą św. Jana Nepomucena z 2. połowy XVIII w. Stan zachowania świątyni jest dobry, dokonano w niej kompleksowej konserwacji technicznej i estetycznej polichromii i wyposażenia. Wpis na Listę UNESCO zawierał w uzasadnieniu zapis: *„harmonijne połączenie walorów historycznych, architektonicznych i artystycznych, najcenniejsza polichromia spośród wszystkich drewnianych kościołów Małopolski”*.

Kościół filialny pw. św. św. Filipa i Jakuba w Sękowej zbudowano w około 1520 r. z drzewa modrzewiowego, a rozbudowywano w XVII i XVIII w. Odnawiano go w roku 1818, a przed 1888 postawiono nową zakrystię i przekształcono soboty. Dwukrotnie do jego odnowienia, a w zasadzie ocalenia przyczynił się Władysław Długosz z Siar: pierwszy raz w latach 1900-1912, i ponownie przed 1918 r., po zdewastowaniu przez żołnierzy austriackich w dobie I wojny światowej (drewno posłużyło do szalowania okopów). Przeszedł konserwację w 1946 r. oraz w latach 1984-1992.

Jest to świątynia orientowana, jednonawowa, gotycka, z systemem konstrukcyjnym więźbowo-zaskrzynieniowym, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, otoczona sobotami; w fasadzie wtórnie dostawiono wieżę z izbicą. Posiada bardzo charakterystyczny wysoki, wysmukły dach o wspólnej kalenicy nad korpusem i prezbiterium. Istniejące detale i wyposażenie nie są zbyt bogate: zachowały się portale gotyckie w zachodniej i południowej ścianie korpusu, zaś na ich wzór zrekonstruowano portal w wejściu z prezbiterium do zakrystii. Pozostały niewielkie fragmenty dekoracji malarskiej barokowej z XVIII w. (iluzjonistycznie ujęta postać świętego w prezbiterium), manierystyczne ołtarze (główny, z początku XVII w., z obrazem św. św. Mikołaja, Benedykta i Antoniego, restaurowany po zniszczeniach 1914-1915), gotycka płaskorzeźba przedstawiająca Zaśnięcie Najświętszej Marii Panny, późnogotycka chrzcielnica kamienna z 1522 r., późnogotycka rzeźba Ukrzyżowanego

⁷⁵ M. in. Pasji, Wyznania Wiary, Modlitwy Pańskiej, Siedmiu Cnót. Pierwotna późnogotycka dekoracja kościoła powstała wraz z nim i obejmowała całe wnętrze świątyni. Były to powtrzałe wzory-ciągi zbliżone do znanych z altembasowych tkanin (motyw owoców granatu), z linearnym ciemnym konturem, ale wielobarwne (zieleń, biel, czerwień, róż, błękit); za: Bogusław Krasnowolski „Między Wschodem a Zachodem...”, str. 125.

Chrystusa na belce tęczowej (początek XVI w.). Świątynia otoczona jest murem z kamienia łamanego, z bramką drewnianą konstrukcji zrębowej. Kościół niezwykle popularny wśród malarzy XIX w. i XX w., z bogatą ikonografią – malowali go m.in. Stanisław Wyspiański, Józef Mehoffer, Teodor Axentowicz, Włodzimierz Tetmajer, Jan Sas Zubrzycki i Kazimierz Skórewicz. Wpis na Listę UNESCO zawierał w uzasadnieniu zapis: „*wyjatkowe walory estetyczne, architektoniczne i krajobrazowe*”. Stan zachowania obiektu jest dobry.

Nie ulegało wątpliwości, że niepowtarzalne w swym charakterze zabytki drewnianej, cerkiewnej architektury zachodniołemkowskiej wymagają też uwzględnienia na Liście Światowego Dziedzictwa. Zwłaszcza świątynie z wieku XVII i XVIII, gdy rozwinął się nieznaną poza tą częścią łemkowszczyzny typ architektoniczny wynikający z wielokulturowego charakteru południowo-wschodnich rubieży Polski, były szczególnie predestynowane do wpisu. Kilkuletnie starania w tym względzie Narodowego Instytutu Dziedzictwa dotyczyły zespołu szesnastu zabytkowych cerkwi z polskiego i ukraińskiego regionu Karpat i obejmowały także świątynie w Owczarach, Kwiatoniu i Brunarach Wyżnych. Wysiłki NID zmaterializowały się w postaci wspólnego polsko-ukraińskiego wniosku pn. „Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat – zabytki Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Ukrainy, nominowane do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa”, zgłoszonego przez stronę ukraińską. Komitet Światowego Dziedzictwa na swej 37 sesji, która odbyła się w Phnom Penh w Kambodży zdecydował 21 czerwca 2013 r. o wpisaniu na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO nowych obiektów, w tym trzech z terenu Powiatu Gorlickiego: drewnianych cerkwi pw. św. Paraskewy w Kwiatoniu, pw. św. Michała Archanioła w Brunarach Wyżnych oraz pw. Opieki Bogurodzicy w Owczarach⁷⁶. Należy podkreślić, że ten znakomity efekt osiągnięto poprzez stałą i dobrą współpracę z NID: w konferencjach i pracach zespołów roboczych a także w przygotowaniu misji eksperckiej wysłannika Komitetu Światowego Dziedzictwa⁷⁷ brali czynny udział przedstawiciele Starostwa Powiatowego w Gorlicach, Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków, pracownicy Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Nowym Sączu, przedstawiciele Kurii Rzeszowskiej i Tarnowskiej i księża proboszczowie z Ropy i Sękowej, wójt gminy Sękowa, wójt gminy Uście Gorlickie oraz prezes Małopolskiej Organizacji Turystycznej.

Cerkiew greckokatolicka pw. św. Paraskewy w Kwiatoniu, dzisiaj kościół filialny pw. Matki Bożej Królowej Parafii Rzymsko-katolickiej w Uściu Gorlickim. Zbudowana zapewne w 2. połowie XVII w., być może w 1700 r., zaś wieżę dostawiono w roku 1743. Kilkakrotnie była odnawiana: w roku 1811, 1863, 1904, 1928. Kapitałny remont konserwatorski przeszła w latach 1990-1991. Malowidła ścienne konserwowano w 2005 r., zaś w latach 2011 – 2012 wykonano czyszczenie pokrycia gontowego całej cerkwi.

Jeden z najwybitniejszych przykładów cerkiewnej, drewnianej architektury zachodniołemkowskiej (typ starszy), uznawana za wzór i nieformalny symbol całego stylu. Świątynia orientowana, trójdzielna, z łamanymi dachami zwieńczonymi przez cebulaste hełmy z frontową wieżą z izbicą i hełmem; od wschodu prezbiterium zamknięte ścianą prostą, z zakrystią od północy. Dachy, hełmy i ściany pobite gontem. Wewnątrz zachowało się kompletne wyposażenie z XVIII-XIX w., m. in. polichromia figuralna i ornamentalna z początku z 1811 r. oraz ikonostas z ikonami wykonanymi

⁷⁶ Wspólny wpis pod nazwą: "Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat"; jednocześnie oprócz cerkwi w Powiecie Gorlicki wpisano świątynie w Radrużu, Chotyńcu, Smolniku, Turzańsku i Powroźniku (Polska) oraz Potyliczu, Matkowie, Żółkwi, Drohobyczu, Rohatynie, Werbiążu Niżnym, Jasinie i Użoku (Ukraina). Za: <http://whc.unesco.org/archive/2013/whc13-37com-20-en.pdf>

⁷⁷ Dr Eleftheria Tsakanika z Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków (ICOMOS), wizytowała i oceniała przeznaczone do wpisu zabytki we wrześniu 2012 r.

przez Michała Bogdańskiego⁷⁸ (1904 r.). Ołtarz główny pochodzi z XIX wieku, a w ołtarzach bocznych znajdują się ikony przedstawiające „Matkę Bożą z Dzieciątkiem” i „Zdjęcie z Krzyża”. Zachodnią część nawy oraz ściany babińca obiega chór muzyczny z nietypową, rzeźbioną arkadowo balustradą. W nowym ogrodzeniu drewnianym wstawiono dwie bramki drewniane z daszkami namiotowymi i baniastymi kopułkami. Na cmentarzu przycerkiewnym zachowano krzyż żeliwny na kamiennym cokole (1889 r.). Przykład genialnej kompozycji, najwyższego poziomu umiejętności w zakresie rzemiosła i wspaniałej zręczności stolarzy i cieśli.

Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła w Brunarach Wyżnych, dziś kościół parafialny. Świątynię drewnianą zbudowano w XVIII w., a przebudowano w 1797 r. oraz 1831 przedłużając prezbiterium o trójboczny zamknięcie. Cerkiew w typie północno-zachodniego budownictwa łemkowskiego (wariant starszy), trójdzielna, od frontu z wieżą z pseudoizbicą. Wszystkie człony są zwieńczone baniastymi hełmami, przy czym hełm wieży jest kryty blachą a pozostałe gontem. Dachy – nad korpusem namiotowy, czterospadowy, nad prezbiterium trójspadowy – kryte gontem, z oszalowanymi ścianami. Wewnątrz cerkwi znajdują się dobrze zachowany ikonostas oraz trzy ołtarze boczne z 2. poł. XVIII w. – barokowy z ikoną „Pieta”, barokowy z ikoną „Przemienienia Pańskiego”, trzeci, rokokowy z ikoną „Matki Boskiej z Dzieciątkiem”, a także polichromie z czasu budowy (oraz z połowy XIX w.), chór muzyczny z czasu budowy, późnobarokowy, o falistej linii, wsparty na kolumnach. Zachowała się także ambona z malowanymi postaciami ewangelistów (XVIII w.) oraz ikony z XVIII i XIX w. Świątynia ma ogrodzenie kamienne z trzema murowanymi bramkami (w tym dwie arkadowe). W latach 1987-1989 świątynia przeszła remont kapitalny, a w latach 1989 – 2002 konserwację polichromii i całości wyposażenia. Stan zachowania dobry.

Cerkiew parafialna greckokatolicka p.w. Opieki Bogurodzicy w Owczarach to dziś kościół filialny Parafii Rzymskokatolickiej w Sękowej, współużytkowany przez grekokatolików. Zbudowana została w 1653 r. – taka data z napisem łacińskim „A[N]NO D[OMI]NI 1653” umieszczona jest w portalu z przedsionka do nawy. Zakrytą dobudowano w 1701 r., wieżę w 1783 r. (taka data znajduje się z nazwiskami zapewne budowniczych na izbicy: Dymitr Dekowekin i Teodor Rusinko z Biesiadki; ten ostatni był też budowniczym niezachowanej cerkwi w Nieznajowej). Remontu dokonano w 1870 r. Jest to wybitny, najstarszy zachowany przykład zachodnio-łemkowskiego budownictwa cerkiewnego na tym terenie. Świątynia trójdzielna, o łamanych dachach zwieńczonych baniastymi hełmami, z frontową wieżą z pseudoizbicą (z resztą malowania) i hełmem, z prezbiterium od wschodu zamkniętym ścianą prostą. Hełmy są kryte blachą, dachy i ściany pobite gontami. Portal z przedsionka do nawy wycięty w ośli grzbiet. W świątyni zachował się bogato rzeźbiony i złożony ikonostas, ołtarz boczny św. Mikołaja z przełomu XVII i XVIII w., w prezbiterium zaś tabernakulum w tradycji barokowej i ołtarz z ikoną Chrystusa z przełomu XVII i XVIII w. Polichromie pochodzą z połowy XIX w. w nawie i z 1928 i 1938 r. w prezbiterium (związane z obchodami 950 rocznicy chrztu Rusi), z Tryzubem – herbem Ukrainy. W ogrodzeniu z kamienia łamanego od frontu znajduje się murowana bramka – dzwonnica murowana, tynkowana, bielona, na rzucie kwadratu, dwukondygnacyjowa, z namiotowym daszkiem i baniastą kopułą, zbudowana w 1928 r. Druga bramka jest drewniana, z namiotowym daszkiem i kopułką. Na cmentarzu przykościelnym znajduje się kamień nagrobny z początku XX w. z inskrypcją łacińską. Stan zachowania dobry; przeprowadzono

⁷⁸ Był przedstawicielem trzeciego już pokolenia malarzy, niezwykle aktywnych w Beskidzie Niskim i nie tylko. Bogdańscy malowali najczęściej w cerkwiach, ale również w kościołach. Mimo braku formalnego wykształcenia, byli zręcznymi artystami, na granicy profesjonalizmu i sztuki ludowej. Ze względu na wysiedlenie Łemków po II WŚ, więcej ich dzieł przetrwało pod stronie słowackiej; Bogusław Krasnowolski, op. cit.

remont kapitalny i konserwację polichromii oraz całości wyposażenia w latach 1983-1985. Wyróżniona medalem Europa Nostra dla najlepiej utrzymanego obiektu zabytkowego.

Jak ujęto to w materiałach NID, „*świątynie te stanowią najdoskonalsze osiągnięcia drewnianej architektury cerkiewnej swych czasów, do dziś zdumiewając skomplikowanymi rozwiązaniami konstrukcyjnymi*”⁷⁹. **Należy dołożyć starań w najbliższych latach, aby do powyższych dołączyła również czołowa realizacja drewnianej świątyni barokowej w postaci kościoła w Szalowej, z doskonale zachowaną architekturą i kompletnym wyposażeniem.**

REJESTR ZABYTEKÓW

Rejestr zabytków prowadzi Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków. Wpis do rejestru oznacza uznanie znaczenia zabytku w skali krajowej bądź regionalnej, stwarza też możliwość uzyskania pomocy ze strony władz konserwatorskich. Wszystkie, liczne zabytki i zespoły zabytkowe wpisane do rejestru zabytków zostały odnotowane w katalogowej części niniejszego opracowania. Rejestr wymaga jednak korekt. Należy skreślić z niego obiekty, które od chwili wpisu uległy daleko posuniętej dewastacji, uniemożliwiającej ich zachowanie (dotyczy to zwłaszcza zabytków budownictwa wiejskiego) oraz wprowadzić niektóre obiekty dotąd nie uwzględnione (wskazane także w części katalogowej), zwłaszcza zaś:

- dobrze zachowane, średniowieczne, układy urbanistyczne Biecza, Bobowej i Gorlic
- wszystkie nie wpisane dotąd do rejestru kościoły rzymskokatolickie, greckokatolickie i prawosławne powstałe do okresu międzywojennego XX w. łącznie
- wszystkie nie wpisane dotąd do rejestru cmentarze wojskowe z I wojny światowej
- wszystkie nie wpisane dotąd do rejestru, zachowane jeszcze zespoły dworskie bądź ich pozostałości w postaci parków (ogrodów)
- park zdrojowy w Wysowej
- najciekawsze dzieła architektury użyteczności publicznej z doby autonomii galicyjskiej (zwłaszcza z terenu Gorlic)
- najciekawsze zabytki małej architektury: najstarsze kapliczki i figury przydrożne, Pomnik Grunwaldzki w Ropie.

Specjalną grupą wyróżniającą się wśród umieszczonych w rejestrze zabytków (oprócz obiektów na Liście UNESCO i pomników historii⁸⁰) są zabytki o znaczeniu regionalnym. Zostały one wytypowane ze względu na duże znaczenie artystyczne i historyczne, jako wybitne przykłady sztuki, architektury i krajobrazu kulturowego. Na 176 małopolskich obiektów o znaczeniu regionalnym umieszczonych na liście, z Powiatu Gorlickiego wytypowano 12⁸¹:

Miejscowość	Obiekt	Typ obiektu
Bartne	Cerkiew pw. św. św. Kosmy i Damiana	sakralne drewniane
Biecz	Dzielnica staromiejska i kościół pw. Bożego Ciała	układ urbanistyczny
Gorlice	Cmentarze wojenne	miejsce pamięci
Gorlice	Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny	sakralne
Hańczowa	Cerkiew pw. Opieki Najświętszej Marii Panny	sakralne drewniane

⁷⁹ Za: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Aktualnosci/news.php?ID=1474

⁸⁰ W Powiecie Gorlickim jak na razie nie ma miejsc uznanych za pomnik historii.

⁸¹ „Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Małopolsce na lata 2014 – 2017” str. 26 - 31

Kunkowa	Cerkiew pw. św. Łukasza	sakralne drewniane
Lipinki	Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	sakralne
Łużna	Cmentarze wojenne z I WŚ	miejsce pamięci
Siary	Zespół pałacowo-parkowy	rezydencja
Szalowa	Kościół pw. św. Michała Archanioła	sakralne drewniane
Szymbark	Kasztel obronny renesansowy	rezydencja
Wysowa	Cerkiew pw. św. Michała Archanioła	sakralne drewniane
Zagórzany	Zespół pałacowo-parkowy	rezydencja

OBIEKTY POZA REJESTREM ZABYTKÓW

Na terenie powiatu znajdują się liczne obiekty współdecydujące o walorach kulturowych regionu; ich umieszczenie w rejestrze zabytków przyniosłoby nadmierną rozbudowę, wręcz dewaluację rejestru, stwarzając właścicielom i użytkownikom złudne nadzieje na pomoc finansową ze strony władz. Obiekty te – dziesiątki domów mieszkalnych miejskich i wiejskich, liczne cmentarze z wartościowymi kompozycjami zieleni, setki kapliczek i figur przydrożnych – winny znaleźć się (i często już się znajdują) pod opieką miejscowych społeczności; od świadomości miejscowego społeczeństwa zależy też ich zachowanie lub utrata.

OCHRONA UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH I WIEJSKICH; OCHRONA KRAJOBRAZU

Cały obszar powiatu pokrywają historyczne układy miejskie i wiejskie, kształtowane w swych obecnych granicach i ogólnej dyspozycji w średniowieczu, to jest dobie osadnictwa na prawie niemieckim (na Pogórze) oraz w okresie późnośredniowiecznym i nowożytnym, w dobie osadnictwa na prawie wołoskim (w Beskidzie Niskim). Ochrona tego zasobu – to jednocześnie ochroną krajobrazu kulturowego.

Zasady ochrony winny być określone przez strefy ochronne, które – zatwierdzone przez Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz zapisane w planach zagospodarowania przestrzennego uchwalanych przez rady gminne – stawałyby się prawem miejscowym. Zakres ochrony byłby zatem zdeterminowany przez obiektywne walory, sprecyzowane w naukowych studiach i przez świadomość jej potrzeby ze strony miejscowych społeczności. Należy zauważyć, że na ogół jednostki samorządu terytorialnego są uwrażliwione w tym obszarze, a powstające czy też podlegające zmianom plany zagospodarowania przestrzennego gmin odnoszą się do ochrony krajobrazu kulturowego.

Szczegółowe określenie stref ochronnych przekracza ramy niniejszego opracowania; podstawą naukową winny tu być specjalistyczne studia historyczno – urbanistyczne i historyczno – ruralistyczne (odnośnie terenów wiejskich). Ogólne zasady konstruowania stref winny przedstawiać się następująco:

- strefa ścisłej ochrony konserwatorskiej krajobrazu wraz z zabudową (A) winna obejmować najcenniejsze enklawy, w których obowiązywałaby zasada prymatu działań o charakterze zachowawczym (konserwatorskim) nad pozostałymi. Z uwagi na wynikające stąd ograniczenia i unikanie kolizji pomiędzy zasadami ochrony a interesami konkretnych osób i instytucji, enklawy te nie powinny być duże. W pierwszym rzędzie powinny objąć:
 - postulowane do wpisania do rejestru zabytków lokacyjne, średniowieczne centra osadnicze Biecza, Bobowej i Gorlic (jednakże z wyłączeniem obszarów zurbanizowanych w XX w.)

- fragmenty centrów niektórych wsi, obejmujące zwłaszcza zespoły kościelne i cerkiewne i ewentualnie dworskie.
- strefa ścisłej ochrony konserwatorskiej krajobrazu bez zabudowy (AK), wykluczająca wprowadzanie zabudowy, winna objąć chronione tereny rolne (pola, łąki, pastwiska) i leśne. Winna ona zapewnić zachowanie elementów historycznego, lokacyjnego rozmierzenia terenów związane z osadnictwem na prawie niemieckim i wołoskim (ogólna dyspozycja podziału dawnych ról, czytelna do dziś w drogach polnych-dawnych miedzach) oraz ekspozycję najcenniejszych, wskazanych w postulowanych studiach widoków
- strefa częściowej ochrony konserwatorskiej krajobrazu z zabudową (B) winna objąć wyodrębnione w studiach, historyczne centra wsi (dawne „nawsia”) oraz historyczne przedmieścia: dążąc do utrzymania zachowanego tu zasobu zabytkowego – można tu kształtować nową zabudowę, w miarę możliwości nawiązującą do regionalnych tradycji. Strefa ta winna objąć:
 - historyczne przedmieścia miast (zabudowę przy starych drogach wybiegających z miast); przykładem może być Zawodzie w Gorlicach i zabudowa przy ul. Kazimierza Wielkiego w Bieczu
 - fragmenty historycznych centrów osadniczych wsi lokowanych na prawie niemieckim i wołoskim, zwłaszcza te, które znajdują się w pobliżu chronionych, cennych obiektów zabytkowych (kościół, cerkwi)
 - centrum zespołu uzdrowiskowego w Wysowej z XIX w. (w granicach parku zdrojowego).
- strefa częściowej ochrony konserwatorskiej krajobrazu bez zabudowy (BK) – to strefa, w której preferuje się krajobraz otwarty, z dopuszczeniem niskiej, rozproszonej w zieleni zabudowy, np. osiedlowej. Winna ona objąć te fragmenty historycznych terenów otwartych, na których rozwinęła się już nowsza zabudowa.
- strefa ochrony elementów (C) – to zarówno tereny zdominowane przez zabudowę bez zabytkowych walorów, jak tereny przeznaczone dla nowych inwestycji. Ochronie podlegać tu mogą jedynie pewne elementy: nieliczne zabytki, historyczna sieć drożna.

Na kształtowanie poszczególnych stref wpływ winny mieć też takie czynniki, jak chronione panoramy, ciągi, osie i punkty widokowe. Ich wyznaczenie winno być przedmiotem postulowanych studiów historyczno-urbanistycznych i historyczno-ruralistycznych. Warto mieć również na uwadze, że w „Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami w Małopolsce na lata 2014 – 2017” przyjęto kryteria i w oparciu o nie wyznaczono obszary funkcjonalne ochrony krajobrazu kulturowego i dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z kryteriami, obejmującymi m. in. występowanie miejsc na Liście UNESCO oraz zabytków o znaczeniu regionalnym, a także współwystępowanie gmin o szczególnej koncentracji atrakcyjnych zabytków i wysokich walorach przyrodniczych, gminy Ropa, Gorlice, Uście Gorlickie, Sękowa i Biecz znalazły się w południowo-wschodnim obszarze funkcjonalnym Województwa Małopolskiego.

Tenże dokument wskazuje również potrzebę utworzenia parków kulturowych na terenie Powiatu Gorlickiego, obejmujących historyczny układ urbanistyczny Biecza (rynek z zabudową, ulicami wychodzącymi z rynku, farą, klasztorem, cmentarzami wyznaniowymi i wojennym oraz szpitalem św. Ducha) oraz zespół sakralny z kościołem, kaplicą, dzwonnicy i cmentarzem w Szalowej.

Szczególny nacisk należy położyć na eksponowanie cennej panoramy Gorlic od strony doliny Ropy, z dominantami w postaci ratusza, kościoła parafialnego i dworu Karwacjanów ponad wysoką szkarpa miejską. Należy wykluczyć dalszą zabudowę szkarpy, z kultywowaniem tu zieleni niskiej. Wymogom ochrony wspomnianej panoramy należy podporządkować gabaryty zabudowy położonej u jej stóp.

Spośród zabytkowych układów przestrzennych istotne znaczenie ma przebadanie reliktu układu urbanistycznego Szymbarku, lokowanego jako miasto staraniem prywatnego właściciela (zapewne Jana Gładysza) przez Kazimierza Wielkiego (może w okresie 1368-1369), po uprzednim erygowaniu

parafii (może w 1359 r.). W wyniku utraty statusu miejskiego w 2. połowie XVI w. układ urbanistyczny został niemal zatarty, z zachowaniem jednak niektórych elementów: sytuacji kościoła parafialnego i siedziby właściciela oraz ogólnej, obronnej sytuacji osadniczego centrum, w miejscu dzisiejszego centrum wsi, określanym lokalną nazwą „Miastko”.

Należy zachować pamięć o nieistniejących wsiach łemkowskich (Czertyżne, Czarne, Radocyna, Nieznajoma i in.) – wymownymi symbolami są montowane gdzieś drzewa do nieistniejących domostw (winno to być połączone z tablicami informującymi o historii wsi); ważna jest jednak intensyfikacja działań renowacyjnych przydrożnych krzyży, figur i kapliczek, a także starych cmentarzy.

OCHRONA ARCHITEKTURY I SZTUKI SAKRALNEJ

KOŚCIOŁY RZYMSKOKATOLICKIE

Kościoły rzymskokatolickie prezentują znaczne zróżnicowanie typów i form. Większość z nich zachowana jest w dobrym stanie i otoczona bieżącą opieką ze strony władz kościelnych i wiernych. Większość zachowała bogate wyposażenia, narastające w ciągu wieków, będące dokumentem miejscowej historii, mecenatu artystycznego, potrzeb duchowych. W niektórych jednak wypadkach skala potrzeb konserwatorskich przekracza możliwości miejscowych wspólnot parafialnych.

Zauważalne, niepokojące zjawisko zaniedbywana starych, zabytkowych kościołów w miejscowościach, w których powstały nowe, zostało powstrzymane i zażegnane. Odrestaurowano cenne kościoły w Moszczenicy, Lipinkach, Rożnowicach i Wójtowej.

Spośród zadań dotyczących monumentalnej, murowanej architektury kościelnej, za szczególnie ważne uznać należy następujące:

- **kompleksowa konserwacja kościoła parafialnego p.w. Bożego Ciała w Bieczu**, zarówno z uwagi na wyjątkową – w skali Małopolski – klasę artystyczną tego wybitnego zabytku architektury późnogotyckiej, jak z uwagi na niemniej cenne wyposażenie, narastające tu od późnego średniowiecza (XV – pocz. XVI w.) poprzez manieryzm (koniec XVI – pocz. XVII w.) po późny barok (XVIII w.). Należy opracować dokumentację konserwacji architektury, uwzględniając zabezpieczenia konstrukcyjne (widoczne spękanie murów, zwłaszcza w prezbiterium), konserwację ceglanego lica i kamiennego detalu (można tu wykorzystać bogate doświadczenia krakowskie, związane z konserwacją monumentalnych, ceglanych kościołów gotyckich z kamiennym detalem: Mariackiego, Dominikanów, św. Katarzyny, Bożego Ciała) oraz opracować pełny program konserwatorski dotyczący całokształtu wyposażenia wnętrza. Problematyka konserwatorska omawianej świątyni – **to największe zadanie konserwatorskie na terenie powiatu**, zarówno w zakresie wielomilionowych potrzeb finansowych, jak różnorodności i złożoności problematyki.
- w zespole kościoła pilnej konserwacji poddać należy szczególnie neogotycką kaplicę św. Barbary, gdzie postępuje destrukcja ceglanej fasady. Konieczne jest tu osuszenie i konserwacja elewacji z wyeliminowaniem biologicznych i chemicznych przyczyn zniszczeń.
- wskazana jest kontynuacja prac przy kościele filialnym św. Zofii w Bobowej

Mniejszego zakresu prac wymagają następujące świątynie:

- kościół parafialny p.w. Wszystkich Świętych w Bobowej, o gotyckiej genezie – należy dokonać konserwacji kamiennego, gotyckiego portalu w fasadzie zachodniej oraz barokowego portalu południowego (z rekonstrukcją ubytku herbu Ogończyk). W perspektywie – przy kolejnym remoncie – należy przewidzieć zastąpienie ahistorycznych tynków „kropionych” gładkimi

- w barokowym zespole klasztoru reformatów w Bieczu niewielkim zadaniem jest remont (pod nadzorem konserwatorskim) muru ze stacjami Drogi Krzyżowej, typowego elementu w XVII-wiecznych założeniach klasztorów reformackich
- w późnobarokowym zespole kościoła św. Jana Chrzyciela w Kobylance należy przeprowadzić badania stratygraficzne tynków (możliwość odkrycia polichromii we wnętrzu)
- dla neogotyckiego kościoła w Łuźnej należy opracować ekspertyzę dotyczącą pęknięć murów z wnioskami do projektu konserwatorskiego; remont winien objąć konserwację wątków ceglanych i kamiennego detalu.
- w Moszczenicy konserwacji ceglanych elewacji wymaga neogotycka kaplica z 1869 r.

Jeśli chodzi o kościoły drewniane, bezdyskusyjnie najważniejszą kwestią jest pełne zabezpieczenie przeciwpożarowe. Nie można dopuścić do kolejnych zniszczeń, po dramatycznych doświadczeniach z pożarami kościołów w Rożnowicach (1992), a przede wszystkim w Libuszy (1986, 2016) – w tym ostatnim przypadku niewykluczone jest wykreślenie obiektu z rejestru zabytków wskutek jego całkowitej destrukcji.

Spośród zagadnień konserwatorskich i ogólnych na czoło wysuwają się następujące zadania:

- dla kościoła parafialnego w Ropie należy opracować kompleksowy program konserwacji architektury (zarówno drewnianej, jak elementów murowanych) i wyposażenia
- podobny program należy opracować dla kościoła w Wójtowej
- w kościele w Szymbarku należy opracować program konserwacji wyposażenia wnętrza
- programu konserwatorskiego (obejmującego też wyposażenie) wymaga wieloboczna, barokowa kaplica na cmentarzu w Moszczenicy
- należy zabezpieczyć przed kradzieżą wyposażenia wielu kapliczek przydrożnych: dwóch w Ropicy Polskiej (barokowe, drewniane, polichromowane rzeźby o tematyce pasyjnej), w Szalowej (ludowo-barokowa rzeźba Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej), Bodakach (ludowa rzeźba Matki Boskiej), Sękowej (ludowo-barokowa, kamienna rzeźba Matki Boskiej), Przysłupie (ołtarzyk z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, koniec XIX w.), Skwirtnem (ludowa rzeźba Matki Boskiej, XIX w.), Mszance (ludowa rzeźba św. Floriana, XIX w.)
- **należy dążyć do wpisania kościoła w Szalowej na Listę UNESCO**
- **należy wesprzeć procedurę uznania drewnianych kościołów umieszczonych na liście UNESCO oraz kościoła w Szalowej za pomniki historii ze względu na szczególne znaczenie dla kultury regionu i kraju, utrwalone w świadomości społecznej i stanowiące inspirację dla następnych pokoleń**
- w obiektach wybitnej klasy – późnogotyckie kościoły w Binarowej i w Sękowej, a także późnobarokowe kościoły w Szalowej i Rożnowicach – należy prowadzić stałą, bieżącą opiekę, a gdzie konieczne, podejmować i kontynuować kompleksową konserwację wnętrza. **Z uwagi na klasę zabytków – zadanie to należy zaliczyć do priorytetowych w skali powiatu.**

CERKWIE GRECKOKATOLICKIE I PRAWOSŁAWNE

Charakterystyczne dla krajobrazu kulturowego Beskidu Niskiego drewniane cerkwie typu północnozachodniotemkowskiego są – dzięki ostatnim pracom konserwatorskim – w większości utrzymane w stanie dobrym. Należy jednak:

- w cerkwi w Skwirtnem przewidzieć kompleksową konserwację z impregnacją (częściową wymianą) gontów oraz konserwację wyposażenia, zwłaszcza zachowanej w złym stanie polichromii
- w cerkwi w Wołowcu podjąć remont konserwatorski wnętrza

- w pozostałych cerkwiach kontynuować bieżące prace
- **należy wesprzeć procedurę uznania drewnianych cerkwi umieszczonych na liście UNESCO za pomnik historii** ze względu na szczególne znaczenie dla kultury regionu i kraju, utrwalone w świadomości społecznej i stanowiące inspirację dla następnych pokoleń
- w obiektach wybitnej klasy – cerkwie w Brunarach, Kwiatoniu i Owczarach – należy prowadzić stałą, bieżącą opiekę, a gdzie gdy konieczne podejmować i kontynuować kompleksową konserwację wnętrza. **Z uwagi na klasę zabytków – zadanie to należy zaliczyć do priorytetowych w skali powiatu.**

Spośród późniejszych cerkwi, prezentujące inne typy architektoniczne – należy uwzględnić zadania:

- rekonstrukcję pominiętych przy odbudowie hełmów cerkwi w Klimkówce
- konserwatorski remont „józefińskiej” cerkwi w Blechnarce
- bieżący remont konserwatorski murowanej cerkwi w Izbach (z 1886 r.) z przywróceniem gładkiej faktury tynków zewnętrznych
- drobne prace przy pochodzącej z lat 1928-1930 cerkwi w Bartnem
- przy odbudowanej ze stanu ruiny murowanej cerkwi w Bielicznej z końca XVIII w. należy odtworzyć kamienne ogrodzenie oraz złożyć i zakonserwować rozbity nagrobek kamienny.

Podobnie jak w przypadku kościołów drewnianych, najważniejszą kwestią dotyczącą cerkwi jest ich pełne zabezpieczenie przeciwpożarowe.

BOŻNICE

Najważniejszy problem w zakresie architektury synagogałnej został rozwiązany w wyniku konserwacji barokowej bożnicy w Bobowej; jakkolwiek wymaga ona różnorodnych zabiegów działań konserwatorskich, w obecnym stanie wymaga ona jedynie bieżącej opieki.

Zadaniami mniejszej rangi, lecz istotnymi, jest częściowa przynajmniej rewaloryzacja dawnych bożnic w Gorlicach i w Bieczu, pochodzących z XIX w. Ze względu ich obecną funkcję i małą liczbę wiernych, przywrócenie im funkcji sakralnych zapewne nie będzie możliwe. W rezultacie działania konserwatorskie winny sprowadzać się przynajmniej do rewaloryzacji elewacji i brył, z przywróceniem im pierwotnych form w oparciu o konserwatorskie projekty, opracowane na podstawie materiałów ikonograficznych. Dotyczy to zwłaszcza dawnej bożnicy w Gorlicach przy ul. Piekarskiej, gdzie poza arkadowymi rozwiązaniami niektórych okien nie zachowały się niemal żadne elementy dawnego rozwiązania architektonicznego. Celowe byłoby – o ile to możliwe – wyeksponowanie w pierwotnym stanie rzutów męskich sal modlitewnych. Kwestia ewentualnego zaangażowania konserwatorskiego w przypadku bożnicy przy ul. Strażackiej stała się bezprzedmiotowa w związku z całkowitą ruinacją budynku i jego wyburzeniem w 2016 r. Pewną pamiątką w tym miejscu jest pomnik (obelisk) upamiętniający Zagładę gorlickich Żydów, odsłonięty 19 sierpnia 2012 r., w 70. rocznicę likwidacji gorlickiego getta, kiedy ostatni Żydzi gorlicy zostali wywiezieni do niemieckiego nazistowskiego obozu zagłady w Bełżcu.

OCHRONA CMENTARZY

CMENTARZE Z I WOJNY ŚWIATOWEJ

W ostatnich latach w tematyce zabytkowego budownictwa funeralnego na pierwszym planie pojawiła się kwestia cmentarzy z I Wojny Światowej. Jest to specyfika Powiatu Gorlickiego, gdzie

takich nekropolii jest 80. Projektowane przez znanych architektów i artystów, prezentują wysokie walory kompozycyjne, historyczne, zabytkowe; są pięknym dokumentem szacunku dla przeciwnika, traktowanego tu na równi z własnymi, poległymi żołnierzami. Zjawiskiem godnym najwyższego uznania jest szerokie zainteresowanie tą problematyką, znajdujące wyraz zarówno w różnorodnych źródłach finansowania prac, jak w podejmowanych przez różne środowiska i organizacje działaniach, czy wreszcie w publikacjach naukowych i popularnych oraz hasłach zamieszczanych w internecie. Dzięki prowadzonym systematycznym pracom, zintensyfikowanym w ostatnich latach – stan cmentarzy z I WŚ, nie tak dawno dramatyczny, radykalnie się poprawił: większość utrzymana jest w stanie dobrym, na niektórych trwają prace, już tylko nieliczne oczekują jeszcze na rozpoczęcie robót.

Do najbardziej spektakularnych wydarzeń ostatnich lat należy z pewnością odbudowa kaplicy – gontyny na cmentarzu nr 123 Łuzna Pustki oraz kompleksowa renowacja całej nekropolii. Europejski Panel Niezależnych Ekspertów w dniu 2 grudnia 2015 r. nominował cmentarz wojenny nr 123 Łuzna Pustki do Znak Dziedzictwa Europejskiego (ZDE). Przyznania tego prestiżowego wyróżnienia oficjalnie dokonała Komisja Europejska 2 lutego 2016 r., zaś znak odebrano 13 kwietnia 2016 r. w Brukseli podczas Europejskich Dni Dziedzictwa. Jest to wybitna nagroda przysługująca obiektom o szczególnym znaczeniu dla historii i kultury Europy oraz Unii Europejskiej, a przyznanie jej właśnie Łuznej odbiło się szerokim echem w kraju i za granicą⁸².

Nie można jednak nie zauważyć, że w toku przeprowadzonych prac na różnych obiektach popełniono pewne powtarzające się błędy, które obecnie powinny być korygowane. **Generalną zasadą winna być zgodność realizacji z pierwotnym wyglądem cmentarza, możliwym do odtworzenia w oparciu o zachowane najczęściej archiwalne projekty, o ikonografię (stare widoki, zwłaszcza fotografie) i analogie** (niektóre elementy – zwłaszcza żeliwne i kute krzyże nagrobne – wykonywano według zróżnicowanych wprawdzie, ale powtarzalnych wzorów). Tam, gdzie tego dotąd nie zrobiono, **należy przywracać pierwotne formy pomników, ogrodzeń, nagrobków, inskrypcji; należy też przywracać właściwe poszczególnym cmentarzom kompozycje zieleni**. Cmentarze winny odzyskiwać swą funkcję dominanty krajobrazowej, co w niektórych wypadkach wymaga wycięcia zarastających je lub ich otoczenie zagajników.

Kompleksowe prace konserwatorskie winny objąć cmentarze:

- nr 43 w Radocynie
- nr 45 w Lipnej (mogiła na cmentarzu przykościelnym; celowa rekonstrukcja wg projektu Dušana Jurkoviča)
- nr 50 w Wysowej – z rekonstrukcją założenia wg archiwalnego projektu Dušana Jurkoviča
- nr 96 w Stróżówce (w związku z błędami popełnionymi w toku remontu z 2001 r.: kamień, niepotrzebnie pokryty tynkiem, wietrzeje) całość zarośnięta drzewami, niewidoczna
- nr 101 w Libuszy – z rekonstrukcją brakujących elementów: ogrodzenia, krzyży nagrobnych, tabliczek inskrypcjami
- nr 104 w Strzeszynie – z rekonstrukcją zniszczonych elementów
- nr 105 w Bieczu wraz z kapliczką (teren osuwiskowy, konieczna stabilizacja zbocza wzgórza)
- nr 110 w Binarowej (kwatery na cmentarzu parafialnym) – z rekonstrukcją brakujących elementów niektórych krzyży i tabliczek na nagrobkach, ogrodzenia)
- nr 111 w Raclawicach: z rekonstrukcją ogrodzenia, drewnianego krzyża w centrum, mogił z kutymi krzyżami i inskrypcjami na tabliczkach oraz odstonięciem widoku

⁸² Zobacz: https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/news/20160208-european-heritage-label-sites-2015_en
<http://www.nck.pl/obserwatorium-kultury/317392-komisja-europejska-przyznala-znaki-dziedzictwa-europejskiego/>
<https://www.visitmalopolska.pl/Strony/cmentarz-wojenny-nr-123-luzna-pustki-nominowany-znaku-dziedzictwa-europejskiego-1125.aspx>

- nr 112 w Rożnowicach – z rekonstrukcją zniszczonych elementów.

Kontynuacji prac wymagają cmentarze: nr 48 w Regetowie Wyżnym, 49 w Blechnarce, 106 w Bieczu i 51 (na wzgórzu Rotunda). **Restaurację szczególnie tego ostatniego należy uznać za zadanie priorytetowe, ze względu na wyjątkowe walory artystyczne i krajobrazowe założenia.**

Szereg cmentarzy wymaga dość drobnych prac remontowych polegających na odsłonięciu widoku przez wycięcie zagajników czy przywróceniu brakujących elementów, najczęściej drewnianych krzyży i tabliczek imiennych (jak np. cmentarze nr 55 i 61 w Gładyszowie czy cmentarz nr 65 w Małastowie i 100 w Kobylance). Należy podkreślić, że wiele nekropolii zostało wpisanych w ostatnim czasie do rejestru zabytków, co otwiera przed nimi drogę do szybszego uzyskania środków na remonty i konserwację.

Coraz szerzej i mocniej ugruntowana świadomość wagi posiadanego dziedzictwa, zyskała dodatkowy, potężny bodziec w postaci podwójnych obchodów 100. rocznicy: wybuchu I WŚ (2014 r.) oraz Bitwy pod Gorlicami (2015 r.). Uwaga opinii publicznej, instytucji, organizacji pozarządowych krajowych i zagranicznych, a nawet rządów państw skupiła się w poważnym stopniu na problematyce kultywowania wspólnej pamięci o Wielkiej Wojnie, której najbardziej widowym znakiem są dzisiaj m. in. właśnie gorlickie cmentarze. W wielu kręgach zdano sobie sprawę z potencjału kulturowego układu nekropolii, wynikającego z unikalności zjawiska, wielkości zamierzenia i mistrzostwa w jego realizacji. Wróży to jak najlepiej działaniom konserwatorskim oraz przełożeniu wspomnianego niewątpliwego potencjału na sukces prestiżowy, promocyjny a także turystyczny Powiatu Gorlickiego. Oczywiście należy mieć świadomość, że to przełożenie będzie możliwe w toku żmudnego procesu, wymagającego zespolonego wysiłku władz samorządowych, niemniej należy dołożyć wszelkich starań na tym polu i dopilnować wykorzystania tej szansy.

Do poważnych atutów w tej pracy należy, jak wskazano wyżej, uznanie zespołów cmentarzy w Gorlicach i Łużnej za zabytki o znaczeniu regionalnym. Bardzo ważne jest również wytypowanie zespołu nekropolii gorlickich do „Czerwonej księgi krajobrazu Polski”⁸³. Jest to ogólnokrajowa (ale także regionalna i lokalna) ewidencja polskich krajobrazów uznanych za „krajobrazy piękne”. Ewidencja taka ma na celu zwiększenie szansy ochrony polskiego krajobrazu kulturowego i przyrodniczego, zarówno tego wyróżniającego się jak i zagrożonego. Wpis do „Czerwonej Księgi” odbywa się na podstawie oceny obejmującej wartość estetyczną, częstotliwość występowania oraz stan zachowania. Zespół cmentarzy z I WŚ został uznany w „Czerwonej Księdze” za wartość krajową (ranga 2), zaś wg Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków jest to ranga 1 – ponadkrajowa. Międzynarodowy charakter zespołu i jego historyczne pochodzenie z całą pewnością uzasadnia stanowisko WKZ, wsparte – jak wiadomo – poprzez nadanie cmentarzowi nr 123 Łużna Pustki Znaku Dziedzictwa Europejskiego.

CMENTARZE PRZYKOŚCIELNE I PRZYCERKIEWNE

Stare cmentarze przykościelne i przycerkiewne są chronione wraz z kościołami i cerkwiami, zatem ich sytuacja i stan przedstawiają się na ogół dobrze.

CMENTARZE RZYMSKOKATOLICKIE, GRECKOKATOLICKIE I KOMUNALNE Z XVIII/XIX – XIX w.

Geneza tych cmentarzy sięga najczęściej XVIII/XIX w.: doby likwidowania cmentarzy przykościelnych i przycerkiewnych w centrach miast i wsi. Niektóre cmentarze zachowały elementy dawnych kompozycji, akcentujących oś kompozycyjną i podziały na pasma względnie kwatery. Na ogół nie przetrwały pierwotne kompozycje zieleni (szpalery drzew, rzadziej kompozycje o charakterze

⁸³ Maria Baranowska-Janota, Roman Marcinek, Zbigniew Myczkowski „Czerwona księga krajobrazu Polski” Kraków 2004

swobodnym). Niemal wszędzie zachowały się – w różnym stanie – nagrobki z 2 poł. XIX i początku XX w., przeważnie kamienne, często też żeliwne (w formie krzyży). Na okazalszych cmentarzach przetrwały grobowce a nawet kaplice – mauzolea, związane przeważnie z rodzinami właścicieli ziemskich.

Największym zadaniem w tej kategorii winny być prace na cmentarzu w Gorlicach, który wymaga rewaloryzacji jako kompozycja zieleni z licznymi, potrzebującymi konserwacji nagrobkami kamiennymi i żeliwnymi oraz kaplicami nagrobnymi. W ostatnich latach przystąpiono do remontów dzięki aktywności społecznej i publicznym zbiórkom pieniędzy, jednak jest niewystarczające wobec zakresu prac.

Generalnego uporządkowania wraz ze złożeniem, ustawieniem oraz konserwacją kamiennych i żeliwnych nagrobków wymagają zdewastowane, zarośnięte drzewami cmentarze greckokatolickie w Lipnej i w Czarnem oraz „stary” cmentarz w Wołowcu (gmina Sękowa), a także cmentarze w Bielicznej i Czertyźnem (gmina Uście Gorlickie).

Konserwacji wymagają nagrobki na cmentarzach w Bieczu, Binarowej, Libuszy, Rożnowicach (w gminie Biecz), Bobowej, Jeżowie, Wilczyskach (w gminie Bobowa), Bielance, w Kobylance (wraz z konserwacją kaplicy), Szymbarku - Zalipiu (w gminie Gorlice), w Bednarce, Lipinkach (oba cmentarze w złym stanie), Rozdzielu, Wójtowej (gmina Lipinki), w Łuźnej, Szalowej (w gminie Łuźna), w Moszczenicy, Staszkówce (gmina Moszczenica), Łosiach, Ropie (gmina Ropa), Bartnem, Długiem, Małastowie, Męcinie Wielkiej, Nieznajomej, Owczarach, Pętnej, Radocynie, Ropicy Górnej (dwa cmentarze), Sękowej (gmina Sękowa), Banicy, Blechnarce, Brunarach, Gładyszowie, Hańczowej (dwa cmentarze), Kunkowej, Kwiatoniu, Leszczynach, Nowicy, Ropkach (dwa cmentarze), Smerekowcu, Stawiszy, Śnietnicy, Uściu Gorlickim, Zdyni (gmina Uście Gorlickie).

KIRKUTY

Większość żydowskich cmentarzy była w dobie okupacji hitlerowskiej miejscami masowych egzekucji Żydów i została zniszczona w dobie Holokaustu. Zniszczenia te są w zasadzie nieodwracalne, a jedyną możliwością upamiętnienia pozostają pomniki poświęcone ofiarom ludobójstwa. Do tej kategorii zabytków należy cmentarz żydowski w Bieczu, na którym pomnik upamiętniający żydowskich żołnierzy poległych w I wojnie światowej przekształcony został w pomnik ofiar Holokaustu. Cmentarz ten wymaga dziś uporządkowania.

W stanie zbliżonym do pierwotnego zachował się jedynie kirkut w Bobowej, założony bezpośrednio po roku 1732, z około 200 kamiennymi macewami. Stan zachowania większości macew jest zły: niektóre, przechylone, grożą upadkiem, kamień zwietrzały odpada płatami wraz z inskrypcjami. Po zabezpieczeniu współczesnej cmentarzowi bożnicy, **rewaloryzacja kirkutu w Bobowej jest najpoważniejszym zadaniem w zakresie opieki nad zabytkami żydowskimi w skali powiatu**, zadaniem dokumentującym złożoną, piękną i ciekawą przeszłość Powiatu Gorlickiego. Konieczne jest pilne opracowanie dokumentacji konserwatorskiej z odczytaniem napisów oraz podjęcie specjalistycznej konserwacji zagrożonych macew. Konserwacja fragmentów obejmujących inskrypcje wymaga konsultacji hebraistycznych (niebezpieczeństwo zniekształcenia liter, uniemożliwiające w przyszłości odczytanie inskrypcji). Odrębnym zadaniem jest tu konserwatorskim remont kwatery z I WŚ, wymagający również projektu konserwatorskiego, opartego o ikonografię.

Pilnym zadaniem jest rekompozycja i konserwacja zniszczonego kirkutu na stoku Góry Cmentarnej w Gorlicach. Należy opracować inwentaryzację nagrobków z odczytaniem inskrypcji (wskutek postępującej destrukcji kamienia odczytanie większości inskrypcji w przyszłości nie będzie możliwe) oraz opracować – w oparciu o badania historyczne – projekt rekompozycji cmentarza: ogrodzenia, zieleni, eksponowania zachowanych macew i pomnika ofiar Holokaustu (cmentarz był miejscem masowych egzekucji). Potrzebna jest pilna, specjalistyczna konserwacja nagrobków.

Generalnego remontu konserwatorskiego wymaga też cmentarz w Stróżówce, miejsce egzekucji 700 Żydów z Gorlic i Bobowej w dniu 14 sierpnia 1942 r. Tragedię tę tuż po wojnie upamiętnił pomnik, dzisiaj – jak całe założenie – wymagający konserwacji. Niezbędne jest też wytrasowanie drogi przez las do cmentarza i oznakowanie dojścia.

CMENTARZE CHOLERYCZNE

Podczas wielkich zaraz w XIX w. zmarłych – ze względów sanitarnych – chowano na wydzielonych, oddalonych od ludzkich siedzib terenach, przeważnie we wspólnych mogiłach. Dawne cmentarze choleryczne są – i winny być – odpowiednio oznaczone przez ogrodzenia i krzyże. Opieka tego rodzaju należy objąć dwa cmentarze w Wójtowej (gmina Lipinki) oraz cmentarze w Łosiu (gmina Ropa), Bartnem, Pętnej, Sękowej (gmina Sękowa) i Gładyszowie (gmina Uście Gorlickie).

CMENTARZ Z II WOJNY ŚWIATOWEJ

Opieką konserwatorską należy objąć też cmentarz z II wojny światowej w Gorlicach, położony na terenach należących do byłej rafinerii ropy naftowej „Glimar”. Celowa jest tu wymiana nieco zaniedbanej tablicy z nazwiskami, umieszczenie danych o poległych na ich grobach oraz – po uzgodnieniu z rodzinami – ewent. symboli religijnych (krzyży cerkiewnych i rzymskich). Celowe jest też zaprojektowanie estetycznego ogrodzenia (obecne wykonane z metalowej siatki) z bramą oraz umieszczenie przy bramie zakładu przemysłowego informacji o dostępności cmentarza.

OCHRONA ZESPOŁÓW ARCHITEKTURY REZYDENCJONALNEJ: PAŁACE I DWORY WRAZ Z PARKAMI

Zabytki tej kategorii uległy najpoważniejszym zniszczeniom (niekiedy unicestwieniu) w dobie PRL-u, gdy w wyniku komunistycznej reformy rolnej siedziby ziemiaństwa, odebrane prawowitym właścicielom, utraciły swą pierwotną funkcję. Znaczna część poniesionych wówczas strat nigdy już nie zostanie zrekompensowana: najpierw rozproszeniu – a często zniszczeniu – uległy wyposażenia (elementy wystroju architektonicznego, meble, obrazy, księgozbiory), w następnej kolejności niszczeniu (niekiedy całkowitemu) ulegała architektura, parki zamieniały się w zdziczałe zespoły zieleni, często były traktowane jako działki budowlane, na których wznoszono zwłaszcza szkoły (Bobowa, Szymbark).

Ostatnie lata przyniosły skokową poprawę tego stanu, głównie dzięki odzyskiwaniu lub wykupywaniu zespołów dworskich przez prywatnych właścicieli, a także za sprawą zaangażowania władz lokalnych. Niemniej, wobec zdewastowania wielu obiektów i koniecznych – z reguły wielomilionowych – inwestycji, problem rewaloryzacji zespołów pałacowych i dworskich nadal należy do poważnych zadań, wymagających działań programowych.

Do flagowych inwestycji ostatnich lat w tym obszarze należą:

- rewaloryzacja zespołu renesansowego dworu Gładyszów w Szymbarku z rekompozycją pozostałości założenia ogrodowego z przeznaczeniem budowli dla celów wystawienniczo – muzealnych; dziś oddział Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów
- rewaloryzacja zespołu dworskiego w Ropie
- rewaloryzacja dworu w Bobowej z pozostałościami parkowego otoczenia z przeznaczeniem na Szkołę Muzyczną I Stopnia, prowadzoną przez gminę
- rewaloryzacja zespołu dworskiego w Lipinkach wraz z parkiem

W kolejnym okresie szczególne znaczenie winny mieć następujące prace:

- kontynuacja konserwacji zespołu dworskiego w Siarach – przede wszystkim z zabezpieczeniem preciosuwiskowym, a następnie remont kordegardy z bramą, oranżerii i zespołu gospodarczego
- rewaloryzacja zespołu dworskiego w Jeżowie-Wilczyskach – winna objąć remont konserwatorski dworu (celowe badania stratygraficzne tynków – możliwość odkrycia polichromii) z ekspozycją zamurowanego portyku kolumnowego, impregnacją i częściowym uzupełnieniem gontowego pokrycia dachu dworu oraz remontem XVIII-wiecznego, drewnianego lamusa a także rekompozycję parku (w oparciu o projekt konserwatorski)
- kontynuacja remontu dworu w Szalowej, z uwzględnieniem rekompozycji parku
- rewaloryzacja pozostałości zespołu dworskiego w Sękowej z objęciem nią reszt parku oraz murowanego spichlerza
- rewaloryzacja niewielkiego zespołu dworskiego w Libuszy (dwór z parkiem wymagającym rekompozycji)
- konserwacja niewielkiego dworu w Grudnej Kępskiej.

Bardzo trudnym problemem jest kompleksowa rewaloryzacja cennego, romantycznego założenia pałacowego Skrzyńskich w Zagórzanach, zachowanego – poza kordegardą – w stanie bardzo złym (zrujnowane wnętrza pałacu, zdekompletowany detal, zniszczona konstrukcja i pokrycie dachu). Prace winny być prowadzone w oparciu o kompleksową dokumentację projektową, uwzględniającą wszystkie elementy założenia (architekturę z wystrojem, park, ogrodzenie), opracowaną na podstawie skrupulatnych badań historycznych i terenowych.

Problematyczne jest również rozwiązanie kwestii reliktu zespołu dworsko – folwarcznego w Bieczu na Załawiu (przy granicy Korczyny). W stanie ruiny przetrwała tu narożna baszta – basteja, zapewne z XVI w. Cały teren, związany z miejscem siedziby bieckich wójtów, wymaga systematycznych badań terenowych (archeologicznych i architektonicznych). W razie zapewnienia odpowiedniej funkcji, należy wpisać obiekt do rejestru zabytków i podjąć remont konserwatorski z częściową rekonstrukcją bastei.

Rewaloryzacji wymagają zachowane jeszcze, lecz bardzo zaniedbane parki dworskie w Jankowej i Siedliskach (gmina Bobowa), Kobylance, Szymbarku – Łęgu (gmina Gorlice), Biesnej, Woli Łużańskiej (gmina Łużna), Staszkówce (gmina Moszczenica), Ropicy Polskiej – Nowodworzu (gmina Ropa). Podstawą winny być konserwatorskie dokumentacje projektowe, opracowane w oparciu o materiały archiwalne (zwłaszcza galicyjskie plany katastralne z poł. XIX w.) i inwentaryzacje zieleni (częściowo już opracowane, znajdujące się w archiwum nowosądeckiej delegatury Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków). Bieżącej pielęgnacji wymaga zespół dworski (dwór, park) w Szymbarku – Bystrzycy, prawidłowo użytkowany przez PAN.

OCHRONA ŚWIECKIEJ ARCHITEKTURY MIEJSKEJ I MAŁOMIASTECZKOWEJ

GORLICE

Trzeba zachować wszystkie wymienione wyżej budowle o walorach kulturowych w centrum miasta: budynki użyteczności publicznej z ratuszem jako dominantą, z przywróceniem pierwotnego wystroju fasadzie „Sokoła” – w oparciu o projekt konserwatorski i ikonografię, a także charakter zabudowy mieszkalnej z konserwacją późnoklasycystycznych fasad domów przy Rynku 6/7 i Piekarskiej 5 i zabudowę willową przy ul. Krasińskiego. Należy dążyć do zachowania charakteru przedmieścia Zawodzie z parterową zabudową przy ul. Kościuszki, a zwłaszcza dawnym zajazdem (ul. Kościuszki 1), wymagającym konserwacji i odpowiedniego zagospodarowania. Skuteczną ochroną należy objąć

całokształt stylowej zabudowy mieszkalnej z różnych okresów, w tym eklektyczne i secesyjne wille w ogrodach, położone w obrębie dawnych przedmieść.

BIECZ

Szczególnie istotnym zadaniem jest ekspozycja i konserwacja linii obronnej. Stan zachowania obwodu obronnego i jego poszczególnych elementów jest zróżnicowany. W pierwszym rzędzie konieczny jest wpis całości fortyfikacji do rejestru zabytków, co stworzyłoby szanse na dofinansowanie zadania przez władze konserwatorskie. Konieczne jest przyjęcie zasad ochrony i ekspozycji fortyfikacji. W tym celu należy kolejno:

1. wykonać dokumentację naukowo-historyczną na podstawie wszystkich dotychczasowych opracowań badawczych oraz źródeł pisanych, ikonograficznych i planistycznych; dokumentacja winna zawierać wytyczne do uzupełniających badań terenowych (archeologicznych i architektonicznych)

2. w oparciu o wymienioną wyżej dokumentację i badania opracować wytyczne konserwatorskie, przyjęte przez władze lokalne i konserwatorskie, do konserwatorskiego projektu konserwacji i ekspozycji linii obronnej

3. sukcesywnie realizować projekt, który winien zakładać:

3.1. możliwie pełne wyeksponowanie obwodu w skali dwuwymiarowej (zaznaczenie w terenie linii muru, sytuacji baszt i bram, w miarę możliwości eksponowanie w zieleni niskiej stoków i przeciwstoków fosy o wałów (celowe wykupy wtórnej, niezabytkowej zabudowy deformującej linię obronną – dla umożliwienia rozbiórki i pełniejszej ekspozycji zachowanych relikwów)

3.2. eksponowanie fragmentów murów zachowanych w obrębie istniejących budowli

3.3. rezygnację z dalszego rekonstruowania elementów założenia (dotychczasowe rekonstrukcje – obu baszt i odcinka muru z gankiem dla straży – są wystarczające dla plastycznego ukazania założenia dla celów dydaktycznych) dla zachowania jego autentyczności

3.4. przeprowadzenie konserwacji zachowanych elementów, znajdujących się w złym stanie, a w szczególności:

- zachodniej ściany baszty kwadratowej po zachodniej stronie kościoła (przy dzwonnicy kościelnej) – wykazującej aktualnie postępujące zwiędnięcie kamienia i wypłukanie spoinowania (wymagane opracowanie specjalistycznej, konserwatorskiej technologii)

- rezerwatu archeologicznego obejmującego relikw przedbramia bramy Górnej (przed fasadą kościoła): prace zabezpieczające wietrzejącą koronę murów, uporządkowanie zieleni

- odcinek muru na szkarpie doliny Ropy, przy budynku dawnego grodu starościńskiego (dziś szkoła).

Najpilniejszym, wielomilionowym zadaniem jest problem późnogotyckiego, dawnego szpitala św. Ducha w zespole dawnego zamku starościńskiego. To wybitne dzieło późnogotyckiej architektury, dar Św. Jadwigi Królowej dla Biecza, zasługuje na zachowanie dla potomności. Szczęśliwie rozpoczęte energiczne prace konserwatorskie, podnoszące ten zabytek praktycznie z ruin, po pewnym wyhamowaniu, zostały wznowione w 2016 r.

W dawnej zabudowie mieszkalnej nastąpiły duże pozytywne zmiany, szczególnie ważne w odniesieniu do późnorennesansowego, tzw. Domu Marcina Kromera (użytkowanego przez Muzeum Ziemi Bieckiej), kamienicy Chodorów (tak zwanego „Domu zbója Becza”), poprawiono również zasadniczo stan kamienicy Barianów-Rokickich („Dom z Basztą” – siedziba Muzeum Ziemi Bieckiej).

Celowe byłyby też dotacje dla właścicieli parterowych domów o zachowanych, skromnych cechach stylowych, skłaniające do drobnych korekt fasad i utrzymania w odpowiednim stanie obiektów decydujących o tradycyjnym wyrazie stylowym wewnątrz urbanistycznych. Niemniej istotnym zadaniem jest ochrona – z ewentualną ekspozycją i wykorzystaniem dla celów użytkowych – późnośredniowiecznych i nowożytnych piwnic zachowanych w niemal wszystkich domach przyrynkowych⁸⁴.

Poza historycznym centrum miasta szczególnie istotnym zadaniem jest przeprowadzenie systematycznych badań archeologicznych w miejscu wczesnośredniowiecznego grodu kasztelańskiego (zapewne XII-XIII w.) i średniowiecznego zamku (XIV-XV w.). Wynikiem tych prac – poza efektami o aspekcie wyłącznie naukowym – mogłaby być ekspozycja fundamentów o charakterze rezerwatu archeologicznego, z wykluczeniem wprowadzania rekonstrukcji.

Zachowania i stałej, bieżącej opieki (bieżących remontów) wymagają budynki użyteczności publicznej z doby autonomii galicyjskiej, reprezentowane tu przez trzy szkoły.

Należy wesprzeć procedurę uznania układu urbanistycznego miasta za pomnik historii ze względu na szczególne znaczenie dla kultury regionu i kraju, utrwalony w świadomości społecznej i stanowiący inspirację dla następnych pokoleń.

BOBOWA

Zabytkiem w skali Małopolski unikalnym są pozostałości nowożytnych umocnień miasteczka z 1. poł. XVII w.: ślady ziemnych wałów zachowały się fragmentarycznie ze wszystkich stron, zaś przy kościele parafialnym przetrwały duże fragmenty dwóch barków narożnego, murowanego z kamienia bastionu, włączone w mur otaczający przykościelny cmentarz. W wyniku badań archeologicznych i rejestracji zachowanych relikwów winien powstać konserwatorski projekt ekspozycji i konserwacji umocnień; celowe byłoby eksponowanie kamiennego lica bastionu wykorzystanego w murze cmentarnym kościoła.

Miasteczko nie zachowało zabytkowych domów. Celowe jest przeprowadzenie badań piwnic, zwłaszcza domów przyrynkowych; ich inwentaryzacja (podobną ma Biecz) mogłaby być podstawą dla działań konserwatorskich. Celowa jest też ochrona parterowych gabarytów i wysokich dachów zabudowy w historycznym centrum miasteczka.

OCHRONA WIEJSKEJ ZABUDOWY REGIONALNEJ

W dawnej kulturze ludowej omawianych terenów rysują się dwa odrębne regiony: Pogórze (na północy) i Łemków (na południu, w Beskidzie Niskim). Regionalne budownictwo obu tych kultur uległo w ostatnich dziesięcioleciach niemal zupełnemu unicestwieniu, co jest zresztą – odnośnie drewnianego budownictwa regionalnego – zjawiskiem ogólnopolskim. Przyczynami są niska do niedawna świadomość społeczna wartości zasobu, niemożność dostosowania niewielkich budowli do potrzeb współczesnego życia (tu najsilniej wystąpił konflikt pomiędzy wymogami ochrony dóbr kultury a zrozumiałymi interesami mieszkańców), brak dostatecznych środków na wykupy i organizowanie muzeów typu skansenowskiego. Ochrona wiejskiej zabudowy regionalnej winna mieć dwie podstawowe formy:

- ochrona *in situ*, wymagająca zmiany funkcji (dokonywana niekiedy na terenach Beskidu Niskiego poprzez wykupywanie chałup przez prywatne osoby dla celów wypoczynkowych)
- ochrona poprzez przeniesienie do skansenu (realizowana tu w pewnym stopniu przez

⁸⁴ Inwentaryzację zawierają tzw. „Teki Józefa Baruta” dostępne w Bibliotece w Gorlicach.

park etnograficzny w Sanoku) oraz oddział Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w jedynym na terenie powiatu skansenie w Szymbarku).

Zróznicowana problematyka budownictwa regionalnego Pogórzan i Łemków wymaga oddzielnego omówienia.

OCHRONA BUDOWNICTWA REGIONALNEGO POGÓRZAN

Kilkanaście budowli drewnianych zgromadzono w skansenie w Szymbarku, zlokalizowanym na terenie dawnego sadu dworskiego i częściowo poniżej szkarpy powodziowej doliny Ropy. Ograniczona pojemność terenu – w chwili obecnej uniemożliwia większą rozbudowę skansenu.

Stan zachowania budownictwa regionalnego w terenie jest dziś w zasadzie bliski zeru. Ochrony wymagają dwie kuźnie (w Stróżnej i Szalowej), w stanie bardzo złym zachowały się nieliczne chałupy (m. in. w Sękowej i przy cmentarzu parafialnym w Bieczu) oraz budynki gospodarcze. Są to materiały zbyt skromne dla utworzenia kolejnego skansenu. Można rozważyć przeniesienie do skansenu w Szymbarku chałup z Sękowej i Biecza, podczas gdy przeniesienie obu kuźni oznaczałoby „nadreprezentację” tego typu zabudowy (w skansenie eksponowana jest podobna kuźnia z Turzy). Całokształt zachowanych jeszcze budowli regionalnych wymaga zinwentaryzowania.

OCHRONA BUDOWNICTWA REGIONALNEGO ŁEMKÓW

Kultura łemkowska jest reprezentowana dziś w skansenach w Nowym Sączu i Sanoku. **Na terenie powiatu gorlickiego nie ma skansenu łemkowskiego, co pozostaje w sprzeczności ze znaczeniem kultury Łemków w tutejszej historii.**

Próba ochrony regionalnego budownictwa łemkowskiego *in situ* – podjęta w Bartnem przez Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków poprzez wpis do rejestru zabytków zarówno centrum wsi, jak licznych chałup i zagród – nie przyniosła powodzenia; budownictwo regionalne nie spełnia współczesnych standardów mieszkaniowych. Wydaje się, że aktualnie istnieją skuteczne dwie drogi ochrony budownictwa regionalnego, z zasady związane z koniecznością wykupów:

- z zachowaniem na miejscu, poprzez zagospodarowywanie dla celów użytkowych innych niż stałe zamieszkiwanie (np. jako mieszkania sezonowe dla przybyszów z zewnątrz w okresie urlopu lub w związku z prowadzoną działalnością; świetnym przykładem jest tu chałupa w Nowicy, użytkowana przez grupę „Magurycz”, zajmującą się rekonstruowaniem i konserwowaniem kamiennych krzyży łemkowskich)
- z przenoszeniem do skansenów.

W przeciwieństwie do Pogórza – na terenie Beskidu Niskiego zachował się jeszcze, stale się zmniejszający, zasób regionalnego budownictwa drewnianego, który mógłby być podstawą dla utworzenia skansenu. Zgodnie ze współczesną teorią – skanseny winny w sposób maksymalny zachowywać więź pomiędzy obiektami a naturalnym środowiskiem i kulturowym krajobrazem. Przemawia to za rezygnacją z tworzenia wielkich jednostek, na rzecz gęstej sieci niewielkich skansenów, eksponujących zabudowę z najbliższych terenów, niekiedy tworzonych w oparciu i obiekty zachowane *in situ*.

Podkreślając, że optymalnym rozwiązaniem jest ochrona *in situ*, wobec jej nikłej jak dotąd skuteczności, należałoby przyjąć rozwój skansenów. Wydaje się, że w południowej części powiatu gorlickiego można wskazać co najmniej dwie możliwości utworzenia skansenu łemkowskiego:

- przy cerkwi w Bartnem, stanowiącej dziś oddział Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów. Zaletą tej lokalizacji jest bezpośredni związek ze wsią, w której – dzięki wspomnianemu wpisowi do rejestru zabytków – zachowało się najwięcej dawnych, łemkowskich chałup i budynków gospodarczych; wadą – brak związku z historycznym rozplanowaniem wsi

- na terenach jednej z opuszczonych wsi w południowej części powiatu. Lokalizacja taka pozwoliłaby na najpełniejsze ukazanie związków pomiędzy ukształtowaniem terenu a krajobrazem wiejskim; zaleca się tu lokalizowanie obiektów w nawiązaniu do historycznego stanu odnotowanego na galicyjskich planach katastralnych z połowy XIX wieku. Wadą tej propozycji mogą się okazać problemy własnościowe i konieczność dokonywania wielu wykupów.

W trybie pilnym należy przeprowadzić ewidencję zasobu z rozeznaniem możliwości wykupu, w kolejnym etapie – opracować inwentaryzacje pomiarowe obiektów przewidzianych do przeniesienia do skansenu i przystąpić do realizacji. Otwartym jest problem organizacji skansenu – w oparciu o istniejące muzea lub jako nowej placówki.

Należy uwzględnić zabytki zachowane jeszcze w wielu wsiach: w Bartnem, Bodakach, Nowicy, Czarnem, Gładyszowie, Koniecznej (zagroda nr 11), Bielance. W skansenie lub *in situ* należałoby uratować przynajmniej jedną drewnianą remizę strażacką z pocz. XX w. (zachowane w Hańczowej i Wysowej). W programie skansenu winny też znaleźć się figury przydrożne i kapliczki wraz z wyposażeniem.

Należy dążyć do zachowania na miejscu zespołu łemkowskiej zabudowy drewnianej w otoczeniu cerkwi w Łosiu. W razie niemożności zachowania na miejscu – trzeba rozważyć wykup i przeniesienie do potencjalnego skansenu łemkowskiego.

OCHRONA MAŁEJ ARCHITEKTURY

Powiat gorlicki – zwłaszcza zaś łemkowszczyzna – jest wyjątkowo bogaty pod względem zasobów małej architektury: figur i krzyży przydrożnych oraz kapliczek. Zachowały się one we wszystkich wsiach, w niektórych po kilka lub kilkanaście.

Pewnym rodzajem zagrożenia dla kapliczek są niewłaściwie prowadzone remonty, gruntownie zmieniające ich wygląd. Prace te wymagają nadzoru konserwatorskiego, a niekiedy konserwatorskiego wykonawstwa.

Specjalistycznego, konserwatorskiego wykonawstwa wymagają też konserwacje kamiennych figur i krzyży przydrożnych oraz krzyży żeliwnych; są to problemy identyczne, jak konserwacja podobnych nagrobków na cmentarzach. W niektórych wypadkach – przy daleko posuniętej destrukcji kamienia – celowe jest rekonstruowanie utraconych elementów (np. w ludowej figurze św. Floriana w Łuźnej z 1826 r.). Istotną sprawą jest konserwacja ciekawego zespołu barokowych figur kamiennych w Rożnowicach, dwóch z połowy XVIII w. (św. Michała Archanioła i św. Jana Nepomucena) i jednej z około 1800 r. (św. Tadeusza).

Odrębnym zagadnieniem są nieliczne pomniki. Należy przeprowadzić specjalistyczną konserwację kamiennego pomnika Grunwaldzkiego w Ropie, wzniesionego w 1910 r. dla uczczenia 500-leci bitwy. Grób – pomnik siedmiu polskich lotników w Krzywej, którzy zginęli w Banicy podczas lotu z Włoch na pomoc Powstaniu Warszawskiemu we wrześniu 1944, został w 2009 r. gruntownie odnowiony wraz z otoczeniem. Ważnym elementem wymagającym zachowania i ochrony są stare drzewa przy kapliczkach i figurach przydrożnych, integralnie związane z ich genezą i będące bardzo charakterystycznym elementem rodzimego krajobrazu.

OCHRONA ARCHITEKTURY PRZEMYSŁOWEJ I KOLEJOWEJ

Architektura związana z przemysłem naftowym z końca XIX a zwłaszcza z pocz. XX w. przetrwała w Gorlicach – Gliniku. Zasób ten wymaga zinwentaryzowania, opracowania naukowego i określenia przyszłych funkcji.

Inwentaryzacji – w oparciu o materiały i wiedzę zgromadzone przez Annę i Tadeusza Pabisów w Libuszy oraz Kazimierza Dudka z Gorlic – wymagają wszystkie zachowane jeszcze w terenie

pozostałości po najstarszych szybach i poszukiwaniach naftowych. Inwentaryzacja ta winna określić możliwości zachowania poszczególnych elementów, zaś w razie braku możliwości zachowania – stać się ważnym dokumentem.

Architekturę kolejową z doby galicyjskiej – z przełomu XIX/XX w. – reprezentują budynki stacyjne, wznoszone według typowych, powtarzalnych projektów. Wyróżniają się pochodzące zasadniczo z lat 1885-1886 budowle zespołu stacyjnego w Zagórzanach oraz stacji w Gorlicach i w Bieczu. Ważne są również budynki stacji w Bobowej. Istotnym problemem jest zachowanie budynków tracących – wobec ograniczania roli kolei – swą pierwotną funkcję.

OCHRONA KOMPOZYCJI ZIELENI

Zieleń komponowana – to na omawianym terenie zwłaszcza parki pałacowe i dworskie (na ogół najgorzej zachowane w całości założenia), zieleń cmentarzy oraz dwa okazałe parki publiczne: zdrojowy z XIX w. w Wysowej i miejski z XIX/XX w. w Gorlicach. Oba zachowane są w dobrym stanie i wymagają bieżącej pielęgnacji.

Współczesne wymogi komunikacyjne wyeliminowały w zasadzie alejowe rozwiązania dróg, typowe dla rozwiązań „józefińskich” z lat 80. XVIII w. W konsultacji ze specjalistami w zakresie ruchu drogowego można rozważyć przywracanie alejowych rozwiązań na niektórych odcinkach dróg Gorlice – Bardejów, Gorlice – Jasło, Gorlice – Grybów.

Kompozycje zieleni na terenie Gorlic prezentują znaczny stopień zróżnicowania. Poza zieleńią związaną z cmentarzami i ogrodami przy prywatnych willach – należy tu wymienić zieleń szkarpy miejskiej, zieleń w obrębie ulic i placów, zieleń nadrzeczną oraz parki publiczne. Jak wspomniano wyżej – należy kultywować niską zieleń szkarpy miejskiej nad doliną Ropy jako ważny element w ekspozycji cennej panoramy Gorlic. Wytycznymi dla kształtowania zieleni we wnętrzach ulicznych i placowych winny być przekazy ikonograficzne z XIX/XX w. Należy preferować skwery i niskie drzewa o kulistych koronach, tworzące szpalery przy szerszych ulicach oraz niewielkie grupy w obrębie rynku i placów, nie przesłaniające widoków na wartościowe fasady i nie przesłaniające światła. Nadbrzeża Ropy i Sękówki winny być objęte współczesną kompozycją zieleni.

W gorszym stanie zachował się park miejski im. Williama Henry’ego Mac Garvey’a. Celowy jest tu wpis do rejestru zabytków i opracowanie konserwatorskiego projektu rewaloryzacji parku w oparciu o materiały ikonograficzne i inwentaryzację zieleni.

PROBLEMATYKA BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH A OCHRONA WARTOŚCI ARCHEOLOGICZNYCH

Na terenie powiatu nie rozwinięto systematycznej akcji badawczej; całokształt problematyki dotychczasowych badań rejestruje Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Szczególnym mankamentem jest niedostateczny zakres badań dokumentujących osadnictwo przedlokacyjne: celowym byłoby przebadanie grodu (Góry Zamkowej) i podgrodzia (rejon kaplicy cmentarnej św. Piotra) w Bieczu oraz stanowisk o niewyjaśnionej genezie: gródków w Kobylance i Dominikowicach, osady w Rożnowicach nad Ropą, „Zamczyska” w Krygu i „Zamczyska” w Ropiczy Polskiej⁸⁵. Badania archeologiczne – jako towarzyszące architektonicznym – są też niezbędne przy wielu pracach konserwatorskich, zwłaszcza dla dalszego sprecyzowania faz rozwojowych fortyfikacji Bieczy. Przełomem, a przynajmniej znaczącym postępowaniem może się stać ustanowienie archeologicznej i historycznej stacji badawczej

⁸⁵ Zagadką również pozostaje „zamczysko” w Stróżówce.

Uniwersytetu Rzeszowskiego w Bieczu. Stacja ma w pierwszym etapie skupić się na badaniach dawnego grodu starościańskiego i podziemi Domu Pańskiego⁸⁶.

Niezwykle ważnym problemem jest relacja pomiędzy badaniami archeologicznymi – niszczącymi badany przedmiot czyli warstwy archeologiczne – a ochroną wartości archeologicznych, czyli owych warstw. Badania należy ograniczać do sondażu, nawet wówczas, gdy jest to ze szkodą dla naukowych ustaleń, pozostawiając nienaruszone warstwy przyszłym pokoleniom, które będą miały doskonalsze metody interpretacji i prowadzenia badań (zwłaszcza rozwijających się już, lecz jeszcze niedoskonałych badań nieniszczących, typu elektrooporowego).

Jedynie w wyjątkowych wypadkach można postulować tworzenie rezerwatów archeologicznych z eksponowaniem odkrytych murów, pamiętając, że działania takie zawsze będą stwarzać poważne problemy konserwatorskie. Z tych względów proponuje się ograniczenie rezerwatów archeologicznych do:

- istniejącego, eksponującego przedbramie Bramy Górnej w Bieczu
- ewentualnych dalszych, eksponujących inne relikty fortyfikacji Biecza odkrywane w wyniku dalszych badań
- ewentualnie zarysu fundamentów średniowiecznego zamku na Górze Zamkowej w Bieczu (w zależności od wyników postulowanych badań archeologicznych).

Ochronę wartości archeologicznych winny zabezpieczać archeologiczne strefy ochronne, zapisane w planach zagospodarowania przestrzennego. Poza stanowiskami archeologicznymi wpisanymi do rejestru zabytków – winny one objąć historyczne centra średniowiecznych miast (Biecza, Bobowej, Gorlic, Szymbarku), a także wspomniane stanowisko na Górze Zamkowej w Bieczu. Kolejne enklawy strefy ochrony archeologicznej winny sprecyzować dalsze badania. W obrębie strefy wszelkie roboty ziemne winny być prowadzone pod nadzorem archeologicznym. Ponadto wszelkie prace ziemne w otoczeniu kościoła i dworu w Siedliskach, dworu w Jeżowie a także w miejscu najstarszego kościoła w Lipinkach winny być również prowadzone z asystą archeologiczną.

PROBLEMATYKA MUZEALNA I WYSTAWIENNICZA

Najznaczniejszą bez wątpienia placówką w życiu kulturalnym, artystycznym a także naukowym Powiatu Gorlickiego jest **Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów**, powstałe z dniem 1 grudnia 2007 r. na mocy uchwały Sejmiku Województwa Małopolskiego z 28 maja 2007 r. Muzeum historycznie i prawnie jest spadkobiercą dawnej Małopolskiej Galerii Sztuki „Dwór Karwacjanów”, a ta z kolei ma swoją genezę sięgającą nowosądeckiego Biura Wystaw Artystycznych (dawna filia). Celem Muzeum jest gromadzenie, przechowywanie, konserwowanie, opracowywanie i udostępnianie zbiorów z dziedziny historii, sztuki, etnografii, architektury i budownictwa ludowego, a także działalność naukowa, edukacyjna i kulturalna. Cele te są realizowane poprzez:

- gromadzenie zabytków i materiałów dokumentacyjnych w zakresie problematyki objętej działalnością Muzeum
- przechowywanie zabytków w warunkach zapewniających im pełne bezpieczeństwo i magazynowanie w sposób dostępny dla badań naukowych
- ewidencjonowanie, katalogowanie i naukowe opracowanie zgromadzonych zbiorów
- zabezpieczenie i konserwowanie zbiorów
- systematyczne uzupełnianie zbiorów
- organizowanie i prowadzenie badań naukowych oraz kwerend
- udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych

⁸⁶ Za: <http://www.podkarpackahistoria.pl/2016/05/w-bieczu-powstanie-archeologiczna-i-historyczna-stacja-badawcza-uniwersytetu-rzeszowskiego/>

- zapewnienie właściwych warunków zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i zgromadzonych informacji
- organizowanie wystaw stałych i czasowych
- organizowanie akcji edukacyjnych, popularyzatorskich i promocyjnych w zakresie problematyki objętej działalnością Muzeum
- prowadzenie specjalistycznej biblioteki oraz archiwum
- publikowanie katalogów, przewodników wystaw, wyników badań oraz wydawnictw popularno-naukowych z zakresu prowadzonej działalności
- popieranie i prowadzenie działalności artystycznej i upowszechniającej kulturę i naukę
- współpracę z muzeami i innymi instytucjami kultury, organami ochrony zabytków, ośrodkami badawczymi i organizacjami pozarządowymi o podobnych celach działania oraz mediami

Muzeum gromadzi zbiory w szczególności z zakresu:

- historii – zbiory obejmujące zabytki kultury materialnej i duchowej Pogórzeń i Łemków, a także Judaica. Wszelką dokumentację (druki, fotografie, mapy, opracowania techniczne, urządzenia i maszyny) ilustrujące powstanie i rozwój galicyjskiego przemysłu naftowego na Ziemi Gorlickiej. Zabytki materialnej i duchowej egzystencji ziemian polskich w dworach na Ziemi Gorlickiej. Obiekty, broń, mundury, ilustracje, materiały archiwalne, dokumenty, fotografie, rejestry poległych, wykaz cmentarzy wojennych, elementy wystroju cmentarzy wojennych z czasów I wojny światowej związanych z tzw. „Bitwą Gorlicką” 2.05.1915 r.
- sztuki – dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego, sztuki współczesnej (malarstwo, medalierstwo, grafika warsztatowa, tkanina artystyczna, rzeźba kameralna, plakat artystyczny), sztuki ludowej, sztuki dworskiej, sztuki artystów nieprofesjonalnych
- etnografii - zbiory obejmujące elementy kultury materialnej, duchowej i społecznej narodów i grup etnograficznych zamieszkałych w przeszłości i obecnie na terenie Pogórzeń i Beskidu Niskiego, a w szczególności z terenów dawnego Powiatu Gorlickiego
- architektury i budownictwa ludowego – zbiory obejmujące obiekty architektury murowanej i drewnianej oraz budownictwa ludowego Łemków i Pogórzeń prezentowane w Ośrodku Budownictwa Ludowego w Szymbarku i Bartnem
- zbiory biblioteczne – obejmujące księgozbiór gromadzony w zakresie bibliografii dziedzinowej.

Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów realizuje swoje działania w czterech oddziałach: Galeria Sztuki „Dwór Karwacjanów”, Ośrodek Konferencyjno – Wystawienniczy „Kasztel w Szymbarku”, Skansen Wsi Pogórzeńskiej im. prof. Romana Reinfussa oraz „Zagroda maziarska” w Łosiu z Cerkwią w Bartnem. Główna siedziba Muzeum znajduje się w budynku galerii – zabytkowym, zrekonstruowanym dworze Karwacjanów, z dwoma salami wystawowymi (główną im. Ks. Bronisława Świeykowskiego i kameralną im. prof. Włodzimierza Kunza). Pod patronatem Muzeum i z jego wsparciem działają rozliczne grupy zajmujące się kultywowaniem dziedzictwa kulturowego, nauki, i rozmaitych dziedzin sztuki: *COGITO* – Gorlicki Klub Miłośników Filozofii i Sztuki, Chór *CANTORES CARVATIANI*, Klub Sztuki im. Alfreda Długosza czy grupa rycerska Wolna Najemna Kompania Kasztelanii Szymbark. **Niezwykła rozległość ważnych działań placówki – znaczącej już w skali krajowej – i rola jaką odgrywa w zachowaniu i promowaniu dziedzictwa kulturowego budzą szacunek. Celowe jest wsparcie dla rozwijania działalności.**

Muzeum Regionalne PTTK w Gorlicach specjalizuje się w zagadnieniach związanych z Bitwą pod Gorlicami z 1915 r., badaniem procesu budowy cmentarzy woskowych z I wojny światowej, historią Gorlic, początkami i historią tutejszego przemysłu naftowego. Muzeum posiada cenne dzieła sztuki (meble, obrazy, rzeźbę portretową Marii ze Skrzyńskich Sobańskiej autorstwa Konstantego Laszczki). Jakkolwiek poszerza się ofertę i podejmuje starania zmierzające do udoskonalenia ekspozycji, **placówka wymaga poważnych inwestycji umożliwiających jego rozwój.** Zajmowany przez muzeum

budynek nie odpowiada potrzebom nowoczesnego przekazu, tym bardziej, że muzeum ma aspiracje i potencjał rozwojowy w obszarze dziejów I Wojny Światowej. Ponadto wskazany jest remont, obejmujący osuszenie piwnic (zawilgocenie zagraża eksponatom) i konserwację niektórych eksponatów (m. in. wspomnianej rzeźby jako znaczącego dzieła w historii sztuki polskiej).

Znaczącą rolę w życiu kulturalnym ale i umysłowym i artystycznym powiatu odgrywa także Miejska Biblioteka Publiczna im. Stanisława Gabryela w Gorlicach. Oprócz księgozbioru – z bogato reprezentowaną literaturą dotyczącą regionu – zgromadziła też materiały archiwalne, w tym cenne dla badań nad dziejami Gorlic i Biecza Teki Józefa Baruta. Celowe byłoby profesjonalne opracowanie i opublikowanie tych materiałów.

W Bieczu ma siedzibę **Muzeum Ziemi Bieckiej** o tradycjach sięgających 1898 r., kiedy pierwsze zbiory gromadzono przy powołanej wówczas Czytelni Ludowej. Kolejne etapy to działalność Towarzystwa Przyjaciół Biecza i Ziemi Bieckiej zapoczątkowana w 1938 r. przez Witolda Fuska i gwardiana klasztoru reformatów o. Ludwika Szelańskowskiego, powołanie muzeum w ramach PTTK w 1953 r., upaństwowienie placówki w 1961 r. i wreszcie – w 2003 r. – nadanie jej obecnego statusu i nazwy. Dzisiaj ekspozycja muzealna mieści się w czterech zabytkowych obiektach – renesansowych kamienicach Barianów – Rokickich i tak zwanej Kromera oraz dwóch basztach. Ekspozycja obejmuje m. in. materiały do historii Biecza i okolic, dokumenty dotyczące operacji gorlickiej (m. in. oryginał rozkazu z 2 maja 1915 r.), zbiory etnograficzne, rekonstrukcję apteki (zgodnie z tradycją najstarszej apteki w kamienicy Barianów – Rokickich). **Niezbędne są środki na prace remontowe i konserwatorskie w zajmowanych przez muzeum zabytkowych obiektach, w tym na prace zabezpieczające przed niebezpieczną dla eksponatów wilgocią oraz środki na konserwację, zakupy i naukowe opracowywanie muzealiów.** Z uwagi na rolę archeologii w badaniach nad najstarszą historią Biecza – celowe jest rozwinięcie działu archeologicznego w oparciu o własne badania naukowe.

Muzeum Przemysłu Naftowego i Etnografii Anny i Tadeusza Pabisów w Libuszy, utworzone przez państwa Pabisów w 1977 r., to zgromadzone wyłącznie dzięki ich pasji bardzo cenne zbiory, obejmujące autentyczne i zrekonstruowane urządzenia do wydobywania i przetwarzania ropy naftowej (m. in. destylatornia z Siar z 1856 r., rekonstrukcje wiertnic i szybów m.in. z Dominikowic, najstarsza kopanka „Stanisław” funkcjonująca od 1852 r. w Pustym Polu na granicy Siar i Sękowej), materiały ikonograficzne związane z górnictwem naftowym, minerały, pamiątki po ludziach związanych z przemysłem naftowym, zbiory etnograficzne (stroje, narzędzia, meble). Dla rozwoju tej cennej placówki konieczne są dotacje, zapewniające profesjonalne opracowanie zbiorów, zakupy muzealiów oraz ich konserwację. W perspektywie należałoby przewidzieć wzniesienie budynku odpowiadającego wymogom współczesnego muzealnictwa.

Bardzo podobny w przedmiocie zainteresowania jest **Skansen Przemysłu Naftowego „Magdalena” w Gorlicach**. Skansen został założony na części zlikwidowanego złoża kopalni „Magdalena” w Gorlicach przy ulicy Lipowej. Utrzymywany jest przez Stowarzyszenie Przemysłu Naftowego przy Skansenie „Magdalena”, będące zrzeszeniem osób fizycznych zaangażowanych w promowanie historii i tradycji przemysłu naftowego. Inicjatorem i prawdziwym *spiritus movens* całego założenia jest Kazimierz Dudek, prezes Zarządu Stowarzyszenia i ostatni dyrektor kopalni ropy naftowej „Magdalena”. Skansen może się poszczycić znakomicie wyeksponowanym szybem z drewnianą wieżą wiertniczo – widokową, kuźnią, w której ostrzono /klepano/ świdry do wiercenia udarowego; w części eksploatacyjnej znajdują się urządzenia, maszyny oraz narzędzia do wydobywania ropy naftowej m.in. ręczne urządzenie typu „Granik” służące do eksploatacji ropy przez tzw. tyżkowanie, kierał pompowy typu „Glinik” wraz z ciągiem technologicznym do grupowego pompowania odwiertów; urządzenia i narzędzia takie jak: kocioł parowy, pompa parowa, pompy tłokowe Vorthington oraz Trauzl do manipulacji i przetłaczania ropy. Skansen oferuje zwiedzanie w ramach ścieżki edukacyjnej. **Wobec postępującego zaniku w terenie śladów po przemyśle naftowym, należy**

wspierać i rozwijać powyższe inicjatywy, które chronią przed całkowitym zapomnieniem dzieje Gorlickiego Zagłębia Naftowego.

Cenną, godną poparcia inicjatywą lokalną jest funkcjonujące od 1964 r. Muzeum Rzemiosła Łemkowskiego im. Stefana Czerhoniaka w Bielance, umieszczone w łemkowskiej zagrodzie (obejmującej chałupę i spichlerz) z pocz. XX w.; gromadzone są tu stroje ludowe, narzędzia, wyroby z drewna. Zabudowa zachowana jest w złym stanie, wymaga remontu z impregnacją i częściowa wymianą drewna oraz izolacją.

Od 1970 r. w szkole podstawowej w Szymbarku (w zespole dworskim) działa Szkolne Muzeum Regionalne „Gryf”, eksponujące miejscowe dzieła związane z regionalną tradycją: zabytki archeologiczne, sztukę ludową, ikony łemkowskie, lampy naftowe. Z uwagi na związek ze szkołą – ma wybitne walory dydaktyczne i wymaga wsparcia ze strony władz. Celowe jest zapewnienie rozwoju cennej placówki, profesjonalne opracowanie zbiorów, konserwacja eksponatów.

Wybitne walory zabytkowe kościoła w Szalowej skłaniają do rozważenia możliwości utworzenia muzeum parafialnego, w którym eksponowane byłyby dokumenty związane z historią kościoła oraz „ruchome” elementy wyposażenia, takie jak stare szaty i naczynia liturgiczne. Celowym byłoby wykonanie kopii modelu kościoła (w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie), sporządzonego niewątpliwie przez architekta w związku z budową. Muzeum takie mogłoby eksponować też pamiątki związane z tradycją tutejszej orkiestry dętej, istniejącej już w 1760 r. Warto rozważyć podobne działania w oparciu o walory zabytkowe kościoła w Ropie.

OCHRONA MIEJSC HISTORYCZNYCH

Wydarzeniem znaczącym dla dziejów I Wojny Światowej była Bitwa Gorlicka stoczona w maju 1915 r., zwana także „operacją gorlicko – tarnowską”, a stanowiąca punkt zwrotny w walkach na froncie wschodnim – wojska państw centralnych przełamały pod Gorlicami pozycje rosyjskie i rozpoczęły marsz na Wschód. Miejsca ówczesnych działań wojennych – poza cmentarzami wojskowymi – winny być upamiętnione i oznaczone; doskonała dokumentacja działań znajduje się w Muzeum w Gorlicach. Jak w całej Polsce – także w Powiecie Gorlickim zachowały się pamiątki martyrologii narodu polskiego w dobie okupacji hitlerowskiej i Holokaustu. W Gorlicach należy chronić oznaczenia miejsc tajnego nauczania i martyrologii (np. „Szklarczykówka” – siedziba Gestapo i NKWD przy ul. Legionów 13). Szczególnej uwagi wymagają miejsca zagłady Żydów, upamiętnione obeliskiem i tablicami na dawnych bożnicach w Gorlicach i Bieczu, pomnikami na kirkutach w Gorlicach, Bobowej i w Stróżówce.

OCHRONA WARTOŚCI NIEMATERIALNYCH

Wartości niematerialne podlegające ochronie to m. in. nazwy miejscowości, przysiółków, rzek, potoków, pól, lasów, gór, także historyczne nazwy ulic w miastach. Z tego względu należy dbać o zachowanie takich nazw jak np. w Bieczu – Rynek, Grodzka, Węgierska, Podwale; w Gorlicach – Biecka, Bardiowska, Piekarska, Wąska, przedmieście Zawodzie.

W południowej części powiatu, związanej z ludnością łemkowską, celowe jest pielęgnowanie nazw podwójnych: polskich i łemkowskich.

Inny rodzaj wartości niematerialnych, wymagających kultywowania, to zwyczaje i tradycje, takie jak:

- tradycje kultury łemkowskiej znajdujące odzwierciedlenie w dorocznej „Watrze” organizowanej w Zdyni
- chrześcijańskie tradycje i obrzędy religijne związane z rzymskokatolickimi sanktuariami w Kobylance, Moszczenicy, Lipinkach i Staszówce oraz w prawosławnym w Wysowej na górze Jawor (zob. niżej, proponowany szlak chrześcijańskich sanktuariów)

- tradycje żydowskie, zwłaszcza chasydów bobowskich, wyrażające się w pielgrzymkach do grobu cadyka Salomona Halberstama
- wczesne tradycje przemysłu naftowego związane z działalnością Ignacego Łukaszewicza i innych pionierów i twórców Gorlickiego Zagłębia Naftowego, udokumentowane przez coraz mniej liczne materialne pozostałości (szczególnie w Sękowej, Lipinkach, Krygu i Wójtowej)
- pamiątki walk z I wojny światowej
- tradycje instytucji takich jak orkiestra dęta w Szalowej (o 250-letniej historii udokumentowanej przez datę 1760 w rękopisach muzycznych), rozwijane przez tamtejsze Towarzystwo Muzyczne „Kapela” im. Stefana Wojny
- tradycje szkolnictwa – i poszczególnych szkół – sięgające doby galicyjskiej
- tradycje gorlickiego „Sokoła” (jako element zjawiska właściwego całej Galicji) sięgające roku 1892, z ich wyrazem w postaci gmachu „Sokoła” przy ul. Władysława Jagiełły
- tradycje koronczarstwa w Bobowej
- łemkowskie tradycje kamieniarskie w Bartnem
- łemkowskie tradycje maziarskie w Łosiu.

Lista ta nie jest pełna; wymaga uzupełnienia przez lokalne społeczności.

P OPULARYZACJA WALORÓW KULTUROWYCH: SZLAKI HISTORYCZNE

Powiat Gorlicki ze względu na to, że należy do tych terenów, gdzie występuje duża koncentracja wysokiej jakości zabytków, miejsc historycznych i wartości kulturowych, ma dobre warunki do tworzenia zróżnicowanych szlaków turystycznych.

Jest to skuteczna metoda przyciągania turystów, szczególnie zainteresowanych niszowymi produktami turystycznymi oraz unikatowymi i oryginalnymi szlakami tematycznymi. Turystyka miejska, kulturowa oraz pielgrzymkowa ma na terenie powiatu przyszłość szczególnie w zakresie:

- zwiedzania historycznej zabudowy miast, układów urbanistycznych i zabytków architektury
- podróżowanie szlakami tematycznymi, poznawanie tradycji i zwyczajów regionalnych, podróże kulinarne
- zwiedzanie muzeów, miejsc martyrologii
- pielgrzymowanie do miejsc związanych z kultem religijnym
- podróżowanie do miejsc o szczególnych walorach emocjonalnych: patriotycznych, religijnych, kulturowych i osobistych – istotnych dla gości odwiedzających (turystyka sentymalna).

Podkreślenia wymaga fakt, że turystyka na szlakach ma potencjał nie tylko krajowy, ale i międzynarodowy – wspólne jest dziedzictwo kulturowe po stronie polskiej jak i słowackiej; Powiat Gorlicki łączy też z Ukrainą wspólny wpis cerkwi na Listę UNESCO. Zwłaszcza status tych ostatnich obiektów, jak dowodzą badania ruchu turystycznego, jest brany pod uwagę przez turystów i odwiedzających.

Sukces w tej materii jest jednak uwarunkowany poprawą stanu infrastruktury szlaków turystycznych. Nadal słabo rozwinięta jest mała infrastruktura turystyczna – brak odpowiedniego wyposażenia m.in. wiat, ławek, koszy na śmieci, miejsc biwakowych, tablic informacyjnych, oznakowania, choć zdecydowanie wzrosła dostępność aplikacji mobilnych. Brakuje również koordynacji pomiędzy szlakami o zbliżonej a nawet tożsamej tematyce; zdarza się, że obiekty i zespoły zabytkowe leżą na

trasie więcej niż jednego szlaku. Na przeszkodzie stoi również brak odpowiedniego ustawodawstwa, regulującego sprawy związane z tworzeniem, utrzymywaniem i zarządzaniem szlakami.

SZLAKI ISTNIEJĄCE

SZLAK ARCHITEKTURY DREWNIANEJ

Szlak ten w doskonały sposób eksponuje cały zasób Powiatu Gorlickiego reprezentowany przez drewniane kościoły, cerkwie oraz inne budowle i zespoły (np. skansen w Szymbarku). Jest dobrze oznakowany i promowany przez takie cykliczne wydarzenia jak „Muzyka zaklęta w drewnie”, organizowane przez Małopolską Organizację Turystyczną. MOT jest również koordynatorem szlaku⁸⁷. Szlak obsługuje również aplikacja mobilna.

SZLAK CMENTARZY Z I WOJNY ŚWIATOWEJ ORAZ SZLAK FRONTU WSCHODNIEGO I WOJNY ŚWIATOWEJ

W chwili obecnej przez teren Powiatu Gorlickiego przebiegają dwa znaczące szlaki historyczne dedykowane dziejom Wielkiej Wojny, koncentrujące ruch turystyczny i przyczyniające się do popularyzacji wiedzy i walorów kulturowych Ziemi Gorlickiej. Szlak Cmentarzy z I Wojny Światowej obejmuje kilkadziesiąt najznacześniejszych obiektów; część z nich – obok innych miejsc związanych z I WŚ – umieszczona jest również na Szlaku Frontu Wschodniego, którego operatorem jest PTTK Oddział Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie.

W ramach przygotowań do obchodów 100. rocznicy wybuchu I WŚ i Bitwy pod Gorlicami, szlak cmentarzy został znacząco doinwestowany, jeśli chodzi o remonty poszczególnych nekropolii; zarówno ten szlak jak i Szlak Frontu Wschodniego I WŚ⁸⁸ zostały obudowane wielojęzycznymi wydawnictwami i materiałami promocyjnymi.

SZLAK RENESANSU

Szlak ten został zainicjowany i jest moderowany przez Stowarzyszenie Villa Decjusza⁸⁹, które rozwija go w kolejnych, corocznych edycjach – wydarzeniach. W granicach Powiatu Gorlickiego ważnymi jego punktami są dwory w Szymbarku i Jeżowie. Szlak ukazuje całokształt fascynacji włoską sztuką w kulturze polskiej XVI i XVI/XVII w. i nic dziwnego, że jego centralnym punktem jest Kraków z jagiellońskim Wawelem, ale zjawiska na innych terenach np. karpaccich są dostrzegane i ukazywane. Przy takim ujęciu szlak – określany jako szlak karpacciego renesansu – może objąć tereny po obu stronach Karpat, w granicach Polski, Słowacji i Ukrainy. Należałoby włączyć do szlaku Biecz ze jego wieżą ratuszową, trzema kamienicami (tak zwanym Domem Kromera, Barianów-Rokickich i Chodorów), sgraffitową dekoracją gotyckiej dzwonnicy kościelnej i wybitnym dziełem włoskiego malarstwa w kościele parafialnym (*Opłakiwanie Chrystusa* z kręgu Michała Anioła).

SZLAK ŚREDNIOWIECZNYCH MIASTECZEK MAŁOPOLSKI

Lokacje miast i wsi dokonywane w XIII i XIV w. na ziemiach polskich w oparciu o prawo niemieckie i często niemieckich osadników były – jak w krajach ościennych – ważnym elementem procesów

⁸⁷ Zobacz: <http://www.drewniana.malopolska.pl/>

⁸⁸ Zobacz: <https://www.visitmalopolska.pl/szlakpierwszejwojny/Strony/szlak-frontu-wschodniego-wojny-swiatowej-w-malopolsce-29.aspx> http://tarnow.pttk.pl/szlaki_tematyczne/szlak_fwpps/index.php

⁸⁹ Zobacz: <http://villa.org.pl/villa/program/szlak-renesansu-w-malopolsce-2013/>

określanych jako *melioratio terrae*. Szachownicowa struktura planów urbanistycznych świetnie nadawała się do „porządkowania” w sposób jasny i klarowny różnorodnych zjawisk z życia społecznego, gospodarczego, religijnego. Geometryczne układy lokacyjnych miast i wsi w dojrzałej formie, świadczą dobitnie o przynależności społeczności Europy Środkowo-Wschodniej do kultury średniowiecza. Pełna podzielność terenu, z kompletnym zdefiniowaniem funkcji tak całości, jak wszystkich, licznych elementów składowych, widoczna jest zarówno w perfekcyjnej urbanistyce zarówno takich dużych miast, jak Kraków, Wrocław, Poznań, jak w setkach miast mniejszych, takich jak Biecz, Bobowa i Gorlice. Stałym punktem programu są prostokątne lub kwadratowe rynki i wybiegające z nich ulice, ujmujące bloki, podzielone na regularne, prostokątne działki siedliskowe. Zjawisko to – szczególnie typowe dla kultury miejskiej ziem polskich, zaś w niewiele mniejszym natężeniu czeskich, słowackich i węgierskich – jest ewenementem w skali europejskiej, godnym szerokiego zaprezentowania międzynarodowej społeczności. Miasta Powiatu Gorlickiego to tylko niewielki fragment tego zjawiska, które winno być ukazane na szlaku obejmującym całe ziemie Polski oraz naszych południowych sąsiadów (a także m. in. Lwów i Kamieniec Podolski na Ukrainie). Operatorem szlaku jest PTTK Oddział Ziemi Tarnowskiej w Tarnowie⁹⁰. Formalnie na szlaku z Powiatu Gorlickiego reprezentowana jest tylko Bobowa.

SZLAK RZEMIOSŁA

Jest to długofalowy projekt Fundacji NADwyraz (przy współpracy z kilkoma instytucjami i organizacjami z regionu Małopolski). To nie tylko nowa propozycja turystyczna, ale również narzędzie ochrony zanikających zawodów i okazja do szerszego poznania kultury i tradycji rzemieślniczej. Szlak skupił 200 regionalnych i lokalnych artystów rzemieślników z 24 różnych branż – m.in. koronkarstwa, garncarstwa, rzeźby, zabawkarstwa⁹¹. W jego ramach istnieje wydzielony Szlak Gorlicki, obejmujący m. in. Bielankę (dziegciarstwo), Krzywą (biżuteria łemkowska), Bobową (koronkarstwo), Bartne (kamieniarstwo), Nowicę (łyżkarstwo), Ropę (kowlstwo i młynarstwo), Ropicę Górną (snycerstwo). Szlak funkcjonuje również w wersji aplikacji mobilnej.

ŚLADAMI ŻYDÓW MAŁOPOLSKICH

Szlak⁹² na terenie Powiatu Gorlickiego obejmuje jedynie Bobową i zabytki tamtejszej kultury chasydzkiej – synagogę i cmentarz. Trasa mogłaby stać się ciekawą ofertą turystyczną skierowaną do turystów indywidualnych i grup szkolnych, które w ramach poznawania historii Małopolski, mogłyby skorzystać z kompleksowej oferty pokazującej żydowskie dziedzictwo w regionie nie tylko przez pryzmat obozu zagłady w Oświęcimiu. Niestety szwankuje koordynacja całości działań prezentujących dziedzictwo mniejszości żydowskiej w Małopolsce. Brak jest połączenia szlaku z istniejącym Szlakiem Chasydzkim czy też uwzględnienie tematycznych tras miejskich w Krakowie i Tarnowie. Koniecznością jest włączenie do szlaku bożnic i pomników w Gorlicach i Bieczu, a także miejsc męczeństwa Żydów w dobie Holokaustu: cmentarzy w Bieczu, Stróżówce i Gorlicach. Trasa posiada również aplikację mobilną.

DWORY MAŁOPOLSKI

⁹⁰ Zobacz: http://tarnow.pttk.pl/szlaki_tematyczne/szlak_smm/index.php

⁹¹ Zobacz: <http://szlakrzemiosla.pl/index.php>

⁹² Zobacz: <http://szlakimalopolski.mik.krakow.pl/?szlaki=sladami-zydow-malopolskich>

Na szlaku znajdują się jak na razie dwa miejsca z Powiatu Gorlickiego: są to zespoły dworskie w Jeżowie i Szymbarku. Wskazane jest, aby rozszerzyć tę listę o obiekty w północnej części powiatu, na Pogórze, gdzie zachowały się liczne zespoły rezydencjonalne, dokumentujące bogatą, tragicznie zniszczoną w dobie komunizmu kulturę polskiego ziemiaństwa. Na trasie szlaku winny znaleźć się: dworek Groblewskich w Szymbarku, klasycystyczny zespół w Ropie, romantyczny zespół pałacowy w Zagórzanach, eklektyczny zespół pałacowy w Siarach, modernistyczny dwór w Lipinkach, w przypadku zgody właściciela prywatnego – także zespół w Kwiatonowicach. W przyszłości warto również dodawać kolejne obiekty do szlaku, pod warunkiem przeprowadzenia renowacji i poprawy ich stanu. Z uwagi na prywatny status własnościowy wielu zespołów – zasady ich udostępniania muszą być uzgadniane z właścicielami. Operatorem szlaku jest Małopolskie Centrum Kultury „Sokół” w Nowym Sączu⁹³, trasa posiada aplikację mobilną.

MAŁOPOLSKA TRASA ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO

Małopolska Trasa UNESCO to szlak prezentujący wszystkie zabytki wpisane na listę dziedzictwa kulturowego UNESCO w Małopolsce, w tym wszystkie pięć znajdujące się w Powiecie Gorlickim. Jest to trasa samochodowa, w ramach której zostały przygotowane materiały – przewodniki w języku polskim, angielskim, niemieckim oraz rosyjskim. Trasa opracowana jest również w wersji aplikacji mobilnej⁹⁴.

SZLAKI DZIEDZICTWA PRZEMYSŁOWEGO

Teren Powiatu Gorlickiego obejmują dwa szlaki odnoszące się do pięknych choć burzliwych dziejów wydobywania ropy naftowej: transgraniczny Szlak Naftowy⁹⁵ oraz Karpacko – Galicyjski Szlak Naftowy⁹⁶. Szlaki te (szczególnie ten drugi) eksponują fakt, że to właśnie w okolicach Gorlic kształtowały się początki tak ważnego zjawiska dla współczesnej cywilizacji, jakim jest przemysł naftowy. Szlak Naftowy, którego głównym realizatorem jest Lokalna Organizacja Turystyczna „Beskid Niski”, z siedzibą w Krośnie jest bardziej ogólny, ukazując tylko najważniejsze dla rozwoju przemysłu naftowego miejsca, natomiast o wiele bardziej wnikliwie zjawisko to prezentuje Karpacko – Galicyjski Szlak Naftowy. Na szlakach można zobaczyć:

- Gorlice z poświęconym przemysłowi naftowemu działem muzeum, rekonstrukcją pierwszej lampy naftowej przy ratuszu, figurą Chrystusa Frasobliwego, gdzie po raz pierwszy lampa taka zapłonęła oraz najstarsze elementy zabudowy związane z zakładami przemysłowymi – założoną przez Mac Garveya rafinerią ropy w Gliniku Mariampolskim
- Skansen Przemysłu Naftowego „Magdalena” w Gorlicach
- Muzeum Przemysłu Naftowego i Etnografii Anny i Tadeusza Pabisów w Libuszy
- „Zagrodę maziarską” w Łosiu
- miejscowości, w których były względnie zachowały się pozostałości po wydobywaniu ropy naftowej (wymagają one zidentyfikowania i oznaczenia): Libusza, Kobylanka, Dominikowice, Sękowa, Męcina Wielka, Lipinki, Kryg, Wójtowa, Siary, Ropica Ruska, Pagorzyna, Sękowa, Bodaki i in.
- siedziby (domy, dwory, pałace), w których mieszkali właściciele kopalń i przedsiębiorstw: park dworski w Kobylance – jako pozostałość rezydencji Stanisława Jabłonowskiego; pałac Siarach związany z działalnością Władysława Długosza; dwór w Libuszy, związany z Adamem i Aleksandrem Skrzyńskimi, właścicielami tamtejszych złóż ropy naftowej; dom Williama

⁹³ Zobacz: <http://www.dworymalopolski.pl/>

⁹⁴ Zobacz: <http://www.visitmalopolska.pl/Strony/malopolska-trasa-unesco-28.aspx>

⁹⁵ Zobacz: http://www.beskidniski.org.pl/szlaki/naftowy/pl/szlak_main_pl.htm

⁹⁶ Zobacz: <http://szlakimalopolski.mik.krakow.pl/?szlaki=karpacko-galicyjski-szlak-naftowy>

Henry'ego MacGarvey'a, założyciela rafinerii w Gliniku Mariampolskim; dwór w Lipinkach, związany z Jadwigą Straszewską, właścicielką kopalni i rafinerii nafty

- figury przydrożne związane z przemysłem naftowym (św. Barbary), dawne naftowe słupy sygnalizacyjne

Celowe jest również uzupełnienie szlaku o willę przy ul. Bieckiej 28 w Gorlicach (z 1938 r.), związaną z osobą Ignacego Króla, właściciela kopalni w Krygu. Wobec stałego uszczuplania substancji przemysłowej w terenie, należałoby wesprzeć szlaki, doinwestować je i wypromować.

SZLAKI PROPONOWANE

SZLAK KULTURY ŁEMKOWSKIEJ

Znakomite wartości kultury łemkowskiej ujęte są równocześnie na wielu szlakach i pod różnym kątem. Najważniejsze reprezentacje kultury materialnej łemków obejmują szlak miejsc UNESCO i architektury drewnianej; mocne ślady ich spuścizny znajdziemy również na szlaku rzemiosła czy też przemysłu naftowego. Nie ma jednak jednego szlaku tematycznego, który – obejmując całość terenu łemkowszczyzny po obu stronach Karpat – uwzględniałby także cerkwie murowane, a także miejsca związane z prezentacjami kultury łemkowskiej (na terenie Powiatu Gorlickiego są to Muzeum Rzemiosła Łemkowskiego im. Stefana Czerhoniaka w Bielance i Zdynia jako miejsce dorocznej „łemkowskiej Watry” (z reguły trzeci weekend lipca każdego roku).

SZLAK CHRZEŚCIJAŃSKICH SANKTUARIÓW

W przeszłości miejsca kultu na terenie Powiatu Gorlickiego były znane i nawiedzane przez pątników z obu stron Karpat. Wojny i zmiany granic w zasadzie zdusiły całkowicie ten ruch pielgrzymkowy, który wymaga wznowienia. Szlak, który winien przebiegać przez całą Małopolskę, na terenie powiatu gorlickiego miałby kilka punktów:

- okazały, barokowy zespół kościoła w Kobylance, związany z kultem obrazu Ukrzyżowania (przywieszono z Włoch w końcu XVII w.),
- kaplica Matki Boskiej Bolesnej (z otoczonym kultem obrazem z 1851 r.) przy kościele parafialnym w Bobowej,
- stary i nowy kościół w Moszczenicy, związane z kultem obrazu Matki Boskiej Szkaplerznej,
- kościół Staszówce jako sanktuarium Matki Boskiej Staszowskiej – późnogotyckiego obrazu z XV w. w typie zwanym Matą Boską Piekarską, po spaleniu w dobie I wojny światowej (1915) zastąpionego kopią (1946) autorstwa wybitnego konserwatora zabytków Józefa Dutkiewicza,
- oba kościoły w Lipinkach: stary (z lat 1780-1782) i nowy z gotycką rzeźbą Matki Boskiej Lipińskiej (niezachowany oryginał z końca XIV w., kopia z 1972 r.);
- skromną, prawosławną kaplicę na stoku góry Jawor w Wysowej, zbudowaną w latach międzywojennych XX w. według projektu miejscowego nauczyciela w związku z objawieniami Matki Boskiej (1925),
- cmentarz w Zdyni i cerkiew w Gorlicach jako miejsce kultu św. Maksyma Sandowycza.

P

ODSTAWY FINANSOWANIA OPIEKI NAD ZABYTKAMI

INFORMACJE STATYSTYCZNE

Powiat Gorlicki zajmuje powierzchnię 967 km² i jest zamieszkały przez 109 140 osób. Zgodnie z podziałem administracyjnym w jego skład wchodzi:

- gmina miejska – Gorlice
- gmina miejsko – wiejska – Biecz
- gminy wiejskie – Bobowa, Gorlice, Lipinki, Łużna, Moszczenica, Ropa, Sękowa, Uście Gorlickie.

Z gmin wiejskich największą powierzchnię zajmuje gmina Uście Gorlickie (co ma swoje znaczenie w kontekście nasycenia obiektami zabytkowymi) a najmniejszą gmina Moszczenica. Z kolei najliczniejsza gmina to Gorlice, a najmniej liczna to znów Moszczenica. Poniższa mapa przedstawia poglądowy podział administracyjny Powiatu Gorlickiego.

Poniższa tabela zawiera informacje na temat ludności i powierzchni gmin Powiatu Gorlickiego⁹⁷.

Lp.	Jednostka	Ludność	Powierzchnia
1.	Biecz	16 969	50
2.	Bobowa	9 707	103
3.	Gorlice-gmina	17 153	99
4.	Gorlice-miasto	28 059	24
5.	Lipinki	6 780	66
6.	Łużna	8 400	56
7.	Moszczenica	4 897	38

⁹⁷ Główny Urząd Statystyczny

8. Ropa	5 369	49
9. Sękowa	5 001	195
10. Uście Gorlickie	6 805	287
11. Razem – Powiat Gorlicki	109 140	967

WYDATKI NA OCHRONĘ ZABYTKÓW WG BUDŻETÓW JEDNOSTEK

Zgodnie z klasyfikacją budżetową dział oznaczony numerem 921 nosi tytuł „Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego”. Jest to bardzo szeroka pozycja obejmująca między innymi wydatki na kinematografię, teatr, muzea, domy, ośrodki kultury, świetlice, biblioteki. Wydatki poszczególnych gmin w większości przypadków przypisane są do następujących rozdziałów: 92116 „Biblioteki”, 92118 „Muzea”, 92109 „Domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby”, a także 92113 „Centra kultury i sztuki”. Rozdział oznaczony numerem 92120 obejmuje środki przeznaczone na ochronę i opiekę nad zabytkami. Nie wyczerpuje to jednak możliwości finansowania remontów i konserwacji obiektów zabytkowych – wydatki na ten cel ujmowane są również w dziale 710 „Działalność usługowa”, rozdział 71035 „Cmentarze”.

Nakłady w tym obszarze jednostek samorządu terytorialnego w roku 2015 kształtowały się następująco:

Lp.	Jednostka	Wydatki budżetu w zł	Dział 921 w zł	Rozdziały 92120 i 71035 w zł	Udział procentowy 4:3	Udział procentowy 5:3
1	2	3	4	5	6	7
1.	Biecz	54 184 195,39	1 388 980,00	7 520,54	2,56	0,01
2.	Bobowa	35 806 747,89	622 003,11	56 500,00	1,74	0,16
3.	Gorlice-gmina	49 844 662,84	877 049,00	0,00	1,76	0,00
4.	Gorlice- miasto	89 715 317,02	2 797 430,78	49 976,24	3,12	0,06
5.	Lipinki	22 351 640,95	662 023,00	457 023,00	2,96	2,04
6.	Łużna	29 044 100,65	700 443,87	774 885,54	2,41	2,67
7.	Moszczenica	14 596 468,22	322 400,00	79 800,00	2,21	0,55
8.	Ropa	16 753 590,60	652 000,00	0,00	3,89	0,00
9.	Sękowa	21 904 729,26	237 750,00	45 109,18	1,09	0,21
10.	Uście Gorlickie	30 304 156,00	1 032 600,00	260 357,00	3,41	0,86
11.	Powiat Gorlicki	150 319 048,00	1 054 687,00	0,00	0,70	0,00

Jak widać w tabeli, największy procentowy udział wydatków w dziale 921 „Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego” ma miejsce przede wszystkim w gminach: Ropa, Uście Gorlickie i miejskiej Gorlice. Suma kwot wszystkich omawianych jednostek w dziale 921 wynosi 10 347 366,76 zł i jest niższa od analogicznej kwoty z poprzedniego okresu porównawczego (11 347 921,00 zł). Piąta kolumna przedstawia nakłady przypisane bezpośrednio na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Na podkreślenie zasługuje fakt, że jednostki nie posiadające zapisów w tych rozdziałach i działach należą do mniejszości. Warto przypomnieć, że jest to sytuacja diametralnie inna niż w zestawieniu z poprzedniego programu opieki, gdy spośród 10 gmin tylko dwie posiadały zapisy

rezerwujące środki finansowe w rozdziale 92120⁹⁸. Ma to bardzo pozytywne przełożenie na wysokość środków wyasygnowanych na ochronę zabytków i opiekę nad nimi – kwota ogółem w roku 2015 wyniosła 1 731 171,50 zł⁹⁹. Natomiast jeśli chodzi o nakłady ściśle na ochronę zabytków, konfiguracja gmin jest nieco inna: największy procentowo i kwotowo udział wydatkowanych środków w budżecie zanotowała gmina Łużna, a dalej Lipinki i Uście Gorlickie.

Kolejna tabela ukazuje ogólne wydatki budżetowe w 2015 r., wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego (dział 921) oraz ochronę i opiekę nad zabytkami (rozdziały 92120 i 71035), ponoszone w poszczególnych gminach i odniesione do liczby zamieszkujących je mieszkańców.

Lp.	Jednostka	Ludność	Wydatki budżetu w zł	Dział 921 w 2015 r. w zł	Rozdziały 92120 i 71035 w 2015 w zł	Wydatki na osobę w zł 4:3	Wydatki na osobę w zł 5:3	Wydatki na osobę w zł 6:3
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Biecz	16 969	54 184 195,39	1 388 980,00	7520,54	3193,13	81,85	0,44
2.	Bobowa	9 707	35 806 747,89	622 003,11	56500,00	3688,76	64,08	5,82
3.	Gorlice-gmina	17 153	49 844 662,84	877 049,00	0,00	2905,89	51,13	0,00
4.	Gorlice- miasto	28 059	89 715 317,02	2 797 430,78	49 976,24	3197,38	99,70	1,78
5.	Lipinki	6 780	22 351 640,95	662 023,00	457 023,00	3296,70	97,64	67,41
6.	Łużna	8 400	29 044 100,65	700 443,87	774 885,54	3457,63	83,39	92,25
7.	Moszczenica	4 897	14 596 468,22	322 400,00	79 800,00	2980,70	65,84	16,30
8.	Ropa	5 369	16 753 590,60	652 000,00	0,00	3120,43	121,44	0,00
9.	Sękowa	5 001	21 904 729,26	237 750,00	45 109,18	4380,07	47,54	9,02
10.	Uście Gorlickie	6 805	30 304 156,00	1 032 600,00	260 357,00	4453,22	151,74	38,26
11.	Powiat Gorlicki	109 140	150 319 048,00	1 054 687,00	0,00	1377,30	9,66	0,00

Pod względem wydatków budżetowych na jednego mieszkańca czołówkę tworzą gminy Uście Gorlickie, Sękowa oraz Bobowa. Na przeciwnym biegunie jest gmina Gorlice z ogólnym średnim poziomem wydatków na mieszkańca wynoszącym 2 905,89 zł. Z kolei wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na osobę najwyższe są w gminach: Uście Gorlickie (151,74 zł), Ropa (121,44 zł) oraz miasto Gorlice (99,70 zł). Są to nakłady niższe niż w poprzednim okresie programowym, co częściowo może tłumaczyć wzrost liczby ludności (107 017 osób zamieszkiwało powiat w roku 2010). Pod względem wydatków ponoszonych bezpośrednio na ochronę zabytków, w analizowanym roku tylko dwie gminy nie poniosły nakładów pokazanych w rozdziałach 92120 oraz 71035 uchwał budżetowych (odwrotność sytuacji z roku 2010). Spośród pozostałych jednostek największe nakłady w przeliczeniu na mieszkańca poniosły gminy: Łużna (92,25 zł), Lipinki (67,41 zł) oraz Uście Gorlickie (38,26 zł).

Analiza budżetów jednostek samorządu terytorialnego Powiatu Gorlickiego i polityki względem dziedzictwa kulturowego pozwala sformułować kilka ogólnych wniosków:

⁹⁸ „Program opieki nad zabytkami Powiatu Gorlickiego na lata 2011 – 2014”, str. 296.

⁹⁹ W poprzednim okresie – 1 350 000,00 zł; za: „Program opieki...”, str. 296.

1. gminy powiatu gorlickiego cechują się dużą różnorodnością, zarówno pod względem liczby zamieszkującej je ludności, jak i zajmowanej powierzchni – osadnictwo skupia się głównie w północnej części powiatu, blisko połowa populacji zamieszkuje w Gorlicach i okolicy (gmina miejska i wiejska)
2. nastąpiła zdecydowana poprawa jeśli chodzi o nakłady na ochronę zabytków
3. wzrosło zarówno wykorzystanie środków zewnętrznych na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach, jak i wsparcie ochrony zabytków przez samorządy w ramach organizowania konkursów dotacji dla właścicieli zabytków; należy mieć nadzieję, że to zjawiska stałe.

W kwestiach związanych z ochroną zabytków istotną sprawą jest stabilność finansowania działań konserwatorskich ze względu na ich koszty i czasochłonność. Ważną rolę zatem odgrywają gminne programy udzielania dotacji na ochronę zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Ta kwestia zaś stanowi część większego zagadnienia jakim są źródła finansowania ochrony i opieki nad zabytkami.

ŹRÓDŁA FINANSOWANIA OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. od 73 do 80, reguluje zasady udzielenia dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku. Prawo do ubiegania się i w konsekwencji uzyskania takiej dotacji mają osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. Oczywiście jest to tylko jedna z opcji z której może skorzystać osoba bądź instytucja władająca zabytkiem. Poniższe zestawienie wskazuje najważniejsze możliwości finansowania ochrony zabytków i opieki nad nimi.

POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI DO ROKU 2020

Lp.	Źródło	Przedmiot
Budżet Państwa		
1.	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego	I. Program Ministra Kultury „Dziedzictwo kulturowe”: - „Ochrona zabytków”: celem priorytetu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewitalizację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego - osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. - „Wspieranie działań muzealnych”: celem priorytetu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne. - „Kultura ludowa i tradycyjna”: celem priorytetu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami

(przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe; podmioty prowadzące działalność gospodarczą; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

- „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”: Celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury; samorządowe instytucje kultury; archiwa państwowe; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

- „Ochrona zabytków archeologicznych”: Celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury; państwowe instytucje kultury; organizacje pozarządowe; publiczne uczelnie akademickie; niepubliczne uczelnie akademickie; podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

- „Miejsca Pamięci Narodowej”: Celem priorytetu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się samorządowe instytucje kultury sprawujące opiekę nad przynajmniej jednym miejscem pamięci; o dofinansowanie w ramach priorytetu nie mogą ubiegać się instytucje kultury współprowadzone przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego.

II. Program Ministra Kultury „Kolekcje”:

- „Kolekcje muzealne”: celem priorytetu jest wspieranie działalności muzeów poprzez tworzenie oraz systematyczne wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej. O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się państwowe i samorządowe instytucje kultury, będące muzeami wpisanymi do Państwowego Rejestru Muzeów.

III. Program Ministra Kultury „Rozwój infrastruktury kultury”:

- „Infrastruktura kultury: Celem priorytetu jest stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także

		<p>innych podmiotów działających w tym obszarze. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, państwowe instytucje kultury, jednostki samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne (wszystkie podmioty z licznymi zastrzeżeniami).</p> <p>Podobne działania w tym programie to „Infrastruktura szkolnictwa artystycznego” i „Infrastruktura domów kultury”. Odrębnym programem w polu zainteresowania z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego jest „Kultura Cyfrowa”. Celem Programu jest udostępnianie i umożliwianie ponownego wykorzystywania zasobów cyfrowych do celów popularyzacyjnych, edukacyjnych i naukowych, uwzględniające opracowanie i digitalizację zasobów dziedzictwa kulturowego.</p> <p>Ważnym narzędziem jest również Program „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego”. Celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na pokrycie tzw. wkładu własnego dla zadań, które ubiegają się o dofinansowanie w ramach programów europejskich. Więcej informacji: http://www.mkidn.gov.pl</p>
2.	Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	<p>Udziela dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru z budżetu państwa, ze środków finansowych, których dysponentem jest wojewoda. Dotacja nie może być przyznana jednostce sektora finansów publicznych oraz dotyczyć zabytku na terenie miasta Kraków. Dotacja musi dotyczyć zabytków posiadających istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe oraz będących w złym stanie technicznym. Więcej informacji: http://www.wuoz.malopolska.pl</p>
3.	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji – Fundusz Kościelny	<p>Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie. Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej. Więcej informacji: https://mswia.gov.pl</p>
Województwo Małopolskie		
4.	„Ochrona zabytków”	<p>27 października 2014 r. Sejmik Województwa Małopolskiego podjął uchwałę nr LVI/917/14 w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa małopolskiego. O dotację może ubiegać się każdy podmiot będący właścicielem lub posiadaczem zabytku, jeśli posiadanie</p>

		to oparte jest o tytuł prawny do zabytku wynikający z użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu albo stosunku zobowiązaniowego.
	Konkurs „Kapliczka”	Sejmik Województwa Małopolskiego udziela pomocy finansowej dla jednostek samorządu terytorialnego z terenu województwa małopolskiego, podejmujących prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkowych kapliczkach. Coroczny konkurs dotyczy kapliczek, które nie muszą figurować w rejestrze zabytków województwa małopolskiego, ale powinny charakteryzować się wartościami artystycznymi i historycznymi.
	Konkursy „Małopolska Gościńska” oraz „Mecenat Małopolski”	Coroczne edycje konkursów nakierowane na budowę i rozwój produktów turystycznych oraz ochronę wartości małopolskiego, regionalnego i lokalnego dziedzictwa kulturowego, w tym m. in. wspierające Szlak Architektury Drewnianej i działania z nim związane. Więcej informacji: http://www.malopolska.pl
Dotacje gmin i powiatu		
5.	Biecz	Gmina Biecz udziela dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków na podstawie uchwały nr XXI/208/2005 Rady Miejskiej w Bieczu z dnia 28 czerwca 2005 r.
	Bobowa	Gmina Bobowa udziela dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków na podstawie uchwały nr XXXIV/250/13 z dnia 14 czerwca 2013 r.
	Miasto Gorlice	Miasto Gorlice udziela dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków na podstawie uchwały nr 384/XLIII/2009 Rady Miasta Gorlice z dnia 22 października 2009 r.
	Lipinki	Rada Gminy Lipinki podjęła w dniu 26 października 2005 r. uchwałę nr XXXVII/210/05 w sprawie określania zasad postępowania o udzielenie i rozliczenie dotacji z budżetu Gminy Lipinki na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru, nie stanowiących własności gminy.
	Moszczenica	Gmina Moszczenica udziela dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków na podstawie uchwały nr XXI/155/2009 Rady Gminy Moszczenica z dnia 19 lutego 2009 r.
	Uście Gorlickie	Gmina Uście Gorlickie udziela dotacji przez na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków na zasadach określonych w uchwałach nr XXVIII/270/2005 Rady Gminy Uście Gorlickie z dnia 2 sierpnia 2005 r. oraz uchwale zmieniającej w/w akt nr XXIX/282/2005 Rady Gminy Uście Gorlickie z dnia 30 sierpnia 2005 r.

	Powiat Gorlicki	Rada Powiatu Gorlickiego uchwałą nr XVII/159/08 z dnia 27 marca 2008 roku przyjęła zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.
Fundusze Unii Europejskiej		
6.	Regionalny Program Operacyjny Województwa Małopolskiego na lata 2014 – 2020	<p>I. 6 Oś Priorytetowa „Dziedzictwo regionalne” Działanie 6.1 „Rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego” Poddziałanie 6.1.1 „Ochrona i opieka nad zabytkami”</p> <p>Dziedzictwo kulturowe jest uznane za strategiczny zasób Małopolski, a liczne obiekty i zespoły zabytkowe są często niezwykle cenne z punktu widzenia dorobku kulturalnego kraju. Dla zachowania regionalnej różnorodności i oryginalnych cech kulturowych ważne jest wzmocnienie systemu wspierania prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach, przy równoczesnym rozwijaniu funkcji obecnych lub nadawaniu obiektom zabytkowym funkcji nowych, zgodnych z wartością kulturową tych obiektów. Celem jest także wzmocnienie potencjału ekonomicznego dziedzictwa, a środki publiczne w większym stopniu mają być przeznaczane na działania tworzące nowe miejsca pracy i włączające dziedzictwo kulturowe w obieg gospodarczy. W ramach poddziałania 6.1.1 wspierane będą:</p> <ul style="list-style-type: none"> • projekty związane z realizacją prac konserwatorskich, restauratorskich, prac zabezpieczających przed zniszczeniem oraz robót budowlanych prowadzonych przy zabytkach nieruchomych (wraz z ich otoczeniem) wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa małopolskiego lub inwentarzy muzealnych. Preferowane będą obiekty zabytkowe położone na terenie parków kulturowych • projekty związane z pielęgnacją, konserwacją oraz restauracją zabytkowych parków i ogrodów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa małopolskiego, powiązane z rozwojem funkcji zabytkowych parków i ogrodów oraz wykorzystaniem ich potencjału dla rozwoju turystyki • projekty, które w ramach szerszych prac przy zabytkach nieruchomych przewidują również: <ul style="list-style-type: none"> - działania związane z prowadzeniem prac konserwatorskich, restauratorskich oraz zabezpieczających przed zniszczeniem, prowadzone przy zabytkach ruchomych wpisanych do rejestru zabytków ruchomych województwa małopolskiego, obiektach muzealnych wpisanych do inwentarzy muzealnych, materiałach bibliotecznych wchodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego oraz materiałach archiwalnych wchodzących w skład narodowego zasobu archiwalnego - działania związane z prezentacją dziedzictwa kulturowego (zabytkowych kolekcji i zbiorów), w szczególności wystawy wykorzystujące nowe technologie, m.in. dla tworzenia oferty uwzględniającej potrzeby osób z niepełnosprawnością, połączone z

		<p>działaniami aktywizującymi społeczność wokół projektu</p> <ul style="list-style-type: none"> - działania związane z rozwojem i udostępnianiem szlaków kulturowych - niezbędne prace w otoczeniu obiektu (rozumianym jako teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych). <p>Ponadto, projekty i działania powyższe wspierane będą w ramach innych poddziałań: 6.1.2 „Organizacja wydarzeń kulturowych”, 6.1.3 „Rozwój instytucji kultury oraz udostępnianiem dziedzictwa kulturowego”, 6.1.4 „Lokalne trasy turystyczne”.</p> <p>II. 2 Oś Priorytetowa „Cyfrowa Małopolska” Działanie 2.1 „E-administracja i otwarte zasoby” Poddziałanie 2.1.2 „Cyfrowe zasoby regionalne”</p> <p>Wsparciem objęte zostaną przedsięwzięcia polegające na przetwarzaniu na treści cyfrowe m. in. zasobów kultury i dziedzictwa regionalnego oraz zasobów wspierających rozwój turystyki – wraz z udostępnieniem w celu ponownego wykorzystania. Zakres wsparcia obejmuje w szczególności: prowadzenie prac digitalizacyjnych, z uwzględnieniem istniejących zaleceń i wytycznych dotyczących digitalizacji, tworzenie i rozwijanie repozytoriów cyfrowych wraz z zapewnieniem warunków bezpiecznego przechowywania danych cyfrowych, udostępnianiem i scalaniem informacji o zdigitalizowanych zasobach w ramach regionalnych repozytoriów cyfrowych, tworzenie i rozwijanie platform dystrybucji treści cyfrowych, służących udostępnianiu zasobów cyfrowych w sposób otwarty i zapewniający możliwość ich ponownego wykorzystania oraz wytworzenia na ich podstawie nowych usług cyfrowych, także przez podmioty spoza sektora publicznego.</p> <p>Projekty dotyczące ochrony zabytków, przy spełnieniu specyficznych warunków, wsparcie mogą uzyskać również w ramach 11 Osi Priorytetowej „Rewitalizacja przestrzeni regionalnej”, Działanie 11.1 „Rewitalizacja miast”, Działanie 11.2 „Odnowa obszarów wiejskich”, Działanie 11.3 „Fundusz rewitalizacji i odnowy Małopolski”, Działanie 11.4 „Rewitalizacja terenów przemysłowych”. Więcej informacji: www.rpo.malopolska.pl</p>
7.	Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014 – 2020	Działanie 7 „Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich” W ramach poddziałania 7.6 można uzyskać wsparcie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczących powiązanych aspektów społeczno – gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej. Więcej informacji: www.prow.malopolska.pl
8.	Programy	I. Program Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska -

	Europejskiej Współpracy Terytorialnej	<p>Republika Słowacka 2014 - 2020</p> <p>Oś priorytetowa 1. „Ochrona i rozwój dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego obszaru pogranicza”.</p> <p>Cele: zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego, zwiększenie poziomu zrównoważonego wykorzystania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego przez odwiedzających i mieszkańców, docenienie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego pogranicza przez lokalną ludność, docenienie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego pogranicza przez turystów spoza obszaru transgranicznego.</p> <p>II. Program Europa Środkowa 2020</p> <p>Oś priorytetowa 3: „Współpraca oparta na zasobach przyrodniczych i kulturowych dla zrównoważonego rozwoju Europy Środkowej”; cel 2: poprawa zintegrowanego zarządzania ochroną i zrównoważonym użytkowaniem dziedzictwa kulturowego i jego zasobów. Więcej informacji: http://www.ewt.malopolska.pl</p>
9.	Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko	<p>VIII Oś priorytetowa „Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury”</p> <p>Działanie 8.1 Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury.</p> <p>Działanie dotyczy:</p> <ul style="list-style-type: none">• infrastruktury zabytkowej: dotyczy działań przy zabytkach ruchomych i nieruchomych (dominujący – powyżej 60% udział kosztów w kosztach całkowitych projektu)• infrastruktury niezabytkowej infrastruktura kultury (dominujący – powyżej 60% udział kosztów w kosztach całkowitych projektu)• sprzętu i wyposażenia: dotyczy działań polegających na zakupie trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym edukacji artystycznej oraz do realizacji prac konserwatorskich (100% udział kosztów w kosztach całkowitych projektu); można ponosić wyłącznie koszty zakupu, dostawy, montażu i uruchomienia ww. sprzętu i wyposażenia. <p>W ramach działania dofinansowaniu podlegają:</p> <ul style="list-style-type: none">• prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane przy obiektach i na obszarach zabytkowych i zespołach tych obiektów oraz w ich otoczeniu• rozbudowa, przebudowa i remont niezabytkowej infrastruktury na cele działalności kulturalnej, edukacji artystycznej, archiwów• zakup trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym edukacji artystycznej oraz realizacji prac konserwatorskich• tworzenie i modernizacja wystaw stałych• ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków• konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów,

	<p>starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie poprzez proces digitalizacji (digitalizacja wyłącznie jako element projektu infrastrukturalnego)</p> <ul style="list-style-type: none"> • zabezpieczenie obiektów przed kradzieżą i zniszczeniem (jako element projektu infrastrukturalnego) • rozbudowa, przebudowa i remont pomieszczeń lub obiektów z przeznaczeniem na magazyny studyjne <p>Więcej informacji: http://www.pois.gov.pl</p>
Inne	
10.	Własne programy dotacyjne i polityki w tym zakresie prowadzą również organizacje pozarządowe krajowe i zagraniczne; Kościoły i związki wyznaniowe, uczelnie wyższe, a także prywatni właściciele zabytków.

FINANSOWANIE OCHRONY ZABYTKÓW W LATACH 2011 – 2016

W latach 2011 – 2015 na terenie Powiatu Gorlickiego wydano i udzielono wsparcia na ochronę zabytków na kwotę 16 041 154,45 zł. Środki te pochodziły z następujących źródeł:

PODMIOT UDZIELAJĄCY WSPARCIA	ŁĄCZNA KWOTA W LATACH 2011-2015
Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ¹⁰⁰	5 297 795,97 zł
Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego ¹⁰¹	4 755 443,00 zł
Wojewoda Małopolski	2 913 535,63 zł
Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków ¹⁰²	1 351 147,50 zł
Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej	772 585,79 zł
Dotacje gmin	410 312,56 zł
Minister Pracy i Polityki Społecznej	269 596,00 zł
Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa	182 738,00 zł
Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa	80 000,00 zł
Fundacja Czarny Krzyż	8 000,00 zł

Jak widać, najhojniejszym grantodawcą był Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a zaraz za nim plasują się Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego oraz Wojewoda Małopolski. Trzeba w tym miejscu przypomnieć, że zestawienie za lata 2007 – 2010, zawarte w poprzednim

¹⁰⁰ Dane za: <http://bip.mkidn.gov.pl/pages/programy-mkidn.php>

¹⁰¹ Zobacz: <http://www.malopolska.pl/dla-mieszkanca/kultura-i-dziedzictwo/konkursy-grantowe/konkurs-ochrona-zabytkow-malopolski>

¹⁰² Dane za: <http://www.wuoz.malopolska.pl/>

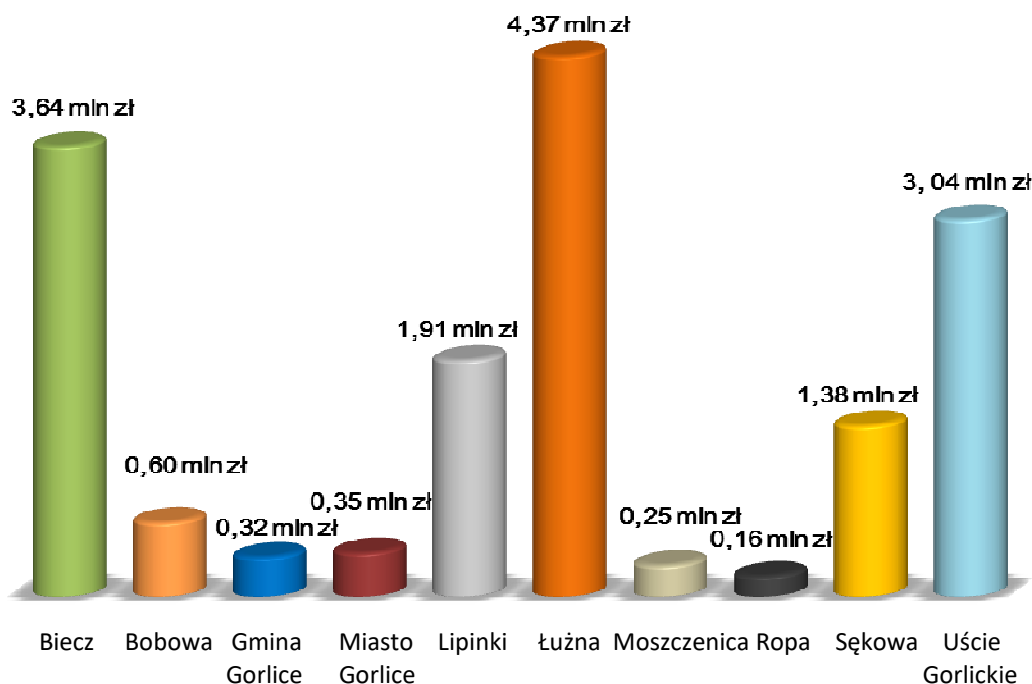
programie, opiewało na łączną kwotę 2 706 100,00 zł¹⁰³. Nawet biorąc pod uwagę, że zestawienia obejmują okresy o różnej długości (w obecnym ujęto rok więcej), to i tak suma środków zaangażowanych w ochronę zabytków stanowi zupełnie inny rząd wielkości.

W roku 2016 również przyznano wysokie dotacje – poniżej przedstawiono te udzielone przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, UMWM oraz Małopolskiego Konserwatora Zabytków w łącznej wysokości 2 166 961,00 zł.

PODMIOT UDZIELAJĄCY WSPARCIA	ŁĄCZNA KWOTA W 2016 R.
Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego	1 351 961,00 zł
Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	450 000,00 zł
Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego	365 000,00 zł

Przy analizie powyższego zestawienia, należy mieć na uwadze fakt, że obrazuje ono jedynie środki przyznane przez właściwy urząd, a nie rzeczywiście poniesione na ochronę zabytków. Nie znamy wartości realnie podpisanych umów, zaś inwestycje jakie czynią samorządy, właściciele zabytków i ich dysponenci są w toku – na ich rozliczenie i pełne poznanie zaangażowanych kwot należy jeszcze poczekać (aczkolwiek nie będą one różnić się diametralnie).

Warto przyrzeć się rozkładowi wyasygnowanych na ochronę zabytków środków w latach 2011 – 2015 w ujęciu terytorialnym. Zagadnienie to obrazuje poniższy wykres.

¹⁰³ „Program opieki nad zabytkami Powiatu Gorlickiego na lata 2011 – 2014”, str. 298.

W omawianym okresie bezsprzecznie największe środki zainwestowano w ochronę zabytków na terenie gmin Łuzna, Biecz i Uście Gorlickie. Zaprezentowane wielkości nie odnoszą się oczywiście wyłącznie do jednostek samorządowych i realizowanych przez nie projektów i inwestycji. Głównymi beneficjentami i realizatorami polityki ochrony zabytków są na danym terenie parafie (przede wszystkim rzymsko-katolickie, ale także greckokatolickie i prawosławne), gdyż to one są właścicielami bardzo wielu najważniejszych obiektów. Parafie są bardzo aktywne i skuteczne w pozyskiwaniu środków z wielu źródeł. W ostatnich latach, pod wpływem wyżej wspomnianych jubileuszy związanych z I WŚ, wydatkowano poważne środki na remonty i konserwacje cmentarzy wojennych – tu operatorami i realizatorami były przede wszystkim samorządy gminne, współpracujące z Urzędem Marszałkowskim, Wojewodą Małopolskim i w ramach wspólnych projektów.

PRZYKŁADY DOBRYCH PRAKTYK

W latach 2012 – 2015 Powiat Gorlicki był liderem projektu pn. „Tworzenie ogólnopolskiego produktu turystycznego – Małopolski odcinek Szlaku Frontu Wschodniego Wojny Światowej – etap I” realizowanego ze środków Małopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007 – 2013, Działania 3.1: Rozwój infrastruktury turystycznej, Schemat C: Rozwój produktów i oferty turystycznej regionu. Projekt realizowany był w szerokim partnerstwie zrzeszającym 10 jednostek samorządu terytorialnego: Województwo Małopolskie, Powiat Gorlicki, Powiat Tarnowski, Miasto Gorlice, Gmina Gorlice, Gmina Uście Gorlickie, Gmina Biecz, Gmina Łuzna, Gmina Sękowa, Gmina Klucze. Celem partnerów była budowa ponadregionalnego szlaku turystycznego, obejmującego najciekawsze miejsca związane z historią I Wojny Światowej w Małopolsce. W ramach projektu zrealizowano następujące działania:

- **odtworzono zabytkową gontynę na cmentarzu wojennym nr 123 w Łuznej oraz wykonano kompleksowy remont odtworzeniowy cmentarza nr 46 na wzgórzu Beskidek w Koniecznej**
- wykonano oznakowanie turystycznego Szlaku Frontu Wschodniego I Wojny Światowej
- rozbudowano infrastrukturę turystyczną na szlaku (ścieżki pieszo – rowerowe, pętle tematyczne, miejsca odpoczynku, punkty dostępu dla turystów np. Sztab Mackensena w Szymbarku, Przystanek Szymbark¹⁰⁴)
- wykonano wystawę o historii frontu wschodniego I Wojny Światowej wykonano materiały promocyjne (przewodniki i mapy po szlaku w kilku językach, portal internetowy o I Wojnie Światowej).

Całkowita wartość projektu wyniosła 7 933 788 zł, z czego 4 871 309 zł stanowiło dofinansowanie. Projekt stanowi doskonały przykład osiągnięcia synergii i realizacji przedsięwzięć, które byłyby niemożliwe przy rozproszeniu wysiłków i wdrażaniu wniosków indywidualnych (o ile takowe by powstały). Zwraca uwagę jego kompleksowość – szerokie spektrum zadań odnosiło się zarówno do działań ściśle renowacyjnych, z dziedziny ochrony zabytków, jak i promocji dziedzictwa kulturowego (w tym wypadku także odtworzonych świeżo składników tegoż), a także jego udostępnienia turystom. Ambitne zamierzenia zostały zrealizowane w pełni.

Innym przykładem bardzo udanego przedsięwzięcia partnerskiego jest transgraniczny projekt pn. "Ochrona drewnianych cerkwi na międzynarodowym szlaku architektury drewnianej", zrealizowany

¹⁰⁴ Zobacz: <http://www.powiatgorlicki.pl/aktualnosci/sztab-generalnski-jak-zywy.html> oraz <http://halogorlice.info/powiat/item/500-przystanek-szymbark-od-dzis-juz-oficjalnie>

przez Greckokatolickie Arcybiskupstwo w Preszowie (Słowacja) w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska-Republika Słowacka 2007 – 2013¹⁰⁵.

W ramach projektu realizowano prace w ośmiu cerkwiach po stronie polskiej (siedem w Małopolsce i jedna na Podkarpaciu) i ośmiu cerkwiach po stronie słowackiej. Prace remontowo-konserwatorskie prowadzone były w cerkwi Narodzenia NMP w Łosiu, cerkwi św. Paraskewy w Nowicy, cerkwi św. Michała Archanioła w Przysłupiu, cerkwi św. Paraskewy w Pętnej, cerkwi Wniebowstąpienia w Gładyszowie, cerkwi św. Paraskewy w Uściu Gorlickim, cerkwi św. Dymitra w Śnietnicy oraz w cerkwi Wniebowstąpienia w Czerteżu (Podkarpacie, powiat sanocki). Oprócz prac konserwatorskich projekt obejmował także działania polegające na podwyższeniu atrakcyjności turystycznej obiektów – w każdej Cerkwi przygotowano po dwa tysiące książeczek – przewodników w czterech językach (polskim, słowackim, angielskim i niemieckim). Sporządzono dziesięć tysięcy szczegółowych map architektury drewnianej pogranicza polsko – słowackiego; każda z szesnastu cerkwi otrzymała także płytę z nagraniem tekstem audio-przewodnika w dziesięciu językach (słowackim, polskim, niemieckim, angielskim, francuskim, hiszpańskim, włoskim, rosyjskim, ukraińskim i węgierskim). Do każdego obiektu została przekazana pieczętka z grafiką danej świątyni, którą oprowadzający potwierdzają turystom odwiedzenie zabytku. Przy każdej cerkwi zainstalowano dużą, kolorową trwale wykonaną mapę informującą bezpośrednio o danej świątyni i pokazującą cały międzynarodowy szlak i inne drewniane zabytkowe obiekty¹⁰⁶.

Wartość projektu wyniosła 526 397,70 €, z czego dofinansowanie sięgnęło 428 120,33 €. Projekt zrealizowano w latach 2010 – 2013.

PODSUMOWANIE

Biorąc pod uwagę wszystko co napisano wyżej, charakter kulturowy Powiatu Gorlickiego, jego zasoby historyczne, stan zabytków, kierunki rozwoju turystyki, a także zapisy krajowych, regionalnych i lokalnych dokumentów strategicznych należy sformułować następujące wnioski.

- I. w zakresie dotychczasowych działań na rzecz ochrony zabytków i opieki nad nimi:
 - w latach 2011 – 2015 na terenie Powiatu Gorlickiego miał miejsce głęboki proces rewitalizacji dóbr zabytkowych, który doprowadził w wielu przypadkach do ich uratowania przed zniszczeniem oraz diametralnej metamorfozy, także z nadaniem nowych funkcji użytkowych
 - proces ten, zapoczątkowany w poprzednim okresie 2007 – 2010, był możliwy dzięki dobrej współpracy pomiędzy instytucjami centralnymi, wojewódzkimi, jednostkami samorządu terytorialnego i właścicielami obiektów zabytkowych, co pozwalało osiągać wartość dodaną w realizowanych przedsięwzięciach
 - efektywnie zdywersyfikowano źródła finansowania opieki nad zabytkami (co było jednym z postulatów poprzedniego programu), zwielokrotniając także pozyskiwane z tych źródeł fundusze
 - w odczuwalny sposób wzrosła świadomość wagi dziedzictwa kulturowego i potrzeby jego ochrony, a także korzyści z tego płynących – widowym znakiem tego są lokalne programy dotacyjne: w poprzednim programie miały je tylko trzy jednostki, w obecnym siedem
 - zadania inwestycyjne przy zabytkach obudowywane były działaniami promocyjnymi (wydawnictwa, koncerty, wystawy, plenery, pokazy, międzynarodowe imprezy kulturalne, zabawy ludowe), co wzmacniało ich oddziaływanie

¹⁰⁵ Więcej na stronie projektu: <http://www.zdch.grkatpo.sk/>

¹⁰⁶ Ks. Grzegorz Nazar, koordynator krajowy przedsięwzięcia po stronie polskiej, został uhonorowany przez Województwo Małopolskie Nagrodą im. Mariana Korneckiego 2013.

- kierunki wyznaczone w programie na lata 2010 – 2014 były zdefiniowane trafnie, zgodnie z wymogami ochrony dziedzictwa kulturowego i interesami społeczności lokalnej, zadania – bardzo ambitne i nierzadko skomplikowane – jednak realistyczne, wykonalne i użyteczne.
- II. w zakresie działań przyszłych, wynikających z niniejszego programu:
- w pierwszym rządzie należy kontynuować zadania rozpoczęte, zarówno inwestycyjne jak i te nie wymagające nakładów finansowych typu wpis do rejestru
 - należy zwrócić szczególną uwagę na sytuację zabytków pozostających w złym stanie – w pewnych przypadkach nadchodzące lata mogą zdecydować o ich istnieniu
 - bardzo ważne jest wykorzystanie źródeł finansowania ochrony zabytków i promocji dziedzictwa kulturowego oferowanych przez programy europejskie, zarówno krajowe (program regionalny, programy operacyjne) jak i wspólnotowe (np. Program Europy Centralnej) – tkwią w nich wielkie możliwości, których może nie być w kolejnej perspektywie finansowania UE po 2020 r.
 - szczególnie intensywnie należy działać w obszarach kluczowych dla Powiatu Gorlickiego, takich jak:
 - umieszczanie kolejnych obiektów z terenu powiatu na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO
 - uznanie wybranych zabytków za pomniki historii
 - podnoszenie rangi zabytków z lokalnej na regionalną i krajową
 - rozwijanie i opieka nad Szlakiem Cmentarzy z I WŚ (pomocniczo także nad Szlakiem Frontu Wschodniego I WŚ), który posiada największy (po zabytkach UNESCO) potencjał kulturowy
 - w wypadku gdy jednostki samorządowe mają braki w tym względzie, istnieje potrzeba zachęcania ich i wspomagania opracowania programów dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz gminnych programów opieki nad zabytkami i gminnych ewidencji zabytków
 - niezmiennie potrzebne jest kreowanie wiedzy o ochronie zabytków i opiece nad nimi: upowszechnianie wśród właścicieli zabytków i użytkowników obiektów zabytkowych znajomości zasad konserwatorskich, zasad etyki i profilaktyki konserwatorskiej, obowiązujących przepisów i procedur, wspieranie praktycznego doradztwa dla użytkowników i właścicieli zabytków dotyczącego zarządzania, estetyki zagospodarowania i promocji obiektów zabytkowych
 - należy również stale dokumentować i aktualizować informacje o zasobach oraz stanie zabytków, postępach i wynikach prac konserwatorskich i restauratorskich, zagrożeniach, prawidłowości zarządzania i bezpieczeństwie użytkowania obiektów zabytkowych oraz o innych formach ochrony dziedzictwa oraz udostępnienie powstałej bazy danych
 - trudną, lecz konieczną i bynajmniej nie skazaną na niepowodzenie kwestią jest podejmowanie działań na rzecz znalezienia użytkowników dla zdegradowanych obiektów zabytkowych, szczególnie leżących w gestii samorządu powiatowego oraz określenie kompleksowych i wariantowych funkcji użytkowych obiektów
 - należy kontynuować i rozwijać współpracę z organami ochrony zabytków, jednostkami samorządu terytorialnego wszystkich szczebli i wiodącymi operatorami (np. MOT) szczególnie w kwestii budowy nowych i zagospodarowania starych szlaków turystycznych
 - ważne jest promowanie dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków poprzez:
 - działalność wydawniczą – wydawnictwa bibliofilskie, popularne i turystyczne

- organizację i współpracę przy przedsięwzięciach wystawienniczych, szczególnie nowoczesnych, multimedialnych, tematycznie związanych z dziedzictwem kulturowym regionu
- wspieranie działalności organizacji pozarządowych zmierzających do ochrony zabytków i opieki nad nimi.

BIBLIOGRAFIA PUBLIKACJE

- A. Bartczak, Franciszek Maria Lanci, Warszawa 1984
- J. Bartoszewicz, Szkic dziejów kościoła ruskiego w Polsce, Kraków 1880
- M. Bartuś, 50 lat Muzeum w Bieczu 1953-2003, Biecz 2003
- J. Barut, Studium historyczno-urbanistyczne miasta Biecza, mps, PKZ Kraków 1959 (opublikowane: Biecz 1991)
- J. Barut, niepublikowane materiały do historii Biecza, mps, Muzeum w Bieczu
- J. Barut, Gorlice. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego, mps, PKZ Warszawa 1955-1956
- J. Barut, Gorlice. Studium historyczno-urbanistyczne miasta, Rzeszów 1991
- J. Barut, S. Motyka, T. Ślowski, Nad rzeką Ropą. Z dziejów Biecza, Gorlic i okolicy, cz. 1, Kraków 1962
- Z. Beiersdorf, T. Szpytma, Szymbark. Koncepcja programowo-projektowa zagospodarowania zabytkowego zespołu dworu obronnego, wydruk komputerowy, Kraków 2004, Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu
- J. Bereźnicki, J. Rogulski, Badania architektoniczne dotyczące rozbudowy kamienicy Służewskiej w Bieczu, mps, PKZ Kraków 1959
- E. Bergman, J. Jagielski, Zachowane synagogi i domy modlitwy w Polsce. Katalog, Warszawa 1996
- R. Biskupski, Malarstwo ikonowe od XV do 1. poł. XVII w. na Łemkowszczyźnie, „Polska Sztuka Ludowa” 39, 1985
- Biecz. Studia historyczne, red. R. Kaleta, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963
- Biecz. Szkice historyczne, red. T. Ślowski, Biecz 2002
- A. Bochnak, „Opłakiwanie Chrystusa”. Obraz w głównym ołtarzu kościoła parafialnego w Bieczu, Lwów 1936
- Bitwa pod Gorlicami. Studia z perspektywy stulecia, red. J. Centek, S. Kułacz, K. Ruszała, Gorlice 2015
- W. Boczoń, Gorlice 1918-1990, Gorlice 1992
- J. Bogdanowski, Mury obronne miasta Biecza. Dokumentacja naukowa. Wstępne badania architektoniczne, mps, PKZ Kraków 1964
- J. Bogdanowski, Obwarowania miasta Biecza, „Spraw. Z Pos. Kom. PAN O/Kraków” VII-XII, 1965
- J. Bogdanowski, Mury miejskie w Bieczu. Wyniki badań architektonicznych przeprowadzonych w latach 1964-1966, mps, PKZ Kraków 1967
- J. Bogdanowski, Obronna wieża mieszkalna dworu Karwacjanów w Gorlicach, w: Architektura rezydencjonalna i obronna województwa rzeszowskiego w świetle badań ratowniczych prowadzonych w 25-lecie PRL. Materiały z sesji naukowej, Łańcut 9-10 maja 1970, Łańcut 1972, s. 77 -83
- R. Broch, H. Hauptmann, Zachodniogalicyskie groby bohaterów z lat wojny światowej 1914-1915, Tarnów 1996
- R. Brykowski, Spis zabytków w powiatach gorlickim i jasielskim, w: Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce, zesz. 13, Warszawa 1973
- R. Brykowski, Z problematyki badań nad drewnianą architekturą sakralną w Karpatach – typy architektoniczne cerkwi i ich rozmieszczenie, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” 5, 1974, s. 149-178
- R. Brykowski, Drewniana architektura kościelna w diecezji przemyskiej, Kraków 1976
- R. Brykowski, Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku, Ossolineum 1981
- R. Brykowski, Kręgi kulturowe drewnianej architektury cerkiewnej, „Ukraiński Kalendarz 1983”, Warszawa 1983, s. 178-183
- R. Brykowski, Drewniane cerkwie łemkowskie, „Poznaj Swój Kraj” 26, 1983, nr 5, s. 6-9
- R. Brykowski, Drewniane cerkwie, „Architektura” 37, 1983, nr 5, s. 53-58
- R. Brykowski, Z rozważań nad architekturą cerkwi łemkowskiej, PSL 39, 1983, z. 3-4, s. 137-152.

- R. Brykowski, Łemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Słowacji i Rusi Zakarpackiej, Wrocław 1986
- R. Brykowski, Drewniana architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej, Warszawa 1995
- R. Brykowski, M. Kornecki, Drewniane kościoły w Małopolsce Południowej, Wrocław 1984
- F. Bujak, Materiały do historii miasta Biecza, Kraków 1902
- F. Bujak, Materiały do historii miasta Biecza, cz. I (1364-1574), „Sprawozdania Komisji do Badań Historii Sztuki w Polsce” 7. 1906, szp. 291-356
- F. Bujak, Materiały do historii miasta Biecza (1361-1632), Kraków 1914
- F. Bujak, Materiały do historii miasta Biecza (1361-1632), Kraków 1914
- K. Chrudzimska – Uhera, O dylematach Polaka, artysty, żołnierza. Jan Szczepkowski jako projektant cmentarzy I wojny światowej w Galicji, w: Materiały z konferencji naukowej „Znaki Pamięci IV – w 95. Rocznicę bitwy gorlickiej. Gorlice 02.05.2010 r.”, red. M. Łopata, K. Ruszała, Gorlice 2011
- T. Chrzanowski, M. Kornecki, Sztuka Ziemi Krakowskiej, Kraków 1982
- J. Czajkowski, Wiejskie budownictwo mieszkalne w Beskidzie Niskim i na przyległym Pogórzu, „Rocznik Muzeów Województwa Rzeszowskiego” 2, 1969, s. 29-50
- K. Czyżyk, Tajne nauczanie w powiecie gorlickim, Rzeszów 1986
- A. Ćmiech, Państwo Gorlickie, 2006
- A. Ćmiech, Diariusz dni grozy w Gorlicach, 2010
- A. Ćmiech, Dawno temu w Gorlicach i okolicach, 2012
- A. Ćmiech, Lokacje i nadania króla Kazimierza Wielkiego na Ziemi Gorlickiej, 2013
- M. Dayczak-Domanasiewicz, Jeżów, dwór obronny. Dokumentacja historyczno-naukowa, mps, PKZ Kraków 1957; archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Nowym Sączu
- Z. Dmochowski, Dzieła architektury w Polsce, Londyn 1956
- M. Dobrowolska, Z badań nad osadnictwem łemkowszczyzny, w: Drugi Zjazd Sprawozdawczo – Naukowy poświęcony środkowym i wschodnim Karpatom polskim w Krakowie dnia 30 i 31 października 1938 roku, Warszawa 1938
- K. Dobrowolski, Studia nad powstaniem kultury ludowej w Karpatach Zachodnich, w: Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby, t. 2, Kraków 1938, s. 181-246
- K. Dobrowolski, Badania nad ugrupowaniami etnograficznymi w Karpatach Zachodnich, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU” 43, 1938, nr 5, s. 181-184
- M. Dragan, Ukraińskie cerkwie drewniane, Lwów 1937
- J. P. Drogomir, Polegli w Galicji Zachodniej 1914-1915 (1918): wykazy poległych i zmarłych pochowanych na 400 cmentarzach wojennych w Galicji Zachodniej, t. 1-3, Tarnów 1999, 2002, 2005
- O. Duda, „Cmentarze I wojny światowej w Galicji Zachodniej 1914-1918, Warszawa 1995
- J. Dürr, Dziennik rysunkowy Wyspiańskiego a wycieczki na Podkarpacie, „Ziemia” 25, 1935, nr 9, s. 7
- L. Dusza, Miejsca walk, straceń i męczeństwa ludności w powiecie gorlickim, Rzeszów 1971
- M. Dziedziak, Niezrealizowane projekty cmentarzy wojennych Dušana Jurkoviča w Beskidzie Niskim w: Materiały z konferencji naukowej „Znaki Pamięci”. Gorlice 27.10.2007 r., red. M. Dziedziak, Gorlice 2008
- K. Dziwik, Struktura i rozmieszczenie feudalnej własności ziemskiej w Sądecczyźnie w XV wieku, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 7-8, 1965
- A. Falniowska-Gradowska, Studia nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku, Warszawa 1982
- U. Forczek-Brataniec, M. Brataniec, Cmentarze I wojny światowej. Pomnik rozproszony w krajobrazie, w: Materiały z konferencji naukowej „Znaki Pamięci”. Gorlice 27.10.2007 r., red. M. Dziedziak, Gorlice 2008
- U. Forczek-Brataniec, M. Brataniec, Studium powiązań widokowych cmentarzy z I wojny światowej na przykładzie obiektów zlokalizowanych w Dolinie Sękówki, w: Materiały z konferencji naukowej „Znaki Pamięci III”. Śladami I wojny światowej. Gorlice 24.10.2009 r., red. M. Łopata, Gorlice 2010
- J. T. Frazik, Artystyczne związki późnogotyckich sklepień fary w Bieczu, „Czasopismo Techniczne” 71, 1966, nr 5, s. 17-23
- J. T. Frazik, Sklepienia żebrowe w Polsce XV wieku, w: Sztuka i ideologia XV wieku, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 521-566

- R. Frazikowa, Architektura późnogotyckiej fary w Bieczu, „Rocznik Muzeów Województwa Rzeszowskiego” 8, 1974, s. 51-111
- R. Frodyma, Cmentarze wojskowe z okresu I wojny światowej w rejonie Beskidu Niskiego i Pogórza, Warszawa 1989
- R. Frodyma, Galicyjskie cmentarze wojenne: przewodnik, t. 1 Beskid Niski i Pogórze, Warszawa 1995
- W. Fusek, Biecz i dawna ziemia biecka na tle legend, bajek, przesądów i zwyczajów, Biecz 1939
- M. Gosztyła, M. Proksa, Zamki Polski południowo-wschodniej, Przemyśl 1997
- T. Jakimowicz, Dwór murowany w Polsce XVI w. (wieża – kamienica – kasztel), Poznań 1979
- A. Jodłowski, Materiały archeologiczne z badań powierzchniowych w dolinie Białej Dunajcowej, „Acta Archeologica Carpathica” 14, 1974
- L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, Leksykon zamków w Polsce, Warszawa 2001
- A. Kamieniobrodzki, Biecz i jego zabytki, „Tygodnik ilustrowany” 2, 1868, nr 40, s. 40
- A. Karp, Biecz – perła Podkarpacia, Rzeszów 1998
- A. Karp, Lipinki, zarys dziejów, Tarnów 1992
- F. Kiryk, Zarys dziejów powiatu gorlickiego do roku 1945, w: Ziemia gorlicka, Kraków 1965
- F. Kiryk, Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XV w. Województwo krakowskie (powiaty południowe), Kraków 1985
- M. Klimecki, Gorlice 1915, Warszawa 1991
- S. Kłós, Gorlice i okolica, Warszawa 1976
- S. Komornicki, Dwory murowane w Małopolsce z czasów Odrodzenia, „Prace Komisji Historii Sztuki” 5, 1934
- F. Kopera, Kościoły drewniane Galicji Zachodniej, Kraków 1916
- M. Kornecki, Kościół w Siemiechowie i południowo-małopolska grupa kościołów drewnianych, „Biuletyn Historii Sztuki” 31, 1969, nr 3, s. 348-353
- M. Kornecki, Uwagi do systematyki gotyckich kościołów drewnianych w Małopolsce, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” 4, 1970, s. 142-155
- M. Kornecki, Kościoły diecezji tarnowskiej, w: Rocznik diecezji tarnowskiej na rok 1972, Tarnów 1972
- M. Kornecki, Kościoły drewniane w polskich Karpatach, „Karpaty” 1975, nr 1-2
- M. Kornecki, Tendencje w architekturze kościelnej w pierwszym stuleciu Diecezji Tarnowskiej, „Currenda” 1986, nr 1-3.
- M. Kornecki, Dawne drewniane kościoły i dzwonnice w diecezji tarnowskiej, „Currenda” 1986, nr 4-6, s. 185-210
- M. Kornecki, Drewniany kościół Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Libuszy, „Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej” 1986, nr 9-12
- M. Kornecki, Kościoły drewniane w Małopolsce: zagadnienia uwarunkowań oraz systematyki typów i form architektury (od średniowiecza do XX w.), Warszawa 1999
- B. Krasnowolski, Zabytki architektury na terenie dorzecza Białej Dunajcowej, „Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej” 5, Ossolineum 1976
- B. Krasnowolski, Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku, cz. 1-2, Kraków 2004
- B. Krasnowolski, Między Wschodem a Zachodem. Studia nad historią i sztuką pogranicza polsko łemkowskiego, Toruń 2010
- J. Krzyżanowski, Polityka miejska Bolesława Wstydliviego, w: Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby, t. 2, Kraków 1938, s. 381-430.
- K. Kubal, Bobowa – w gminie i okolicy, Krosno 1999
- A. Kunysz, Grodziska w województwie rzeszowskim, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za 1966”, s. 25-87.
- A. Kunysz, A. Kwolek, Badania archeologiczne w roku 1963 na terenie podgrodzia i miasta lokacyjnego w Bieczu, „Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 1963, s. 45-51
- J. Kurek, Drewniane cerkwie karpackie – problem konstrukcji i formy, w: Drewniane budownictwo sakralne w górach Materiały sympozjum, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej, Kraków 2001
- A. Kuropatnicki, Geografia Galicji i Lodomerii, Lwów 1858

- K. Kuśnierz, Gorlice. Zarys rozwoju przestrzennego miasta do czasów najnowszych, „Monografie” 96, Politechnika Krakowska 1990
- A. Kwolek, Badania archeologiczne na terenie miasta Biecza w roku 1964, „Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 1964, s. 42-46
- A. Laskowski, Biecki szpital św. Ducha w kontekście ruchu budowlanego w Bieczu i budownictwa szpitalnego Małopolski, Kraków 1996
- F. Latinik, Żołnierz polski pod Gorlicami 1915, Przemysł 1923
- L. Lenarczyk, Materiały archeologiczne z Góry Zamkowej w Bieczu, „Materiały i Sprawozdania Regionalnego Ośrodka Archeologicznego” 1984, s. 143-170.
- S. Leszczyki, Fizjonomia przedwojennych wsi Łemkowszczyzny, „Polska Sztuka Ludowa” 39, 1985, s. 193-209
- J. Łoziński, A. Miłobędzki, Atlas zabytków architektury w Polsce, Warszawa 1967
- W. Łuszczkiewicz, Zabytki dawnego budownictwa w Krakowskim, Kraków 1864
- W. Łuszczkiewicz, Przyczynek do historii architektury dworu szlacheckiego w Polsce w XVI w. Jeżów, Szymbark, Drzewica, „Pamiętnik Akademii Umiejętności”, Wyd. Filozoficzno-Historyczny 8, 1890
- W. Łuszczkiewicz, Sprawozdanie z wycieczki naukowej w okolice Sącza i Biecza w r. 1889, „Sprawozdania Komisji do Badań Historii Sztuki w Polsce” 4, 1891
- „Magury”, Rocznik krajoznawczy poświęcony Beskidowi Niskiemu, 1972-2005
- K. Majcher, Bobowa. Historia, ludzie, zabytki, Bobowa 1991
- M. Majka, Z problematyki budownictwa dworskiego w Małopolsce, „Karpaty” 1975, z. 1-2.
- J. Marszałek, Katalog grodzisk i zamczysk w Karpatach, Warszawa 1993
- H. Martuszevska, Badania wykopaliskowe w Bieczu pow. gorlicki, „Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 1965, Rzeszów 1966, s. 97-102
- Nad rzeką Ropą, red. F. Kiryk, Kraków 1968
- J. Michalak, Gorlice, Biecz i okolice, Krosno 1995
- J. Michalak, Gorlice, Biecz, Wysowa Zdrój i okolice, przewodnik turystyczno-krajoznawczy, Krosno 2002
- B. Michońska, W. Chudybowa, Ewidencja zabytkowego ogrodu dworskiego w Szymbarku, mps, Kraków 1991, archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Nowym Sączu
- A. Miłobędzki, Zarys dziejów architektury w Polsce, Warszawa 1963
- A. Miłobędzki, Późnogotyckie typy sakralne w architekturze ziem polskich, w: Późny gotyk, Warszawa 1965, s. 83-112
- K. Mokłowski, Sztuka ludowa w Polsce, Lwów 1903
- B. Mościcki, Gorlice, Pruszków – Gorlice 1992
- J. Nowacka, Sprawozdanie z prac konserwatorsko-budowlanych przy murach obronnych w Bieczu w r. 1963, mps, PKZ Kraków 1963
- K. Nowiński, Sprawozdanie z prac archeologicznych w Bieczu, mps, 1966, Biuro Dokumentacji Zabytków w Rzeszowie, archiwum Muzeum w Bieczu
- M. Opałek, Gorlice, Kraków 1915
- M. Orłowicz, Ilustrowany przewodnik po Galicji, Lwów 1914
- T. Pabis, Gorlickie Zagłębienie Naftowe, Libusza 2001
- T. Pabis, Śladami gorlickich naftowców, Tuchów 2006
- M. Parczewski, Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi we wschodniej części polskich Karpat, „Acta Archeologica Carpathica” 25, 1986, s. 189 nn.
- M. Piechotka, K. Piechotka, Bramy niebios: bożnice murowane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, Warszawa 1999
- K. Pieradzka, Na szlakach Łemkowszczyzny, Kraków 1939
- A. Piecuch, Nad Sokówką, Gorlice 1998
- J. Piórecki, Dokumentacja ewidencyjna zabytkowego parku w Siarach, mps, Przemysł 1972, archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Nowym Sączu
- M. Pokorzyna, Słownik terminologiczny wyposażenia świątyni obrządku wschodniego, Warszawa 2001
- M. Pokropek, Budownictwo ludowe w Polsce, Warszawa 1976
- R. Próchniewicz-Bor, Ikonostas z Owczar, Lublin 1992
- M. Przeździecka, O małopolskim malarstwie ikonowym w XIX w., Ossolineum 1973

- E. Rączy, M. Kalisz, Dzieje społeczności żydowskiej powiatu gorlickiego podczas okupacji niemieckiej 1939-1945, Instytut Pamięci Narodowej 2015
- R. Reinfuss, Cerkwie drewniane na Łemkowszczyźnie, „Kurier Literacko-Naukowy” 1933, nr 34, s. V, dodatek do „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” 10, 1933, nr 231
- R. Reinfuss, Latynizacja stylu cerkiewnego na Łemkowszczyźnie, „Głos Literacko-Naukowy”, 1934, dodatek do „Głosu Narodu”, 43, 1934, nr 324
- R. Reinfuss, Budownictwo ludowe na zachodniej łemkowszczyźnie, „Lud” 5, 1935, s. 83-112
- R. Reinfuss, Etnograficzne granice Łemkowszczyzny, „Ziemia” 26, 1936, nr 10-11, s. 240-253
- R. Reinfuss, Łemkowie jako grupa etnograficzna, „Prace i Materiały Etnograficzne” 7, Lublin 1948, s. 77-3210
- R. Reinfuss, Problem Karpat w badaniach kultury ludowej, „Etnografia Polska” 5, 1961, s. 63-69
- R. Reinfuss, Sztuka ludowa Łemkowszczyzny, „Polska Sztuka Ludowa” 16, 1962, nr 1, s. 9-25
- R. Reinfuss, Ze studiów nad kulturą ludową Łemkowszczyzny po obu stronach Karpat, „Polska Sztuka Ludowa” 20, 1966, nr 1, s. 3-22
- R. Reinfuss, Śladami Łemków, Warszawa 1990.
- J. Ross, Szkicownicy i rysunki uczniów Krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych z podróży po Podkarpaciu w r. 1890, „Zeszyty Naukowe ASP w Krakowie” 1970, nr 1
- K. Ruszała, Wielka Wojna w małym mieście. Gorlice w latach 1914-1918, Historia Iagellonica 2015
- K. Ruszała, Źródła i szkice do historii cmentarzy wojennych w Gorlicach, w: Materiały z konferencji naukowej „Znaki Pamięci III”. Śladami I wojny światowej. Gorlice 24.10.2009 r., red. M. Łopata, Gorlice 2010
- Schematismus universi venerabilis cleri saecularis & regularis dioecesis vit. Lat. Premyslensis pro anno Domini 1889, Przemyśl 1888
- Schematyzm Diecezji Tarnowskiej na rok 1987, Tarnów 1987
- J. Schubert, Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej. 9 Wydział Grobów Wojennych (9 Kriegsgräber-Abteilung) przy Ministerstwie Wojny – powstanie i działalność w latach 1915-1918, w: Czasopismo Techniczne PK, seria Architektura Zeszyt 13 (3_A/2009) Kraków 2009
- Sinko-Popielowa, S. Świszczowski, Dwór obronny w Szymbarku, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 6, 1938
- J. Smoleńska, Działalność budowlana Jana Długosza, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 14, 1969, z. 3-4, s. 161-181
- F. M. Sobieszczański, Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce, t. 1-2, Warszawa 1847, 1849
- F. M. Sobieszczański, Wnętrze fary w Bieczu, „Tygodnik Ilustrowany” 1, 1860, nr 10, s. 75-76
- M. Sokołowski, Dwa gotycyzmy, wileński i krakowski, w architekturze i złotnictwie i źródła ich znamion charakterystycznych, „Sprawozdania Komisji do Badań Historii Sztuki w Polsce” 8, 1912, z. 1-2. szp. 1-40
- Z. Szanter, Cerkiew w Przysławiu i jej remont, „Polska Sztuka Ludowa”, 1985/6, nr 3-4.
- Z. Szanter, Dorzecze górnej Ropy. Z przeszłości Łemkowszczyzny, Warszawa 2005
- S. Szczęotka, Studia z dziejów prawa wołoskiego w Polsce, Czasopismo Prawno-Techniczne 2, Poznań 1949
- Szematyzm greko-katolickocho duchowieństwa apostołskogo administracji Łemkowszczyzny, Lwów 1936 (tamże m. in.: Korotkyj ogljad istoriji Łemkowszczyzny)
- Szematyzm. Katalog świątyń i duchowieństwa prawosławnego diecezji przemysko-sądeckiej (stan na 31.11.1999), opr. R. Dubec, J. Falenczak, Gorlice 1999
- T. Szydłowski, Ruiny Polski, Warszawa 1919
- S. Szymański, Wystroje malarskie kościołów drewnianych, Warszawa 1970
- G. Ślawska, T. Ślawnski, Biecz w dawnej grafice i fotografii, Biecz 2004
- T. Ślawnski, Biecz i okolice, Warszawa 1973
- T. Ślawnski, Z zagadnień konserwatorskich Biecza i najbliższej okolicy, „Teki Konserwatorskie” Polska Południowo-Wschodnia”, Rzeszów 1982, s. 34-82
- T. Ślawnski, Biecz, Warszawa 1986
- T. Ślawnski, Biecz i okolice, Krosno 1999
- T. Ślawnski, Biecz na jubileusz 2000-lecia, Biecz 2000
- T. Ślawnski, Biecz, Biecz 2001
- T. Ślawnski, Biecz i Gorlice: ośrodki handlu winem od XIV do XVIII w., Biecz 2001
- T. Ślawnski, Biecz: szkice historyczne, Biecz 2002

- T. Ślowski, Biecz i okolice. Przewodnik, Biecz 2005
B. Świeykowski, Z dni grozy w Gorlicach. Od 25.IX.1914 do 2.V.1915, Kraków 1919
S. Tomkowicz, Gotische Taufbecken Aus der Umgebung von (Neu-) Sandez und Gorlice in Galizien, Wien 1891
S. Tomkowicz, Powiat grybowski, „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej” 1, 1900
S. Udziela, Ziemia łemkowska przed półwieczem, Lwów 1934
M. Wałag, Gorlice 1900-200: bibliografia – wybór, Gorlice 2000
A. Wąchała, Biecz. Starożytne miasto grodowe, Grudziądz 1930
J. Widawski, Mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku, Warszawa 1973
A. Włodarek (red.). Katalog zabytków, w: Architektura gotycka w Polsce, red. T. Mroczko, M. Arszyński, Warszawa 1995
M. Wodziński, Groby cadyków w Polsce
Z. Wojewoda, Zarys historii Kościoła Greckokatolickiego w Polsce w latach 1944-1989, Kraków 1994
K. Wolski, Stan polskich badań nad osadnictwem wołoskim na północ od Karpat, „Rocznik Przemyski” 9, 1958, z. 1, s. 211-223.
A. Wójcik, Gładyszowie – pionierzy osadnictwa na Pogórzu, Gorlice 1948
Zarządzanie Światowym Dziedzictwem, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2015

KARTY EWIDENCYJNE W ARCHIWUM MAŁOPOLSKIEGO WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTEKÓW – DELEGATURZE W NOWYM SĄCZU (wybór)

- Banica, cerkiew fil. greckokatolicka p.w. św. św. Kosmy i Damiana, opr. M. Wierchosławska 1997
Bartne, zabudowa wiejska, opr. M. Majka 1977
Bednarka, cerkiew grecko-katolicka p.w. Opieki N. P. Marii, opr. B., A. Bosakowie, 1991
Biecz, kościół par. Bożego Ciała, opr. M. Czuba, 08.1997
Bicz, dzwonnica kościoła parafialnego, opr. M. Czuba, 08.1997
Biecz, kościół św. Barbary, opr. M. Czuba, 08.1997
Biecz, stara plebania – klasztor Norbertanek, opr. M. Czuba, 08.1997
Biecz, kościół św. Piotra, opr. B. Tondos 1959
Biecz, zespół klasztoru Reformatorów, opr. B. Wolff, J. Łoziński 1955; B. Tondos 1959
Biecz, bramka w ogrodzeniu kościoła par., opr. J. Tur 1969
Biecz, ratusz, opr. B. Tondos 1959
Biecz, dawna bożnica, Rynek 20, opr. B. Tondos 1959
Biecz, fortyfikacje miejskie, opr. J. Tur 1969
Biecz, dom – gród starościański, opr. B. Tondos 1959
Biecz, dawny szpital św. Ducha, opr. B. Tondos 1959
Biecz, teren dawnego zamku na Górze zamkowej, opr. R. Brykowski 1967
Biecz, dawna zabudowa mieszkalna, opr. B. Wolff, J. Łoziński 1955 oraz B. Tondos 1959
Biecz, d. folwark wójtowski na Załawiu, opr. J. Tur 1969
Biecz, dworek „Nędzówka”, opr. B. Tondos 1959
Bielanka, cerkiew fil. p.w. Opieki Bogurodzicy, opr. Z. Szanter, 1979
Bielanka, budynek d. łemkowskiej szkoły ludowej, opr. M. Grabski, 10. 1998
Meliczna, cerkiew fil. greckokatolicka, opr. Z. Szanter 1979
Binarowa, kościół par. p.w. św. Michała Archanioła, opr. M. Czuba, 1996
Blechnarka, cerkiew grecko-katolicka (dziś prawosławna) p.w. św. św. Kosmy i Damiana; opr. Z. Szanter 1979
Bobowa, kościół par. p.w. Wszystkich Świętych, opr. J. Tur, 1968
Bobowa, kościół św. Zofii, opr. J. Tur, 1968
Bobowa, bożnica, opr. J. Tur, 1968
Bobowa, fortyfikacje miejskie, opr. J. Tur 1968
Bobowa, zabudowa mieszkalna, opr. J. Tur 1969
Bodaki, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Dymitra, opr. Z. Szanter 1978
Czarna (gm. Uście Gorlickie), cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Dymitra, opr. J. Tur 1969; opr. Z. Szanter 1979
Brunary Wyżne, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Michała Archanioła (dziś kościół), opr. Z. Szanter 1979

Czarne, cerkiew greckokatolicka p.w. św. Dymitra, opr. P. Sygoski 1979
Czarne (gm. Sękowa), chałupa nr 5, opr. M. Grabski 1998
Gładyszów, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Michała Archanioła (dziś kościół pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela), opr. M. Grabski, 11.2006
Gładyszów, dawna kaplica par. grecko-katolicka, opr. R. Brykowski 1965
Gorlice, bożnica, opr. M. Grabski 12. 1993
Gorlice, dwór Karwacjanów, opr. J. Tur, 1969
Gorlice, kamienica, Rynek 6, opr. J. Tur 1969
Gorlice, kamienica, Rynek 7, opr. J. Tur 1968
Gorlice, budynek mieszalny „Szklarczykówka”, ul. Legionów 13, opr. M. Grabski 11. 1998
Gorlice, budynek Dyrekcji Odbudowy Gorlic, ul. Ogrodowa 1, opr. J. Tur 1969
Gorlice, dom t. zw. Oskara Kolberga, ul. Wąska 11, opr. J. Tur 1968
Hańczowa, cerkiew greckokatolicka p.w. Opieki N.P. Marii, opr. Z. Szanter 1979
Izby, cerkiew greckokatolicka p.w. św. Łukasza, opr. Z. Szanter 1979
Jeżów, dwór obronny, opr. M. Grabski 1998
Klimkówka, cerkiew p.w. Zaśnięcia N. P. Marii, opr. Z. Szanter 1979
Klimkówa, kaplica cmentarna p.w. Narodzenia N. P. Marii, opr. R. Brykowski 1965
Kobylanka, kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, opr. Z. Brykowski 1964
Kobylanka, kaplica p.w. Matki Boskiej Królowej Korony Polskiej, opr. M. Grabski 1998
Konieczna, Cerkiew grecko-katolicka p.w. Wasyla Wielkiego (dziś prawosławna), opr. M. Grabski 11.2006
Krzywe, cerkiew św. św. Kosmy i Damiana, opr. J. Tur 1969
Kunkowa, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Łukasza Apostoła (dziś prawosławna), opr. E. Gwóźdź 2000; M. Grabski, 11. 2006
Kwiaton, cerkiew greckokatolicka p.w. św. Paraskewii, opr. Z. Szanter 1979
Leszczyzny, cerkiew p.w. św. Łukasza Ewangelisty, opr. Z. Szanter 1979
Libusza, kościół par. p.w. Narodzenia N.P. Marii, opr. R. Brykowski, T. Chrzanowski 1964
Lipinki, kościół p. w. Wniebowzięcia N. P. Marii, opr. B., A. Bosakowie 1998
Łosie, cerkiew fil. greckokatolicka p.w. Narodzenia N. P. Marii, opr. Z. Szanter 1979
Łuzna, kościół par. p.w. św. św. Marcina, opr. M. Grabski 10. 1998
Małastów, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. św. Kosmy i Damiana (dziś kościół p.w. Wniebowzięcia N.P. Marii)
Męcina Wielka, cerkiew greckokatolicka p.w. św. św. Kosmy i Damiana, opr. Z. Lewczuk 1988
Moszczenica, kościół par. p.w. Matki Boskiej Szkaplerznej, opr. R. Brykowski 1965
Moszczenica, kaplica cmentarna, opr. R. Brykowski 1968
Nowica, cerkiew greckokatolicka p.w. św. Paraksewii, opr. Z. Szanter 1979
Nowica, kaplica p.w. N. P. Marii Wniebowziętej, opr. T. Śledzikowski 1993
Oderne, kościół fil. p.w. św. Stanisława Biskupa, opr. M. Grabski 1995
Owczary, cerkiew par. greckokatolicka p.w. Opieki Bogurodzicy, opr. J. Tur 1959; Z. Szanter 1979
Pętna, cerkiew greckokatolicka św. Parascewii, opr. M. Grabski 11. 2006.
Przysłup, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Michała Archanioła, opr. M. Grabski 11. 2006
Regetów Niżny, cerkiew prawosławna p.w. św. Michała Archanioła, opr. J. Tur 1968
Regetów Wyżny, kaplica, opr. J. Tur 1968
Ropa, kościół fil. rzymskokatolicki p.w. św. Michała Archanioła, opr. M. Grabski 1996
Ropa, zespół dworski (dwór, lamus, oficyny), opr. J. Tur 1968, 1969
Ropica Dolna, kapliczka, opr. R. Brykowski 1967
Ropica Górna, cerkiew greckokatolicka p.w. św. Michała Archanioła, opr. M. Grabski 1996
Ropki, cerkiew fil. p.w. Narodzenia N. P. Marii, opr. R. Brykowski 1966
Rozdziele, cerkiew par. grecko-katolicka p.w. Narodzenia Przczystej Bogarodzicy, opr. B., A. Bosakowie 1991
Rozdziele, cerkiew grecko-katolicka p.w. Matki Boskiej Opieki, opr. B., A. Bosakowie 1991
Rożnowice, kościół par. p.w. św. Andrzeja, opr. R. Brykowski, T. Chrzanowski 1964
Rożnowice, reszta dworu, opr. J. Tur 1968
Rożnowice, spichlerz plebański, opr. R. Brykowski, T. Chrzanowski 1964

Sękowa, kościół par. p.w. św. Józefa Oblubieńca N.P. Marii, opr. M. Grabski 11.2006
Sękowa, kapliczka, opr. M. Grabski 11. 1998
Siary, zespół pałacowy, opr. M. Grabski, 1995
Siedliska, kościół par. p.w. św. Mikołaja, opr. J. Tur 1968
Skwirtne, cerkiew greckokatolicka p.w. św. św. Kosmy i Damiana, opr. Z. Szanter 1979
Smerekowiec, cerkiew grecko-katolicka p.w. św. Michała Archanioła (dziś kościół), opr. M. Grabski, 12.2006
Szalowa, kościół par. p.w. św. Michała Archanioła, opr. M. Grabski 1996
Szymbark, kościół par. p.w. św. Wojciecha, opr. M. Grabski, 10. 1999
Szymbark (przysiółek Wólka), cerkiew p.w. Narodzenia Bogurodzicy, opr. Z. Szanter 1979
Szymbark, kaplica p.w. Imienia N. P. Marii, opr. M. Grabski 1995
Szymbark, dwór obronny, opr. M. Grabski 10. 1999
Śnietnica, cerkiew par.. greckokatolicka p.w. św. Dymitra, opr. M. Wierzchosławska
Uście Gorlickie, cerkiew greckokatolicka p.w. św. Paraskewii, opr. Z. Szanter 1979
Uście Gorlickie, kaplica cmentarna, opr. Z. Szanter
Wilczyńska, kościół par. p.w. św. Stanisława Biskupa, opr. M. Grabski 1999
Wilczyńska, kaplica w ogrodzeniu kościoła, opr. M. Grabski 1999
Wilczyńska, kaplica, opr. M. Grabski 1999
Wołowiec, cerkiew fil. Greckokatolicka p.w. Opieki Marii, opr. Z. Szanter 1978
Wójtowa, kościół par. p.w. św. Bartłomieja, opr. M. Czuba 11. 1997
Wysowa, cerkiew par. greckokatolicka p.w. św. Michała Archanioła, opr. Z. Szanter 1979
Zagórzany, kościół rzymskokatolicki p.w. św. Wawrzyńca, opr. R. Brykowski 1965
Zagórzany, zespół pałacowy, opr. M. Grabski 1998
Zdynia, cerkiew par. greckokatolicka p.w. Opieki Bogarodzicy, opr. M. Grabski, 1996

REJESTRACJE STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH: Archeologiczne zdjęcie Polski, archiwum Wojewódzkiego Małopolskiego Konserwatora Zabytków w Krakowie, sekcje:

109-66 (Sędziszowa), 67 (opr. B. Frankowicz-Szpunar, A. Szponar, J. Okoński, konsultacja M. Redl, 2006), 69 (Biecz, opr. B. Szpunar, A. Cetera, J. Okoński, konsultacja M. Parczewski, 1986);
110-66 (Bobowa), 67 (Łużna; opr. J. Okoński, B. Szpunar, A. Szpunar, konsultacja M. Redl, 2000), 69 (Wójtowa, Libusza, opr. B. Szpunar, A. Cetera, J. Okoński, konsultacja M. Parczewski, 1986);
111-67 (Bystra, Bieśnik, opr. B. Frankowicz-Szpunar, konsultacja M. Redl, 1998), 68 (Gorlice, opr. J. Okoński, B. Szponar, A. Szponar, konsultacja M. Redl, 1998), 69 (Kryg, opr. W. Poradyło, konsultacja M. Parczewski, 2002);
112-67 (Ropa, Szymbark, opr. J. Okoński, konsultacja M. Redl, 1998), 68 (Sękowa, Owczary, opr. W. Poradyło, konsultacja S. Czopek, 2003);
113-68 (Leszczyny, Nowica, Kunkowa, opr. W. Poradyło, konsultacja S. Czopek, 2004); 114-68 (Kwiatoń, Uście Gorlickie).